

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

ACTA HUMANA

EMBERI JOGI KÖZLEMÉNYEK

XI. évfolyam (2023)
2. szám

ISSN 2786-0728 (elektronikus)

ACTA

HUMANA

EMBERI JOGI KÖZLEMÉNYEK

ACTA HUMANA • Emberi jogi közlemények
A Nemzeti Közzolgálati Egyetem kölcsönösen anonim módon
lektorált folyóirata

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Trócsányi László elnök	Hörcherné Marosi Ildikó	Pap András László
Badó Attila	Kis Norbert	Patyi András
Balogh Zsolt	Kiss György	Polt Péter
Bándi Gyula	Koltay András	Ujházy László
Bódi Stefánia	Kondorosi Ferenc	Schanda Balázs
Csath Magdolna	Korhecz Tamás	Silvio Marcus-Helmons
Darák Péter	Kukorelli István	Smuk Péter
Halász Iván	Leo Zwaak	Varga Zs. András
Halmi Péter	Maciej Dybowski	Vizi Balázs
Herbert Küpper	Molnár Miklós†	Weller Mónika

SZERKESZTŐSÉG

Péterfalvi Attila főszerkesztő
Auer Ádám
Balogh-Békesi Nóra
Horváth Anett
Téglási András

Olvasószerkesztők: Bujdosó Hajnalka, Resofszi Ágnes

Megjelenik negyedévente

Kiadó: Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

ISSN 2786-0728 (elektronikus)

Borítókép: depositphotos.com

Tartalom

TANULMÁNYOK

EGEDY GERGELY: Scruton: joguralmat vagy demokráciát?	5
LENKOVICS BARNABÁS: A család értéke – általános értékválság idején.	19
UJHÁZI LÓRÁND – JANCSÓ ANDRÁS: A modern gazdaságpolitika katolikus kritikája.	39
LUBOŠ SZIGETI: A 30 éves szlovák Alkotmánybíróság hatáskörei és szervezete ...	61
IVÁN DÁNIEL: A hulladékgyűjtési jog (hulladékjog) helye a honi jogrendszerben.	75
HORVÁTH ANETT – NAGY MILÁN: A német párttörvény reformja	91

RECENZÍÓK

KLENNER ZOLTÁN: Recenzió Ninette Kelley <i>People Forced to Flee</i> . <i>History, Change and Challenge</i> könyvéről.	101
SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: Könyvismertetés Lovász László <i>Lángoló szirmok, Historiae fragmenta: száz esztendő, harminchárom történet</i> kötetéről	105

Scruton: joguralmat vagy demokráciát?

EGEDY GERGELY¹

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja és körvonalazza a nemrég elhunyt Sir Roger Scrutonnak, a kortárs konzervatív gondolkodás legjelentősebb alakjának a demokráciáról alkotott felfogását. A kutatás elsősorban annak tisztázására irányult, hogy Scruton szerint a jog uralmának biztosítása, amelyet elsődleges fontosságúnak látott, vajon szükségszerűen összetartozik-e a demokráciával, vagy elválasztható tőle. Ennek kapcsán megvizsgáltuk a demokrácia legitimitásának dilemmáit, és a nemzeti identitással való kapcsolatát is. A filozófus kiterjedt munkásságának áttekintése arról győzte meg e sorok szerzőjét, hogy Scruton interpretációjában a joguralom demokrácia nélkül is biztosítható, de ennek szigorú alkotmányos feltételei vannak.

Kulcsszavak: joguralom, demokrácia, legitimitás, őseredeti szerződés, személyes állam

Scruton: Rule of Law or Democracy?

This study makes an attempt to outline the view of democracy by the late Sir Roger Scruton, the most significant representative of contemporary conservative thinking. The main focus of the research aims at answering the question whether securing the rule of law, a top priority for Scruton, necessarily involves the establishment of democracy or the two can be separated from each other. The study explores the dilemmas of the legitimacy of democracy and also the connection between democracy and national identity. The overview of the uniquely rich oeuvre of Scruton has convinced the author that, according to the noted philosopher, the rule of law can be upheld also without democracy but only by meeting definite constitutional requirements.

Keywords: rule of law, democracy, legitimacy, primeval contract, personal state

1 Egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, e-mail: egedy.gergely@uni-nke.hu

Miként viszonyul egymáshoz a joguralom és a demokrácia? S vajon ugyanazt jelöli-e a két fogalom? A kérdés a modern politikatudományban igen éles viták tárgya, és e sorok szerzője úgy véli, a 2020-ban elhunyt kiváló angol gondolkodó, a konzervatív Sir Roger Scruton gazdag életműve fontos szempontokat kínál a válaszhoz.²

A demokrácia feltételes védelme

Hogyan foglalhatjuk össze Scruton álláspontját? Egészen tömören a demokrácia feltételes, azaz erős fenntartásokhoz kötött védelmeként. Egyrésztől ugyanis ő semmiképp sem nevezhető a demokrácia rajongójának, másrészt viszont annál elkötelezettebb híve a joguralomnak, élesen megkülönböztetve a két fogalmat.³ Scruton szerint támogatható a demokrácia, mert többnyire meg tudja akadályozni a lehető legnagyobb csapást, a polgárháborút, ám nem szabad elfeledkeznünk arról, figyelmeztet, hogy a demokráciát csak más, mélyebben beágyazott intézmények teszik lehetővé.⁴ Ez utóbbiak azonban, amelyek a szabadságot és az emberi jogokat is védik, nem azonosak a demokráciával, tehát „nem egy dologról, hanem háromról” van szó. Kritikusan jegyzi meg a *Túlértékelt-e a demokrácia?* című rövid esszéjében, hogy a demokrácia felkarolása a nyugati külpolitika állandó elemévé vált, ám valójában nem helytálló az a feltételezés, miszerint létezik egy olyan megoldás, amely a világ összes gazdasági és politikai konfliktusára mindenhol egyformán jó, és ennek demokrácia a neve.⁵ Scrutonnak a demokráciával szembeni fenntartásai, erre is utaljunk rögtön a tanulmány elején, természetesen nem abból a szándékból erednek, hogy az autoritárius formákat védelmezze, ellenkezőleg, a jog uralmát igyekezett megóvni az autokráciáktól és a demokrácia túlzásaitól egyaránt.

Érdekes, és valószínűleg sokat eláruló módon Scruton nagyobb szabású munkáinak egyikét sem szentelte a demokrácia kérdésének, a különböző témájú műveiben kifejtett gondolataiból mégis elég biztonságosan rekonstruálható a demokráciához való viszonya. E vizsgálódás alapján mondhatjuk azt, hogy a demokráciában nem láttott mást, mint egy olyan mechanizmust, amelynek a révén egy politikai közösség időről időre megválasztja a vezetőit. Ő tehát, akárcsak Joseph Schumpeter a 20. század közepén írott nevezetes könyvében (*Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia*, 1942), a demokráciát pusztán választási eljárásnak tekintette, a demokrácia „minimalista” meghatározását fogadva el.⁶ (Amely szerint tehát a demokráciához elégséges a „procedurális konszenzus”.) Az emberek pedig nem az időszakonként ismétlődő közös döntések miatt értékelik a demokráciát, írja, hiszen „mi lehet olyan értékes abban, ha a tudatlan többség időről időre új pártot választ, hogy az olyan célok felé ve-

2 Scruton életművének jelentőségéhez: HÖRCHER 2020.

3 A „rule of law”; a joguralom angol koncepciójának klasszikus összefoglalása V. A. Dicey nevéhez fűződik. Fő művét az előző századfordulón magyarra is lefordították: DICEY 1902.

4 SCRUTON [é. n.].

5 „a single, one-size-fits-all solution” SCRUTON [é. n.].

6 SCHUMPETER 1944.

zesse, amelyeket éppúgy nem ért, mint a korábbiakat”⁷ Az emberek általában másért értékelik a demokráciát – állítja a jeles gondolkodó, mégpedig azért, mert bizonyos politikai erényeket tulajdonítanak neki. Jogos-e ez? Szerinte a demokrácia valóban képes fenntartani ezeket az erényeket – de tönkre is teheti őket. Miért is kellene tehát csodálnunk a demokráciát, ha ezen erények már a létrejövete előtt is megvoltak?

Autoritás, hűség, hagyomány

Adódik a kérdés: akkor milyen társadalmi előfeltételei vannak a demokráciával asszociált értékeknek? Scruton a konzervatív társadalomkép három kulcselemét emeli ki: az autoritást, a hűséget és a hagyományt.⁸ Az autoritást (*authority*) – magyarul tekintélyre fordíthatjuk – illetően azt fejt ki, hogy az elismert, legitim hatalmat jelent. Nem azonos tehát a hatalommal, forrása az intézményekben és a szokásokban található. A tekintély valójában „hatalmas alkotás”, a tekintély nélküli hatalom pedig „szánalmas.” „Tekintély nélkül – hangsúlyozza – nincs akarat, csak étvágy, egyéniség helyett a nyájszellem, szabadság helyett az »alternatívák« céltalan hajszolása érvényesül.”⁹ Ezzel összefüggésben rámutat: a szabadság helyes konzervatív értelmezésének abból kell kiindulnia, hogy a szabadság nem előfeltétele, hanem következménye lehet a jól működő intézményeknek „így a szabadság iránti törekvés egyidejűleg az annak előfeltételét jelentő korlátozás iránti törekvés is.”¹⁰ A *pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye* című könyvében kifejti: a közkeletű vélekedéssel ellentétben az emberek nem születnek teljesen szabadnak, az intézmények, törvények és szabályok „részei és nem ellenségei a szabadságnak, és a tőlük való megszabadulás rövid úton véget vet a szabadságnak.”¹¹ A *Mi a konzervativizmus?*-ban tömören így összegez: „Ha méltó módon akarjuk értékelni a szabadságot, azt is értékelnünk kell, ami e szabadság előfeltétele, a társadalmi rendet, amely a kötelességek és értékek forrása, és az emberi személyiség identitásának alapköve.”¹² A Thatcher-éra neoliberalisaival ellentétben Scruton is osztotta Peregrine Worsthorne, a kiváló tory publicista azon meggyőződését, miszerint a 20. század utolsó negyedére a fő problémát már nem a szabadság elvesztése jelentette, hanem épp a túlzott mértéke.¹³ Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a szabadság és a rend kapcsolatáról Scrutonéhoz roppant hasonló gondolatot már a magyar konzervatív gondolkodás első tudatos teoretikusa, Asbóth János is megfogalmazott. 1875-ben publikált művében, a *Magyar Conservativ Politikában* így írt: „Valódi szolgálatot a szabadságnak csak azon konzervatív politika tett és tehet egyedül, mely az ország és nemzet érdekeivel és reális szükségleteivel nem jön

7 SCRUTON 1995a: 124–125.

8 Részletesebben EGEDY 2005: 255–261.

9 SCRUTON 1995b: 20.

10 SCRUTON 2002: 29. Vö. még SCRUTON 2008.

11 SCRUTON 2011.

12 SCRUTON 1995b: 19.

13 GARNETT–HICKSON 2009: 114.

összeütközésbe, és így egyedül képes szilárd intézményeket, meg nem akadó haladást, biztosított rendet létrehozni, a mi nélkül biztosított szabadság nem képzelhető.”¹⁴

Az autoritás elfogadása szoros összefüggésben áll a hűséggel (*allegiance*). Scruton meggyőződése, hogy a hűség „a társadalmi lét feltétele”, a hűség tesz egy közösséget többé egyének halmazánál.¹⁵ Ebből fakad a legitim kormányzást megalapozó konszenzus, hiszen minden állampolgár hűséggel tartozik az államnak és intézményeinek. A liberálisok szemében nyilván vitatható azon állítása, hogy az állammal szembeni kötelezettségeink, akárcsak azok, amelyek a családdal szemben állnak fenn, nem szabad vállalás következményei.¹⁶ S ez adja valójában a háttérét a patriotizmusnak is, amely a hűség megnyilvánulásának egyik klasszikus formája. Valamiféle patriotizmus, vagyis az egyén azonosulása tágabb közösségével nélkülözhetetlen politikai szempontból – fejt ki.¹⁷ A patriotizmust ugyanakkor élesen és egyértelműen elválasztja a nacionalizmustól; ez utóbbiban nem a hűség egyik formáját látja, hanem „fegyverbe hívó ideológiát.”¹⁸

A hagyomány (*tradition*) szerepét illetően Scruton rámutat: az „a történelmet belefoglalja a szándékba, és ezzel a múltat jelenbeli céllá teszi”. A konzervatívok elképzelései nem egy absztrakt jövőre irányulnak, hanem „egy konkrét és valós múltból” táplálkoznak, hatalomra törekvésük indokát „a jelenné vált múltban” találják meg.¹⁹ Az igazi hagyományokat szerinte – Eric Hobsbawm ismert állításával ellentétben – nem mesterségesen teremtették, bár azt hozzáteszi, hogy esetenként lehetnek az újítások *szándékolatlan* következményei.²⁰ Burke-vel összhangban véli, hogy a tradíció tulajdonképpen a társadalmi tudás egy sajátos formája. A hagyomány segít az egyéneknek abban, hogy önmagukat egy nagyobb társadalmi organizmus részeként láthassák.²¹

A demokrácia legitimitása

Képes-e a demokrácia legitimitást teremteni? Van-e legitimitás a demokratikus folyamatban?

Árnyalt válaszában Scruton elismeri, hogy a demokráciának „állandó és erős” vonzereje van, s ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy az emberek az eléjük tárt pártprogramokat egyfajta ígéretként fogják fel, amelyeket választási siker esetén szerződéses kötelezettségnek tartanak. Mintha a legitimitáció csak szerződéses vagy

14 ASBÓTH 1875: 106.

15 SCRUTON 2002: 47.

16 SCRUTON (1995b): 21.

17 McCANN 2018.

18 SCRUTON 2002: 49.

19 SCRUTON 2002: 66.

20 SCRUTON 2002: 55. A „feltalált hagyomány” koncepcióját, amely szerint a hagyományokat a közelmúltban szándékosan teremtették meg, a neves történész, Eric Hobsbawm és Terence Ranger kötete vezette be a társadalomtudományi gondolkodásba. HOBBSAWM–RANGER 1983.

21 SCRUTON 2002: 59. Scruton és Burke szoros szellemi kapcsolatát hangsúlyozza Hoppál Bulcsú is, HOPPÁL 2019: 274.

kvázi-szerződéses megállapodásból származhatna. Ha ez így lenne, legitim kormányzat kizárólag az lehetne, amelyet a nép „megválaszt”. Közkeletű értelemben a demokrácia fogalma valóban azt sugallja, emlékeztet a neves olasz politológus, Giovanni Sartori, hogy a hatalom csak akkor legitim, ha „lentől” nyer felhatalmazást, ha „a nép emanációja”.²² A konvencionális megközelítés szerint tehát a választás ténye önmagában sajátos autoritásformává teszi a demokráciát. Ez a megközelítés azonban konzervatív nézőpontból egyáltalán nem fogadható el, fejt ki Scruton. A demokratikus választás ugyanis „se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a képviseletnek”, s így nem tekinthető egy rendszer végső érvényességi okának.²³

A *konzervativizmus jelentése* című híres munkájának harmadik kiadásában Scruton e téves megközelítést a Lordok Házának mesterséges átalakításával illusztrálja.²⁴ Mint ismeretes, 1999-ben a munkáspárti Tony Blair kormánya abból a megfontolásból kiindulva reformálta meg a Lordok Házát, hogy annak csak örökletes alapon, nem pedig demokratikus választás útján lehet a tagjává válni. A Blair – és sokak – által képviselt meggyőződés Scruton értelmezésében óhatatlanul oda vezetne, hogy minden olyan intézményt fel kellene forgatni, amely nem „demokratikus” alapon nyugszik – még az iskolákat és a kórházakat is. Az autoritással rendelkező intézmények folyamatos demokratizálása pedig csak oda vezethet, hogy a hatalom azok kezébe kerül, akik a gyakorlásával járó felelősség alól ki tudnak bújni – figyelmeztet.²⁵ Sokan elfeledkeznek arról, fűzi hozzá a filozófus, hogy a választás már eleve feltételezi, az állampolgárok elismerik mindannak az előzetes legitimitását, amit nem tudnak megválasztani, így a választás lehetőségét kialakító intézményeket és eljárásokat is. „Az emberekben él a legitimitás eszméje, a világot ezen keresztül látják.” És boldogtalan társadalom az, amelyben az emberek nem a legitimitáció megtestesülését látják, hanem kizárólag az állami kényszer érvényesülését – olvashatjuk.²⁶ Ezzel összefüggésben Scruton világosan szétválasztja a legitimitáció liberális és konzervatív felfogását, megállapítva, hogy az utóbbi szerint a legitimitáció „nem a kormányzati tevékenység következménye, hanem eredete”, és az autoritásra, illetve a hűségre alapozódik.

A konzervativizmus szemléletéből következik, hogy a demokráciának tehát olyan folytonosságon kell alapulnia, amelyet saját maga nem tud megteremtteni. Az ebből fakadó következtetését így foglalja össze tömören Scruton: „a demokráciának alkotmányra van szüksége, és ennek a demokratikus változások hatósugarán kívül kell esnie.”²⁷ Vagyis még a választásokon győztes pártok sem tehetnek meg akármit, s nem farigcsálhatják kedvük szerint az alkotmányos berendezkedést. Az alkotmány ugyanis, amelynek nem szükséges „írottak” lennie, „az állam életének örökölt alapelve.”²⁸

22 SARTORI 1999: 28.

23 SCRUTON 1995b: 25.

24 SCRUTON 2002: 73.

25 SCRUTON 1995b: 25.

26 SCRUTON 2002: 41.

27 SCRUTON 1995b: 25.

28 SCRUTON 2002: 66.

Ezért hatalmas tévedés azt gondolni, hogy „egy alkotmány vég nélkül, minden részletében reformálható”.

Scrutonnak a Lordok Háza ügyében kifejtett véleménye kapcsán feltehetjük a kérdést, vajon a születés önmagában jogot ad-e szerinte a politikai döntéshozatalban való részvételre. Az ő felelete erre az, hogy jó válasz nincs, mivel nincs eleve adott jog a törvényhozásban való részvételre. A törvényhozás ugyanis „nem jog, hanem kiváltság”.²⁹ E vélekedés természetesen alapvetően ütközik a ma uralkodó felfogással, az állásfoglalásában mégis van következetesség, ha arra gondolunk, hogy a konzervativizmus – a szabadsággal ellentétben – sohasem tartotta kívánatosnak az egyenlőséget. Nem csak a gazdaságban, a politikában sem. E gondolat elvezet az általános szavazati jog kérdéséhez is, amellyel kapcsolatban Scruton egyetértéssel idézi Burke-öt, aki nem tartotta szükségesnek a teljes körű választójogot, és nem gondolta, hogy ennek megléte a kormányzat legitimitációját erősíteni tudná. A választók nagyobb száma önmagában még semmit sem legitimál. Scruton felidézi, hogy a jeles 19. századi tory államférfi, Disraeli 1867-ben nem konzervatív elveiből fakadóan terjesztette ki a választójogot, hanem csak azért, hogy „lekörözze” liberális vetélytársait. Így juttott *A konzervativizmus jelentésében* az alábbi, sokak szemében provokatívnek tűnő következtetésre: „Igcensak elképzelhető, hogy országunk alkotmányos lényegére még most sem lenne hatással, ha csak a pozícióval, megfelelő iskolázottsággal, vagyonnal és hatalommal rendelkező emberek bírnának választójoggal.”³⁰

A demokrácia és a generációk közötti szolidaritás

Töprengések a francia forradalomról című korszakos munkájában 1790-ben Edmund Burke a társadalom alapjaként szólt az „ős eredeti szerződésről”, az élők, a holtak és a még meg nem születettek szövetségéről.³¹ Egy konzervatív amerikai szerző, Stephen Wolfe szerint Scruton erre az eszmére építette egész politikai filozófiáját.³² A generációk közötti szolidaritást Scruton valóban kulcsfontosságúnak tartotta, és a demokráciával kapcsolatos fenntartásainak is ez az egyik fontos forrása. Miért? Azért, mert a választás mindig privilegizálja az élőket és közvetlen érdekeiket a múlt és a jövő nemzedékével szemben, s ezáltal fenyegeti a közösségek kohézióját, így a nemzetét is. A halottak említése talán felettébb furcsa a modern fül számára, hiszen ők már nincsenek itt, ám joggal mutat rá a filozófus, hogy a halottak tisztelete az intézményépítés alapja, és ha figyelmen kívül hagyjuk őket a gondolkodásunkban, akkor így teszünk a még meg nem születettekkel is. S ebben áll „a mértéktelen demokrácia igazi veszélye”. Scruton ezért mély egyetértéssel idézi Tocqueville-nek azon megállapítását, miszerint a demokrácia „minden emberrel elfeledteti az őseit, elrejtí előle leszármazottait, és elválasztja

29 SCRUTON 2002: 76.

30 SCRUTON 2002: 72. E gondolatkörhöz, konzervativizmus és tömegdemokrácia kapcsolatához lásd EGEDY 2001: 107–142.

31 BURKE 1990: 190.

32 WOLFE 2016.

kortársaitól”³³ Az egyénnek tehát önmagára nem úgy kell tekintenie, mint az őt is magában foglaló rend kialakítójára, hanem mint e rend örökösére.

Visszatérő gondolat Scruton írásaiban, hogy a demokrácia szükségképp az idegenek közössége is. Vagyis idegenekkel szemben is elfogadunk kötelezettségeket. A jó állampolgár elismeri, írja *A Nyugat és a többiek* című munkájában, hogy „kötelezettségekkel tartozik olyan emberekkel szemben is, akiket nem ismer és soha nem is ismerhet meg”³⁴ Más szavakkal: a társadalmi tagságunkat megosztjuk olyanokkal, akiket nem ismerünk, de akikkel a jogok és köteleességek hálózata fűz minket össze. Ez összefügg a fentebb körvonalazott „őseredeti szerződéssel”, az ugyanis az idegenek közé számítja halottainkat és leszármazottainkat is. Az az ember, aki kész akár az életét is feláldozni a közösségért, többnyire hajlamos a „hosszú távú szempontokat” választani – jegyzi meg Scruton, s e gondolat kapcsán utal arra, hogy nem a nyugati demokráciák teremtették meg az állampolgári erényeket, hanem, ellenkezőleg, ez utóbbiak hozták létre a demokráciát. Jellegzetes hibája korunknak, mondja, hogy ezt az összefüggést megfordítja, az állampolgári erényt azonosítja a demokrácia szellemével, azt a benyomást keltve, hogy az a jó állampolgár, aki minden kérdést szavazásra bocsát.³⁵ Valójában az a jó polgár, aki tudja, hogy sok kérdéstről helytelen dolog szavazással dönteni, s persze azzal is tisztában van, mikor szükséges a szavazás. Sőt azt is tudja, hogy az idegenekkel szemben fennálló kötelezettségeink sorsáról nem lehet egyszerű többséggel dönteni, ez az eljárás ugyanis elvezethet a többség zsarnokságához, a Tocqueville által oly meggyőzően ecsetelt helyzethez, a modern demokrácia egyik nagy veszélyéhez.

Nemzet és demokrácia

A nemzetek szükségességéről című fontos tanulmányában, a nemzetek mellett érvelve, Scruton egyértelműen leszögezi, hogy a demokrácia és a nemzet a lehető legszorosabban összefügg. „A demokrácia a nemzeti hűségnek köszönheti létét” – állapítja meg, hiszen akkor vállalunk áldozatokat számunkra ismeretlenekért, ha világosan tudjuk, kik vagyunk – ezért aztán a többes szám első személy a demokratikus politika előfeltétele.³⁶ Ahol a nemzettudat gyenge, ott a demokrácia sem verhet gyökeret. „Nép” nem létezik, s ezért a legitimitáció forrása sem lehet, viszont a nemzet nem absztrakció és „a legitím rend ígérését hordozza magában”³⁷

Scruton különbséget tesz a társadalmi tagság három formája, a törzsi, a vallási és a nemzeti között, s rámutat: közülük egyedül a nemzet képes a türelem gyakorlására, s ezért csak ez tudja a demokráciát fenntartani.³⁸ A törzsi vagy vallási alapon

33 Idézi SCRUTON 2002: 71.

34 SCRUTON 2005a: 57. Ugyanezeket a gondolatokat fejti ki *A nemzetek megőrzése* című esszéjében is, SCRUTON 2006a: 1–31.

35 SCRUTON 2005a: 59.

36 SCRUTON 2005b: 157, 170.

37 SCRUTON 1995a: 123.

38 SCRUTON 2005b: 170–172.

szerveződött közösségek a legkevésbé sem kívánják elfogadni a különbségeket, a nemzet viszont eredendően türelmes tud lenni a mássággal szemben. Ez nem áll a nacionalizmusra, amely valójában „területi köntösbe öltöztetett vallási hűség”.³⁹ Nem azt gondolja, fejt ki, hogy egyedül a nemzetállam képes a modern kormányzás kihívásaira választ adni, „csak” azt, hogy eddig ez az egyetlen forma, amely már bizonyított. Az ő olvasatában a nemzetállam a politikai rend egyetlen olyan formája, amely a demokratikus kormányzás szilárd alapjának bizonyult. „A politikai rend, az én megközelítemben, olyan rend függvénye, amely magát, mint »mi« azonosítja” – fejt ki.⁴⁰ Az állampolgári státusz is a nemzeti joghatóság ajándéka, ebből fakad a Nyugaton uralkodó törvényesség és jólét. A nemzetállam felváltására és valamilyen nemzetek fölötti politikai rend kialakítására tett kísérletek sorra totalitárius diktatúrákban végződtek – fűzi hozzá.⁴¹ Ebből következik, hogy a Kant óta sok gondolkodó által felkarolt „világpolgárság” eszméje mélyen idegen Scruton konzervativizmusától.

Ismeretes, hogy Scruton ezen álláspontjával, vagyis a nemzetállamok melletti kiállásával vált azon törekvések elszánt ellenfelévé, amelyek az Európai Uniót szupranacionális szervezetté igyekeznek alakítani. „Jóban-rosszban a nemzetállam Európa állapota, jellemzője, és a hűség bonyolult gondolatának leghatározottabb kifejezője” – állítja.⁴² Az Európai Unió is „azon áll, amit feltett szándéka lerombolni”.⁴³ Szerinte a 21. század első negyedében az európaiak történelmi fordulóponthoz érkeztek. Nemzeti parlamentjeik és jogrendszereik még rendelkeznek bizonyos területi szuverenitással, de egyre jobban erősödnek azok a folyamatok, amelyek fel akarják számolni a nemzeti joghatóság maradványát is. Pedig a területi hűségben gyökerezik minden olyan kormányzati forma, amelyben a jog uralma és a szabadság tiszteletben tartása uralkodik – írja Scruton.⁴⁴ „Az Európai Unió viharos gyorsasággal veri szét a felvilágosodás óta az európai legitimitáció alapját képező területi joghatóságot és nemzeti hűséget”, miközben a társadalmi tagság semmilyen új formáját nem állítja a helyükbe.⁴⁵ Ez a törekvés Európa nemzeteit „valamilyen történelmileg semmitmondó kollektivitásban” kívánja feloldani. Scrutontól mélyen idegen az a koncepció, amelyet a neves német baloldali szociológus, Jürgen Habermas dolgozott ki a nemzeti identitásokat meghaladó „poszt-nemzeti állapotról”.⁴⁶ A *Nyugat és a többi*-ben említi Scruton, hogy ha az angolok megtagadnák a korona iránti hűségüket és sutba dobnák saját kultúrájukat csak azért, hogy „európai polgárokká” váljanak, azzal „elvágnák társadalmi tagságuk gyökereit”.⁴⁷ A nemzetek fölöttiségről mondott kritikájában egé-

39 SCRUTON 2005b: 181.

40 SCRUTON 1995c: 129.

41 SCRUTON 2005b: 158.

42 SCRUTON 2002: 229.

43 SCRUTON 2005b: 223.

44 SCRUTON 2005b: 161.

45 SCRUTON 2005a: 147.

46 HABERMAS 2006.

47 SCRUTON 2005a: 62.

szen odáig megy, hogy kijelenti: „Az EU-ban jut politikai kifejeződésre a megtagadás kultúrája.”⁴⁸

Scruton érvelésében visszaköszön az euroszeptikus brit konzervatívok azon tézise is, amely szerint mivel európai démoszról nem beszélhetünk, az unió szükségképp nagyfokú „demokratikus deficitben” szenved.⁴⁹ Érdemes megjegyezni, hogy ezt a gondolatot hangsúlyozta, a nemzeti parlamenteknek nagyobb szerepet követelve, David Cameron is 2013 januárjában mondott beszédében, amelyben a brexit-népszavazás tervét először jelentette be.⁵⁰ Azt a tanulságot kell tehát levonnunk – fogalmazza meg végső konklúzióját a filozófus –, hogy a nemzetállamot, amely „a demokratikus kormányzat és a világi joghatóság szilárd alapjának bizonyult, javítanunk, kiigazítanunk, sőt esetenként gyengíteniünk kell, de sutba hajítanunk semmiképp sem szabad.”⁵¹

Korlátozott kormányzat és bírói függetlenség

Említettük, hogy vannak olyan feltételek, amelyek nélkülözhetetlenek a joguralomhoz, de Scruton szerint demokrácia nélkül is teljesíthetők. A *Hogyan lehetünk nem-liberális, antiszocialista konzervatívok?* című tanulmányában hat ilyen alapvető fontosságú értéket sorol fel:⁵²

1. korlátozott hatalom;
2. alkotmányos kormányzat;
3. közmegegyezés;
4. autonóm intézmények léte;
5. jogállamiság;
6. törvényes ellenzék, ide értve a kormányéval ellentétes vélemény kinyilvánításának jogát is.

A kormányzásnak ez a hat kulcseleme – fogalmazza meg a véleményét – „nem a demokráciát jelenti, hanem az alkotmányos korlátokat.”⁵³ Korlátok ugyanis szükségesek, és Scruton úgy véli, ezek érvényesüléséhez valódi alkotmány(osság) kell, olyan, amely képes a kormányzat hatalmát „világos és előre látható módokon” korlátozni. Ha erre nem alkalmas, ha bármikor kikapcsolható, felülírható a pillanatnyi szükségletekre hivatkozva, akkor nem is beszélhetünk igazi alkotmányosságról, csak „ál-alkotmányosságról”. A legfontosabb intellektuális kérdés mindig is az volt – fűzi hozzá – hogy „miként lehet a hatalmat úgy korlátozni, hogy közben ne szenvedjen csorbát a hatalomnak a szuverenitáshoz szükséges belső egysége.”⁵⁴

48 SCRUTON 2005a: 147.

49 SCRUTON 2011 102–104.

50 CAMERON 2013.

51 SCRUTON 2005b: 159–160.

52 SCRUTON 1995a: 125.

53 SCRUTON 1995a: 125.

54 SCRUTON 1995b: 26.

A hatalmi ágakat Scruton szerint is érdemes megosztani, s ennek kapcsán ő a bírói függetlenség elvére helyezi a legnagyobb hangsúlyt, kijelentve: enélkül a hatalom korlátozása „nem több fikciónál”.⁵⁵ Ha a bíróságok nem élveznek függetlenséget, akkor nem tudják a polgárokat az állammal szemben megvédeni. „Minden, ami ennél kevesebb, elmarad a konzervatív szuverenitás-eszmény mögött” – olvashatjuk.⁵⁶ A bírói függetlenség az angol gondolkodó szóhasználatával „törékeny alkotmányos vívmány”, amelynek elsősorban nem is írott jogszabályokra, hanem még inkább egyfajta „közszellemre” kell támaszkodnia. A modern világ körülményei sajnos általában nem kedveznek a bírói függetlenség tiszteletben tartásának – állapítja meg.

Az emberi jogok védelme szintén elválaszthatatlan az alkotmányos rendtől, de sok múlik azon, hogy mit sorolunk e jogok körébe. A konzervatív számára, mutat rá Scruton, „az emberi jogok követelése súlyát és jelentőségét nem a benne kifejezett eszmének köszönheti, hanem a körülményeknek, amelyek között létrejött”.⁵⁷ Az ő olvasatában tehát a jogok követelése nem valamiféle absztrakt igazságra vezethető vissza, hanem a legitimitás és a joguralom helyreállítását szolgálja. Ha egyáltalán beszélhetünk természetes jogról, írja, akkor a bírói ítélethez való jog feltétlenül az. A politikai jog pajzs a polgár kezében a veszélyek elhárítására.⁵⁸ Itt érdemes megjegyezni, hogy Scruton szerint az állampolgárság olyan viszony, amelyben mindkét fél elszámoltathatja a másikat. Ha viszont az állam nem köteles számot adni a tetteiről az egyénnek, akkor csak alávetettségről beszélhetünk.⁵⁹

Az újabb és újabb, főként gazdasági jellegű jogok igénylése viszont könnyen olyan szituációt teremthet, amelyet a konzervatívok szeretnének elkerülni. Miért? Az ok világos: e jogok csak az állami beavatkozások körének jelentékeny kitérésével érhetők el, így aztán „az a nyelvezet, amely korábban az állam korlátozása mellett szólt, egyszeriben épp a kiterjesztés mögé áll”.⁶⁰ Scruton megállapítása mögött az a vélekedés húzódik meg, hogy ha jogokat a hozzájuk tartozó kötelezettségek nélkül követelünk, az csak káoszhoz, majd zsarnoksághoz vezethet („*welfare state against the rule of law*”).⁶¹

A személyes állam és az ellenzék szerepe

A konzervatív gondolkodók többsége az államot nem eszköznek, hanem célnak tekinti. Sajátos vonása Scruton felfogásának, hogy az államban nemcsak egy jogi személyt lát,

55 Scrutonnak ez a meggyőződése összhangban áll a joguralom angol felfogásával, amely a bírói ítélet elsőbbségére alapozó precedensrendszerből indul ki.

56 SCRUTON 1995b: 27.

57 SCRUTON 1995b: 28.

58 SCRUTON 1995b: 29.

59 SCRUTON 2005b: 164–165.

60 SCRUTON 1995b: 29.

61 A „jogállam versus szociális állam” dilemmához: SCHEUERMAN 1994.

hanem egy olyan entitást, amely „együttal az egyéniség jellegzetes erényeivel is bír”.⁶² Személyisége ugyanis nem csak személyeknek lehet – hangsúlyozza. Az állam értelemmel és akarattal rendelkezik, nyitottnak kell lennie a kritikára, és képesnek arra, hogy adott esetben szégyent érezzen és bűnbánatot gyakoroljon. Ez a „korporatív személy” koncepciója, amely a 19. századi német jogfilozófus, Otto von Gierke munkásságára támaszkodik, s amely Scruton szerint alapvető fontosságú a konzervatívok számára.⁶³ „Testületi személyiség híján a demokráciával való kísérletezés társadalmi fölforduláshoz vezet” – olvashatjuk.⁶⁴ Az államnak ez a tulajdonsága teszi lehetővé, hogy személyes viszonyt alakítsunk ki vele. Ez a megközelítés markánsan eltér attól, amely az államban egy személytelen bürokratikus gépezetet lát.⁶⁵ Ez utóbbihoz a polgár nem tud úgy tartozni, ahogy egy családhoz vagy klubhoz, márpedig ez fontos lenne.

A joghoz kötött személyes államnak természetesen vannak feltételei, s ezek körében nyomatékkel emeli ki Scruton, hogy „személyes állam nem létezhet törvényes ellenzék nélkül”. Ha a hatalmon levők az ellenzéket bármilyen indokkal felszámolják vagy ellehetetlenítik, a racionális döntéshozatal kulcseleme veszik el, és az államot semmi sem kényszeríti arra, hogy felelősséget vállaljon tetteiért. S ez az egyetlen hiba ezernyi másikhöz vezet, így az ellenzék nélküli államot a jog sem köti, mert azt kedve szerint bármikor átírhatja – mutat rá Scruton. „Az ellenzék elutasítása a civilizált kormányzat ellentéte” – olvashatjuk az ítéletét.⁶⁶ A *Hungary Today*-nek 2017-ben nyilatkozva egyenesen azt mondta, hogy a politikai stabilitás első alapfeltétele az ellenzék legitimitásának az elismerése.⁶⁷ S ezzel összhangban állt ki a sajtószabadság mellett is. *Túlértékelt-e a demokrácia?* című rövid esszéjében megállapítja, hogy a véleménynyilvánítás lehetősége „a politikai társadalom létezésének előfeltétele”. A kommunista társadalmakban ez nem volt meg, de nincs kétsége afelől, hogy bizony gyakran a demokráciák sem biztosítják e jogot. A norma ma inkább a konformitás kikényszerítése vagy épp a másként gondolkodók üldözése – jegyzi meg a filozófus.⁶⁸

Elválaszthatók-e a konzervatív intézmények a demokráciától?

Scruton felfogásával szemben a leggyakrabban megfogalmazott kritika az, hogy kevés esélye van az említett intézmények működésének a demokrácia kerete nélkül. Ez kétségtelenül megfontolandó szempont, de Scruton hazája, Nagy-Britannia példájával igazolja, hogy „az emberi jogokat már jóval azelőtt is megvédték, hogy kialakult volna

62 SCRUTON 1995b: 30.

63 Gierkéhez lásd SCRUTON 1990.

64 SCRUTON 2005a: 132.

65 Scruton ezzel együtt azon a véleményen van, hogy bár az állam nem jóléti hivatal, a konzervatívok kénytelenek elfogadni „a jóléti állam bizonyos formáját”: SCRUTON 2002: 68. Erősen korlátozott formáját, tehetjük hozzá az érvelését olvasva.

66 SCRUTON [é. n.] „the opposite of civilised government”.

67 Sir Roger Scruton on Trump, exclusive interview. *Hungary Today*, 2017. augusztus 6.

68 A média nyelvének és üzeneteinek torzulásaihoz lásd SCRUTON 2006b.

a demokrácia”.⁶⁹ Érvelésében joggal utal a modern történelem azon példáira, amikor a demokráciát a joguralom garanciái nélkül hozták létre, s így aztán a demokrácia épp a joguralom kiiktatásának az eszközévé válhatott.

A *Hungary Today*-nek adott, fentebb már idézett 2017-es interjúban azt hangsúlyozza, hogy ő az intézmények híve; „csak azok garantálják a folytonosságot és a szabadságot”. Ha közvetlenül mindig a néphez fordulunk, az kiszámíthatatlan eredményekhez vezet – nyilatkozta.⁷⁰ Ezzel összefüggésben egy másik írásában rámutat, hogy konzervatív nézőpontból a képviselőre épülő kormányzat „maximálisan előnyben részesítendő” („*infinitely to be preferred*”) a tömeget közvetlenül megszólító megoldásokkal szemben. Nem a tömeg élére kell állni megrészegítő jelszavakkal, írja, hanem a civil társadalom bölcs irányítására kell vállalkozni, a kompromisszumokat, sőt az esetenkénti habozást sem szégyellve.⁷¹ E sorok szerzője számára az a következtetés adódik, hogy nem több, hanem jobb demokráciára van szükség.

Irodalomjegyzék

- ASBÓTH János (1875): *Magyar Conservatív Politika*. Budapest: Légrády Testvérek.
- BURKE, Edmund (1990): *Töprengések a francia forradalomról*. Ford. Kontler László. Budapest: Atlantisz.
- CAMERON, David (2013): *EU speech at Bloomberg*. 2013. január 23. Online: www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg
- DICEY, Albert Venn (1902): *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Ford. Tarnai János. Budapest: MTA.
- EGEDY Gergely (2001): *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Budapest: Magyar Szemle Könyvek.
- EGEDY Gergely (2005): *Brit konzervatív gondolkodás és politika*. Budapest: Századvég.
- GARNETT, Mark – HICKSON, Kevin (2009): *Conservative Thinkers. The Key Contributors to the Political thought of the Modern Conservative Party*. Manchester: Manchester University Press.
- HABERMAS, Jürgen (2006): *A posztnevezeti állapot*. Ford. Ruzsacsv István. Budapest: L'Harmattan.
- HOBBSBAWM, Eric – RANGER, Terence szerk. (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOPPÁL Bulcsú (2019): Scruton konzervativizmusa. A szemantikai higiénia kívánalma. *Polgári Szemle*, 15(1–3). Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2019.0917>
- HÖRCHER Ferenc (2020): Végső búcsú Sir Roger Scrutontól. *Magyar Szemle*, 29(3–4), 12–14.
- MCCANN, Daryl (2018): Roger Scruton and Enlightened Patriotism, *Quadrant*, 2018. február 12. Online: <https://quadrant.org.au/magazine/2018/01-02/roger-scruton-enlightened-patriotism/>
- MACFARLANE, Alan (1993): *Az angol individualizmus eredete*. Ford. Melegh Attila. Budapest: Századvég.
- SARTORI, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest: Osiris.
- SCHUEYERMAN, Bill (1994): The Rule of Law and the Welfare State. Towards a New Synthesis. *Politics and Society*, 22(2). Online: <https://doi.org/10.1177/0032329294022002005>

69 Scruton érveléséhez hozzátehetjük, hogy Macfarlane meggyőzően bizonyította széles visszhangot keltő munkájában, hogy már jóval a modernitás és a demokrácia kora előtt az angol szokásjog (*common law*) határozottan védelmébe vette az individuális jogokat. MACFARLANE 1993.

70 SCRUTON 2017.

71 SCRUTON 2017.

Scruton: joguralmat vagy demokráciát?

- SCHUMPETER, Joseph Alois (1944): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Allen-Unwin.
- SCRUTON, Roger (1990): Gierke and the Corporate Person. In SCRUTON, Roger: *The Philosopher on Dover Beach. Essays*. Manchester: Carcanet, 56–74.
- SCRUTON, Roger (1995a): Hogyan lehetünk nem-liberális, antiszocialista konzervatívok? In SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Ford. Jónás Csaba. Budapest: Osiris, 118–128.
- SCRUTON, Roger (1995b): Mi a konzervativizmus? In SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Ford. Jónás Csaba. Budapest: Osiris, 11–42.
- SCRUTON, Roger (1995c): Többes szám első személy. In SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Ford. Jónás Csaba. Budapest: Osiris, 129–146.
- SCRUTON, Roger (2002): *A konzervativizmus jelentése*. Ford. Szabó Péter. Budapest: Novissima.
- SCRUTON, Roger (2005a): A Nyugat és a többi: a globalizáció és a terrorveszély. In SCRUTON, Roger: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány*. Ford. Pásztor Péter. Budapest: Helikon, 7–153.
- SCRUTON, Roger (2005b): A nemzetek szükségességéről. In SCRUTON, Roger: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány*. Ford. Pásztor Péter. Budapest: Helikon, 157–223.
- SCRUTON, Roger (2006a): Conserving Nations. In SCRUTON, Roger: *A Political Philosophy. Arguments for Conservatism*. London – New York: Continuum, 1–31.
- SCRUTON, Roger (2006b): Newspeak and Eurospeak. In SCRUTON, Roger: *A Political Philosophy. Arguments for Conservatism*. London – New York: Continuum, 161–175.
- SCRUTON, Roger (2008): The Limits of Liberty. *The American Spectator*, 2008. december 1. Online: https://spectator.org/42526_limits-liberty/
- SCRUTON, Roger (2011): A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye. Ford. Csordás Gábor. Budapest: Noran Libro.
- SCRUTON, Roger (2017): Politics Needs a First-person Plural. *The Conservative*, 2017/5. Online: www.acton.org/publications/transatlantic/2018/01/25/scruton-populism-politics-needs-first-person-plural
- SCRUTON, Roger [é. n.]: *Is Democracy Overrated?* Online: <https://roger-scruton.com/articles/274-isdemocracy-overrated>
- Sir Roger Scruton on Trump, exclusive interview. *Hungary Today*, 2017. augusztus 6. Online: <https://hungarytoday.hu/sir-roger-scruton-trump-doesnt-thoughts-longer-140-characters-exclusive-interview-13739/>
- WOLFE, Thomas (2016): Edmund Burke's Eternal Society: A Philosophical Reflection. *The Imaginative Conservative*, 2016. december 13. Online: <https://theimaginativeconservative.org/2016/12/edmund-burke-eternal-society-stephen-wolfe.html>

A család értéke – általános értékválság idején¹

(*A hit és a szeretet értéke*)

LENKOVICS BARNABÁS²

„A kereszténység Európában nyerte a maga történetileg leghatásosabb kulturális és intellektuális arculatát. Éppen ezért különös módon összefonódott Európával.”³

Vallásháborúk, politikai harcok, erőszakos mozgalmi törekvések gerjesztik a gyűlöletet, a félelmet, a rettegést, holott ezekkel tartósan nem lehet együtt élni. Mégiscsak Hobbes-nak volna igaza, „mindenki harca mindenki ellen” és az „ember embernek farkasa”? Ennyit érne több ezer év civilizációs fejlődése és eddig elért színvonala? Hol van ebben a jog, különösen az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok szerepe és felelőssége?

Kulcsszavak: család, érték, értékválság, kereszténység, alapvető szabadságok és az emberi jogok szerepe és felelőssége

The Value of the Family – During a General Crisis of Values
(*The Value of Faith and Love*)

Religious wars, political struggles, violent movements foment hatred, fear and terror, but these are not the things that people can live with for long. After all, was Hobbes right saying ‘all against all’ and ‘man against man’? Is that what thousands of years of civilisational progress and the standards achieved so far are worth? Where is the role and responsibility of law, in particular of the universally valid fundamental freedoms and human rights in all this?

Keywords: family, value, crisis of values, Christianity, fundamental freedoms, the role and responsibility of human rights

1 A TKP2021 – NKTA-51 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021 – NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

2 Professor emeritus, Széchenyi Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar; magánjogász; volt ombudsman, volt alkotmánybíró, az AB volt elnöke.

3 RATZINGER 2021: 28.

Előre kell bocsátanom, hogy nem egy szűken értelmezett hagyományos jogtudományi dolgozat írására készülök. A szomszédunkban már megint brutális háború pusztít, fegyverekkel, gyűlölettel, erőszakkal, és rettegünk, hogy belesodródik a világ. Nincsenek szavaink, intézményeink és eszközeink a háborús pusztítás ellen, a békeség mellett. Talán azért, mert körülöttünk az egész világon nemcsak a materiális érdekek, de alapvető fogalmak, eszmei értékek, hiedelmek, hitek, eszmények, ideák, víziók értelmezése és terjesztése, érvényesítése körül is háborúk folynak, ezek is haraggal, gyűlölettel, verbális és virtuális háborúkkal, és ezek is gyakran valódi, gyilkos indulatba és háborúba fordulnak át. Vallásháborúk, politikai harcok, erőszakos mozgalmi törekvések gerjesztik a gyűlöletet, a félelmet, a rettegést, holott ezekkel tartósan nem lehet együtt élni. Mégiscsak Hobbes-nak volna igaza, „mindenki harca mindenki ellen” és az „ember embernek farkasa”? Ennyit érne több ezer év civilizációs fejlődése és eddig elért színvonala? Hol van ebben a jog, különösen az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok szerepe és felelőssége? Miért gyenge, miért nem képes megelőzni, elhárítani az erőszakot, megvédeni az embert az erőszaktól, ha kell, akár erőszakos önmagától is. Nem lett túlzottan elbizakodott a jog? Ha önmagában kevésnek és gyengének bizonyul, miért nem hív segítségül a jogon kívüli, a jogon túli nagyobb (természeti, isteni, erkölcsi) erőket? Mert büszke és hiú, miként maga a jogot alkotó és a jogban hívő ember is. Ez nem vall nagy bölcsességre. Pedig a bölcs ember a saját kárán tanul, az ostoba a más kárán sem. Néhány hasonló kérdéssel szeretnék írásomban foglalkozni, és ezzel egy újfajta, rendhagyó közös gondolkodást elindítani. Mert egy problémát nem lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, mint amely magát a problémát előidézte.

Douglas Murray – *Európa furcsa haláláról* elmélkedő – sikerkönyvében olvastam nemrég:

„Bár elvesztettük a történetünket, még mindig itt vagyunk, és élünk a hitünk törmelékei között. A Párizson áthaladó tömegben kevesen vannak, akik a Notre-Dame-ba mennek imádkozni, de ettől még a katedrális áll. [Közbevetem: a katedrális most újjáépítik, mert leégett!] A westminsteri apátság és a Kölni dóm jelenléte még mindig meghatározó, s bár már nem zarándokhelyek, még mindig szimbolizálnak valamit; habár pontosan nem tudjuk már, hogy mit. [...] De természetesen a hit töredékei nemcsak fizikai szinten léteznek, hanem a morálban és a képzeletben is.”⁴

Jogászként azonnal felmerült bennem a kérdés: és a jogban léteznek-e még a hit töredékei? Az egzakt fogalmakat kedvelő művelt jogászhoz illő módon azonnal ellent is mondok magamnak: de hiszen még azt sem tudjuk, mi az a hit! Bölcs öregként pedig replikázom: miért, azt már tudjuk, hogy mi az a jog? Mindkettőnek sok könyvtárnyi irodalma van, de egzakt válasz egyik kérdésre sincs. Azt azonban tudjuk, mi közös bennük: mindkettő *jobbítani*, feljebb akarja *emelni az embert*, előbbre akarja segí-

4 MURRAY 2018: 210.

teni az *emberséges emberré válás* civilizációs fejlődési útján. Ez közös céljuk, ezért nem jó, ha a cél elérésében hátráltatják egymást, vagy ha egymással harcolnak ahelyett, hogy együttműködnének. Közös bennük az is, hogy a hit is, a jog is alapvető értékek, magatartási normák, rendezőelvek rendszere, csak a módszerük más: a hit normái az ember szívébe írva *belülről* próbálnak hatni (ösztönözni a jóra, visszatartani a rossztól), míg a jog inkább a *külső*, közhatalmi kényszerrel operál. Az erkölcsi törvény (a *jó erkölcs*) a jognak szilárd alapot és egyben keretet ad, amin belül *együtt hatnak*. Az alkotmányos *alapjogok* és az *emberi jogok* mai áradatában létezik-e még a keresztény hit és erkölcs értékrendje, vagy a jog (már megint) csak önmagában, a saját értékeiben hisz, miként az ateista nemzetiszocialista, vagy a kommunista jog is tette? Nálunk az ateista *kommunizmus* után, az *önző individualizmus* korában is, újra és újra, minden egyes emberben fel kell merüljön a kérdés: van-e nekem hitem, vannak-e alapvető értékeim, amelyek mentén – sorsomat a saját kezemben tartva – élem az életet? Társadalmi szinten ugyanez a kérdés: vannak-e még közös alapvető értékeink, rendező elveink, amelyek mentén társadalmunkat és államunkat berendezzük és működtetjük? Az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok, valamint ezek európai és uniós átiratai igényt tartanak erre a szerepre, sőt, a beléjük vetett hitre is, de mi motiválta ezeket az *egyetemes* normákat, történetileg mi van mögöttük? Magyarország Alaptörvényében, a Nemzeti Hitvallásban a kérdéseinkre közelebbi választ kapunk. (1. deklaráció): „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a *keresztény Európa* részévé tette.” (12. deklaráció): „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a *család és a nemzet*, összetartozásunk alapvető értékei a *hűség, a hit és a szeretet*.” Ezekkel – az általam *kiemelt értékekkel* – kapcsolatban rögtön újabb kérdések merülnek fel. Keresztény-e még Európa, szilárd-e még ez az alap? Van-e még hűség a házasságban, a családban, a nemzetben? Van-e még hitünk, hiszünk-e még egyáltalán valamiben, valakiben? Tudjuk-e még, mit jelent szeretni valakit, mire képes a szeretet ereje? Próbáljuk meg legalább érintőlegesen körüljárni a *kereszténység*, a *hit* és a *szeretet* fogalmait, válaszokat keresve a kérdéseinkre. *Alaptörvényünk* a nevével is kifejezi, hogy személyes életünk és közösségi (családi, társadalmi) együttélésünk *alapja* kíván lenni. Csak szilárd alapokra lehet erős falakat felhúzni, csak a szilárd alapok és falak bírják el a tetőt a fejünk felett. Az ilyen ház megvéd az esőtől, a vihartól, akár az orkán erejű szélőtől is, véd a hidegtől és a forróságtól, teli kamrája és pincéje biztonságot nyújt a nélkülözés idején. Ha megreped, megsüllyed az alap, reped a fal is, megrokskad a tető, beázik a ház, oda a biztonság. Ezért az alapokat jó karban kell tartani, épségét megóvni, hibáját kijavítani, gyenge pontjait még idejében megerősíteni. A személyes és közösségi értékalapok megerősítése az egyes alapvető értékek, összességében az értékrendszer védelme is. Az értékek védelme valójában az emberi élet, az emberséges élet védelme. Általános értékválság idején, különösen *értékirtás után* – miként tarvágás után az erdőben – a még ép gyökerekről „sarjerdőt” lehet és kell nevelni. Ugyanígy a ma még szilárd, a megerősített és a kijavított érték-alapokon újra lehet és kell építeni az életünk és közösségi együttélésünk házát (a ha-

zát, a nemzetet) is, egyúttal korszerűsítve azt, hogy megfeleljen a mai generáció, sőt a jövő generációk igényeinek is, élhető életet és fenntartható társadalmat biztosítva számukra. Ezt célozza Alaptörvényünk értékrendje, a kereszténység, a hit és a szeretet értéke.

Istenbe vetett hit, hűség és szeretet nélkül lehet élni, más élőlényekhez hasonlóan lehet biológiai értelemben vegetálni, de az nem emberhez méltó élet. Az emberi méltóság mércéjével mérhető élethez az is kell, hogy legyen az embernek hite, legyen Istene, akinek képmását viseli, akihez méri magát, akihez méltónak akar bizonyulni. Legyen, aki mértéket szab az életének, különösen, ha maga az ember nem képes a *mértékletesség erényét (temperantia)* gyakorolni. De ha nincs is hite az embernek, vagy túl gyenge a hite, akkor is jó, ha van Istene, ártani nem fog neki, viszont erőforrás lehet a számára, értelmet, értékeket és méltóságot adhat az életének. A humánológusok nagy része egyetért abban, hogy „a vallásos hitre való képességnek fontos evolúciós szerepe lehetett a közösségek kialakulásában,” az ember emberré válásában.

„Az ember motivációit, örömezését befolyásoló agyi ingerületátvivő anyagok egy csoportját szabályozó gének között találtak egyet, a VMA2 gént, amelynek egy bizonyos változata sokkal gyakrabban fordul elő a spirituálisok esetében, mint a spiritualitásra kevésbé hajlamosak csoportjában. A sajtó az eredményeket fel is kapta, és elkezdtek az *Isten génről* beszélni. [...] természetesen szó sincsen arról, hogy ez a gén Isten létéről vagy nemlétéről szolgáltatna bármiféle utalást. Ez csupán azt mondja, hogy vannak olyan emberek, akik *genetikai okok* miatt fogékonyak arra az elgondolásra, hogy van valami fölöttük lévő, őket meghaladó transzcendens világ.”

Az ember – konstrukciós készségének köszönhetően – „a spiritualitásból vallást épít”. És hogyan viszonyul ehhez a többi ember? „Természetesen, amikor egy vallási közösség kialakul szabályokkal, ideákkal, saját kultúrával, akkor azokat az embereket, akik kevésbé hajlamosak a spiritualitásra, szintén magával ragadja a kultúra, és kialakul a megformált, szociális technológiákkal operáló vallás.”⁵ A világ legismertebb genetikusa, Francis S. Collins, az emberi genom feltérképezője hasonlóan vélekedik.

„Mind a tudományos, mind a spirituális világkép sokat adhat az embernek. Különböző, de egymást kiegészítő válaszokat kínálnak a világ legfontosabb kérdéseire, és boldogan megférnek egymás mellett egy 21. századi, intellektuálisan érdeklődő ember elméjében. [...] a tudomány önmagában nem képes megválaszolni az összes fontos kérdést. Albert Einstein is jól látta a tisztán naturalisztikus világkép elégtelenségét. Óvatosan megvalogatva a szavait úgy fogalmazott: *A tudomány vallás nélkül béna, a vallás tudomány nélkül vak.*”⁶

5 CSÁNYI 2018: 137–139.

6 COLLINS 2018: 246–247.

„Igenis megteremthető a tudomány és a hit közötti harmónia. [...] a tudomány Isten tiszteletének egyik formája lehet. A hívőknek ott kellene állniuk az élvonalban azok között, akik az új tudást kutatják. Isten nem fenyegeti a tudományt, sokkal inkább gazdagítja. És biztosan állíthatom, hogy a tudomány sem fenyegeti Istent. [...] küzdjünk együtt azért, hogy visszaszerezhessük a biztos alapot, amelyre az összes nagy igazság intellektuálisan és spirituálisan kielégítő szintézisét építhetjük.”⁷

A humánétológus és az orvos-genetikus véleményét most vetítsük rá az állam- és jogtudományra, ami annál inkább indokolt, mert a jogászok hajlamosak a *társadalmi mérnökösödésre*, azt képzelve magukról, hogy ők a társadalom mérnökei, az állami és a társadalmi (emberek közötti) életviszonyok kiváló konstruktőrei. Holott se tökéletes államot, se tökéletes társadalmat, se tökéletes jogot nem konstruált még közülük senki. Miért is? Mert maga a konstruktőr és az államot és a társadalmat alkotó emberek is tökéletlenek. Vallási parancs előírhatja, hogy „*legyetek tökéletesek, miként a ti Atyátok tökéletes*”, vagy hogy „*legyetek feddhetetlenek, hogy megállhassatok az Úr ítélőszéke előtt*”, de ezek csupán *törekvésre* köteleznek, mint a *törekedjete a jóra* általános erkölcsi parancsa. A magyarázat az, hogy az erkölcsi törvény szigora és az előre látható törvényszegést megbocsátó szeretet egyaránt Isten útjára terelik az embert. Ami az ember fölött van (a hit és a szeretet), az önmaga fölé emeli, Istenhez közelíti az embert, ami alatta van (a „ragadozó” gonoszság és az erőszak), az lejjebb taszítja. Ha lejtős úton járunk, azon könnyebb lefelé csúszni, mint felfelé kapaszkodni. A hit és a szeretet útja egyenes és felfelé vezet. Ahogy egy zarándokének mondja: „Az Isten útja biztos út / Csak őrá bízom éltem / Szent ígéje tiszta kút / Mely üdit s táplál engem.” (Evangélikus Énekeskönyv, 352.)

Ahogy a letelepedett és a mezőgazdálkodásra áttért ember elkezdte *nemesíteni* az általa termelt növényeket és a tenyésztett állatokat, ugyanúgy elkezdte erkölcsileg nemesíteni, *jobbítani önmagát* is. Ehhez volt szüksége Istenre és az isteni törvényekre, arra, hogy ezek a szívébe íródjanak és belülről hassanak: késztessek az erkölcsi jóra és visszatartsák az erkölcsi rossztól. Ezért mondhatta Kant, a filozófus, hogy két dolog tölti el tisztelettel és csodálattal: „a csillagos ég felettem, és az erkölcsi törvény bennem”. Már az ősközösségi ember megpróbált és az ember azóta is próbálkozik külsőleg és belsőleg is tisztábbnak és értékesebbnek lenni: másokkal jót cselekedni, hála-jukat kivívni, sokakban hálaérzetet kelteni – mások számára áldássá lenni. Mert minden ember annyit ér, amennyit másoknak használ, amennyi a másoktól feléje sugárzó hálaérzések összessége. Mindebben hinni és reménykedni kell, mindezért imádkozni, mindehhez Isten erejét és segítségét kell kérni; erős lélekkel és tiszta szívvel, cselekvő szeretettel az ember *jó-emberségét növelni és erősíteni*. Hitnek és jognak ma sem más és ma sem könnyebb a feladata: az embert emberségesebb emberré, *jó emberré* nevelni, humanizálni és spiritualizálni. Képesé tenni szelektálni, választani tudni a jó

7 COLLINS 2018: 249 és 253.

és a rossz között; a mit szabad és a mit nem szabad között; hasznos és haszontalan, ártalmatlan és ártalmas között; jóakarát és rosszakarat között; gonoszság és szeretet között; önzetlenség és önzés (altruizmus és egoizmus) között; konstruktív és destruktív magatartás, építés és rombolás között; őszinteség és fondorlatos csúrés-csavarás között; igaz és hamis, igazság és hazugság között; nyertes-nyertes, nyertes-vesztes és vesztes-vesztes játszmák között; állatiasság és emberiség között; emberség és istenség között. Mindezt annak tudatában, amit Szent Ágoston ki is mondott: „Isten több feladatot adott nekünk, mint amennyit teljesíteni képesek vagyunk.” Legalábbis Isten nélkül, egyenként és esetenként a feladatok az erőnket meghaladják – de egymással összefogva, generációk szakadatlan során át, emberiségként, ma már globális kiterjedésben, közös feladatunk és programunk lehet. A lécet mindig egy kicsivel magasabbra kell tenni, hogy magasabbra jussunk, hogy önmagunk fölé emelkedjünk. Ez az emberré válás projektje, az igazi nagy kihívás, a legméltóbb emberi feladat, az emberi méltóság lényeges tartalma. Nem a Himalája legmagasabb csúcsaira, sokkal inkább az emberség és az emberiség csúcsaira kell a tömegeknek eljutnia. Mert a „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben / *Ember* lenni mindég, minden körülményben”. (Arany János: Domokos napra) Hinnünk kell benne, hogy mindez – a hit erejével és Isten segítségével – lehetséges, és tenni is érte, hogy az álmunk valósággá váljon.

Közélsünk rá a hit után a most a szeretetre is! A *házasság* és az arra épülő *család* intézményének válsága – különösen azért, mert mindkettő *szeretetközösség* – immár bő fél évszázada számos tudományterület (demográfia, szociológia, jogtudomány, biológia, humánétológia, pszichológia stb.) kutatási témája. Az *embertudományi és társadalomtudományi* szakterületek sokszínűsége önmagában is jelzi, hogy általánosságban az ember és az emberi társadalom, a *hűség, a hit és a szeretet* mint alapvető (immár alkotmányos) értékek válságáról is szó van. Mivel az egyes emberek is és a társadalom is a maguk életét *alapvető értékek és rendezőelvek* mentén élnek és szervezik, ezek válsága az *általános értékválság* részének tekinthető. Az egyes tudományterületeken a kutatások a maguk sajátos fogalomrendszerébe zártan folynak, eltérő nézőpontokból közelítik meg a témát, és gyakran más-más következtetésre jutnak. Példaként elegendő az *egy férfi és egy nő* heteroszexuális, monogám házasságára és vele szemben az *azonos neműek* párkapcsolatára (házasságára), annak társadalmi túlértékelésére és jogi elismerésére utalni. A kérdést másként ítéli meg a biológus, a demográfus, az etológus, a szociológus, a pszichológus, de hogyan ítélje meg a jogász és a politikus? Egyesek ebben katasztrófaveszélyt, mások új evolúciós fejlődési lépcsőfokot látnak. Hasonlóan szögesen ellentétes értékelései léteznek a *genderideológiának*, a feminista és a szexuális identitásmozgalmak főbb követeléseinek. A hiedelmek, vélemények, tudományos nézetek sokfélesége, *diverzitása és pluralizmusa* nagy érték akkor, ha széles körű vitával, *diskurzussal* párosulva elősegíti a választást, a demokratikus többségi döntést, a helyes irányok és utak megtalálását, a fenntartható emberkép és társadalomkép kialakítását, ezek közös rendezőelveinek és intézményeinek a kiépítését. A szögesen ellentétes, egymást kioltó értékelések azonban egymást keresztbe verő, ellentétes értékrendeken alapulnak, ami az általánosan elfogadott

társadalmi rendezőelvek hiányához vezet, vagy értékzavart, értékkáoszt okoz. Ebben a káoszban fix tájékozódási pontok, „világítótoronyok” hiányában se az egyes ember, se a társadalom nem tud eligazodni, nem talál járható utat, elvétí a helyes irányt: további válságokba sodródik és zátonyra fut. De az talán még nagyobb veszély, ha egy tudományos nézet ideológiává növeli önmagát, majd saját dogmáiba merevedve egyeduralomra, önkényuralomra tör. Ismerjük ezt az úgynevezett tudományos szocializmus totális diktatúrájának időszakából. Jó volna tudni, vajon mi ezeknek – az értékek káoszában vagy egy érték zsarnokságának, ha nem is az egyetlen, de – a legfőbb oka? Az általános értékválság mint okozat kezelését ugyanis a legfőbb ok (és más okok) ismerete nagymértékben megkönnyítené. Sokan ilyen, legfőbb oknak tekintik a *szekularizáció* 17. századtól máig tartó folyamatát, az állam és az egyházak szétválasztását, a keresztény hit és értékrend negligálását, az állam és a jog „elvilágiasítását”. Sőt, a szekularizáció folyamányaként külön okként említhetjük a *deszakralizációt*, az eleddig szentségnek és szentnek tekintett dolgok és társadalmi intézmények „szentségteleltetését”. Ezek politikai gyökerei Nyugat-Európába, a felvilágosodás korába nyúlnak vissza, az egyházi javak állami tulajdonba vétele, a szerzetesrendek feloszlata – „keleti” erőszakot alkalmazva – már akkor és ott elkezdődött. A 20. században kiderült, hogy az ateista államok és eszméik hatalmas pusztításokra képesek, mások, sőt akár önmaguk elpusztítására, korábbi hagyományos, keresztény értékrendjük eltörlésére is.⁸ „A múltat végképp eltörölni” – ilyen eszmék és harcias mozgalmak ma is születnek és szerveződnek. Európa belefáradt ebbe, kimerült, kiégett, lelke súlyosan sérült, ami nem csoda, hiszen ahol „Isten halott”, ott minden ideológia is eleve „halva született”, de halált terjeszt, pusztít, a „halál kultúráját” építeni azért képes. „Az értelem és a racionalizmus ahhoz vezetett, hogy az emberek végül a legirracionalisabb dolgokra lettek képesek. Csak újabb eszközzé váltak annak érdekében, hogy egyes emberek képesek legyenek mások felett uralkodni.”⁹ Az *istentelen* ember *embertelen* emberré, *szeretetlen*é vált, és félt, hogy ez a 21. században is folytatódik, netán súlyosbodik vagy ismétlődik. Érdemes tehát ezen a jelenségen is – mint az általános értékválság egyik lehetséges, de talán a fő okán – alaposan elgondolkozni, a kereszténységet, a hitet, a szeretetet és mindezekkel együtt az ember lelkét megmenteni.

„Európában található a világon a legnagyobb arányú szekuláris populáció és ez az egyetlen olyan kontinens, ahol fogy a népesség. Úgy látszik, hogy a szekularizáció és a materialista szemlélet térnyerése vészesen leértékelte a családokat és olyannyira visszavetette a termékenységet, hogy az európai társadalmak nettó népességvesztése aggasztó mértékűvé vált.”¹⁰

Hatalmas paradoxon ez itt nálunk, a kereszténynek is nevezett európai civilizációban, ahol a házasság „szentség”, a gyermek pedig „áldás” volt közel két évezreden

8 BOLBERITZ 2014: 58–62.

9 MURRAY 2018: 217.

10 GALLAI 2019: 16.

át. Mintha a 20. század közepére – a két „embertelen” világháború következtében – Európa lelke meg is halt volna, mintha Európa hitetlenné és lelketlenné, szentségtelenné és elátkozottá vált volna. Ezért mondhatta Robert Schuman, Európa atyja már 1953-ban, amit mondhatna ma is:

„Minden európai állam a keresztény civilizáció által formálódott azzá, ami. Pontosán ezt az európai lelket kell feltámasztani. [...] Ahhoz, hogy megszabaduljunk a gyűlölettől, a félelemtől, és hogy az oly régóta tartó megosztottság után újra megtanuljuk a keresztény testvériséget, mostantól kezdve a kiengesztelődött, egységes és erős Európa gondolatának kell a fiatal, az emberiséget szolgálni szándékozó fiatal generációk jelszavának lennie.”¹¹

Robert Schuman személyére és erre a gondolatára is vonatkozik Joseph Ratzinger (még mint bíboros) gondolata: „Azokra alapozva, akik látnak, ahogyan lassan haladunk előre Isten felé, egyre inkább fölébred létünk mélyén Istennek az az eltemetett emlékezete, mely bele van írva minden ember szívébe. Az Istennel megélt családiasság visszaadja nekünk a látást: és ha élünk vele, tanúskodik Isten igazságáról.”¹² Ez az igazság pedig nem más, mint a *felebaráti szeretet*, mert mit is akar tőlünk valójában Isten: „Hogy szerető emberek legyünk, akkor leszünk ugyanis az Ő képmásai.” Akkor lesz valódi emberi méltóságunk. „Azt gondolom, valójában ez a történelem igazi drámája, hogy a szemben álló sokféle front erre az egyetlen formulára vezethető vissza: *igen* vagy *nem* a szeretetre.”¹³ A *testvériség* és a *felebaráti szeretet* kérdése tehát európai civilizációs kérdés, sőt, globális világunkban ma már az egész emberi civilizáció kérdése is. A *testvériség* eredetileg az európai polgárosodás hármasságának harmadik tagja volt, de – valószínűleg mint „vallási” kategória és ilyenként mint az egyházak ügye – a szabadsághoz és az egyenlőséghez képest háttérbe szorult. Nélküle viszont se a liberális szabadságesszme, se a kommunista egyenlőségesszme *nem testvéri szellemben, nem a felebaráti szeretet* jegyében valósult meg, sőt! A nagy eszmék megvalósulásának útját – a hit, a vallás és az egyházak mellőzésével – a gyűlölet, a bosszú, véres forradalmak és polgárháborúk szegélyezték. E történelmi tapasztalat ellenére az *egységes Európa eszme megvalósításához*, az Európai Unió alapító szerződésében se a keresztény múltra és értékrendre való utalást, se a testvériség, se a szeretet szavakat nem találtam. A *szekularizáció* jegyében a testvériség helyett gyakran a *szolidaritás* szerepel, amit aztán az Európai Unió Alapjogi Chartája egyértelműsít: „Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul.” Ehhez azonban tudnunk és hangsúlyoznunk kell, hogy: „A kereszténység felebaráti szeretetnek hívja a szolidaritást.”¹⁴ A szolidaritás eleve minimum egy másik embert (például

11 LEJEUNE 2015: 249.

12 RATZINGER 2021: 93.

13 RATZINGER 2022: 311.

14 ZLINSZKY 2007: 20.

házastársat), még inkább kisebb és nagyobb közösségeket (családot, lokális közösséget, nemzetet, egyházat) feltételez; nem individuális kategória. Az Alapjogi Charta szerint viszont az Unió „Tevékenységei középpontjába az egyént állítja”. Az egyének túlnyomó többsége azonban alapvetően *önző*, azaz tette a magántulajdon, majd a versenygazdaság, a „szabad” piac, az emberek feletti, „egypólusú világalomra” törő, immár globális kapitalizmus. Még szerencse, hogy az Európai Unió csatlakozott az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez (Róma, 1950), amely viszont „figyelembe vette az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amelyet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1948. december 10-én meghirdetett”. Ez pedig már preambulumban „az emberiség családjáról” szól, és 1. cikke 2. mondatában kijelenti: „Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben *testvéri szellemben* kell hogy viseltessenek!” A család legfőbb értéke az, hogy egymással szolidáris *szeretetközösség*, a „testvéri szellem” pedig valójában *testvéri szeretet*. A családokból, azaz a szolidáris szeretetközösségekből épül fel a *szolidáris társadalom*, a társadalmi szolidaritás, és annak nagy intézményrendszerei: a népoktatásból a közoktatási rendszer, a közegészségügyi ellátórendszer, a nyugdíjrendszer, a szociális ellátórendszer. A szolidáris családok és a szolidáris társadalom tagjaitól remélhető, hogy testvéri szellemben (testvéri szeretettel) viseltetnek egymás iránt. Az ilyen családokból és az ilyen emberekből álló társadalmaktól remélhetjük, hogy: „kiáradjon a szeretet, hogy megmutatkozzék felebarátunk iránt, hogy az egész emberi civilizációt a *szeretet civilizációjává* formálja át.”¹⁵ Ebben az átformálásban éppen a keresztény Európának élen kell járnia és a globális világ számára példát kell mutatnia, hiszen a Tízparancsolatban a második legfőbb parancsolat a felebaráti szeretet (az unió nyelvén a szolidaritás) parancsa, amely azonban elválaszthatatlan az elsőtől, az ember egyetlen Ura, az Isten szeretetétől. Ennek magja és garanciája is a családi szeretetközösség, „a család alapvető része annak, amit VI. Pál pápa a szeretet civilizációjának nevezett. [...] a család a szeretet civilizációjának szíve és középpontja”. A civilizáció pedig végső fokon nem más, mint „a világ humanizálása”¹⁶ A globalizáció korában ez nem más, mint egy sajátos globális szolidaritási intézményrendszer kiépítése, illetőleg az ENSZ ilyen funkciókat is ellátó szakosított intézményrendszerének a bővítése. Ezt szolgálhatná egy *quasi világkormány* és egy ehhez a funkcióhoz kötött *redisztributív pénzügyi világrendszer*, nem pedig a globális tőkét és annak profitszerzését, a kevés szupergazdag világcég és tulajdonosaik érdekeit.

A mondottak jól illusztrálják, mekkora és mennyire más érték a hit és annak emberek közti viszonyokban a legfőbb parancsa, a felebaráti szeretet. A hitetlen, az elistentelenedő ember – legyen bármilyen gazdag, és legyen bármekkora hatalma – elembertelenedik, lelketlenné válik, képtelen lesz egy másik embert szeretni, de mástól szeretetet elfogadni is (mert az hálára, viszonszeretetre kötelezné), ugyanakkor embertelen tettekre lesz képes. Ha ezt a hatalmas értéket – az Isten és a felebarát szeretetét, a két legfőbb (vallási és erkölcsi) parancsolatot – az emberek megtagadják, vagy csak mellőzik mint társadalmi rendezőelvet, akkor megtagadják vagy

15 VEREB 2010: 174.

16 VEREB 2010: 194–195.

mellőzik a belőle kikövetkeztethető, kiolvasható, kiértelmezhető további vallási és erkölcsi értékek sokaságát, a keresztény értékek rendszerét is, a társadalom is *elszentégtelenedik*. Koherens értékrendszer hiányában alakul ki az általános értékválság és értékhiány, a régi értékek megtagadása, lejáratása, gyengítése, és helyükön az új, rosszhiszemű emberek által konstruált, az emberre és a társadalomra veszélyes „értékek” özönének zűrzavara. És akkor az emberi társadalom alapjai rendülnek meg. „Ilyen körülmények között eluralkodik a káosz. [...] Az a sorsunk, hogy renddé alakítsuk a káoszt. [...] azzal, hogy létrehozzuk mindazt, ami – most és a múltban is – egyértelmű és tisztán érthető, csak magunkat védjük.”¹⁷

A kereszténység hivatása az emberré válás soha véget nem érő folyamatában: a szeretni képes és szerethető ember, a *jó ember* kialakítása és formálása (állandó jobbítása), a *jó Isten* képmására és hasonlatosságára. Ebben az értelemben tehát a *jó ember* az *emberi méltóság* tartalma. Legalábbis amióta „evett a tudás fájáról”, azaz tud különbséget tenni *jó és rossz* között, és szabad akaratát arra használhatja, hogy a *jót válassza*. Vagyis a kereszténység nem a „sötét középkor” rekvizituma, nem a tudatlan nép ópiuma. A 20. század inkább volt lelki értelemben „sötét kor”, a fasizmus és a kommunizmus inkább volt ópium. Európában a kereszténység

„alakította ki a jó fejedelem, a jó hűbérúr, a jó lovag, a jó polgár, a jó földművelő ember ideáljait. [...] hogy mindegyik adjon is valamit, és kapjon is valamit, s hogy a legalacsonyabb rendűek számára is az emberi önbecsülésnek valamilyen formája létezzék. [...] Ez a világkép nemcsak igazolta a fennálló hatalmi különbségeket és a társadalmi lehetőségek kiáltó ellentéteit, hanem ugyanakkor kritikát és – távoli szóval élve – forradalmi kritikát is lehetővé tett ezekkel a hatalmakkal szemben.”¹⁸

A keresztény értékrend a testvériség és a felebaráti szeretet értékrendjéhez már átvethetett és át is vett két emberi ideálképet a megelőző európai kultúrából: az *erényes ember* ideálképét a görög filozófiából, és a *bonus et diligens pater familias* ideálképét a római magánjogból. A jó és gondos családapa megfelelője lett a magyar magánjogban a *jó gazda*, akit Szladits Károly *rendes embernek* és *derék embernek* is nevezett.¹⁹ Ez a három emberkép (ideál), az erényes ember, a jó és gondos családapa és a jó ember (Isten képmása) összefonódott az európai társadalomfejlődés során, és még ma is aktuális mindhárom. A görög filozófia, a római jog és a keresztény erkölcs az Európai Unió tartópillérei. „Jó volna ezt mint történeti tény az eddiginél komolyabban venni, és a gyakorlatban hasznosítani, érvényesíteni is.”²⁰

Az értékörzés, értékmentés, az értékek rehabilitációja azért is nagyon fontos, mert hiányuk nem csupán rendetlenséget, káoszt okoz, de – egyetértve Murray-vel – akár

17 PETERSON 2021: 131 és 259.

18 BIBÓ 1986: 31–32.

19 SZLADITS 1941: 365.

20 LENKOVICS 2022: 238.

Európa furcsa halálához is vezethet. Régi hitét kidobta, helyettük új, embert megváltónak gondolt eszmékkel kísérletezett,

„amelyek aztán totalitárius politikai eszmékké alakultak. [...] A fasiszta álmom, csakúgy, mint unokatestvére, a kommunizmus, a kor komoly problémáira akart választ adni. [...] S most már nemcsak ezektől az ideológiáktól könnyebb félni, hanem bármilyen ideológiától. [...] A lényeg, hogy mindent megkérdőjelezzünk, és soha ne jussunk el sehová; az eszmék elpusztítása talán éppen amiatt valósul meg, hogy félnünk attól, ahová vezethetnek”.²¹

A „tébolyult” eszmék a 20. században egész társadalmakat tébolyítottak meg, világháborúkhöz, véres forradalmakhoz, polgárháborúkhöz, regionális háborúkhöz vezettek, amelyekben „az ember úgy elaljasult, hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra” (Radnóti Miklós: Töredék). Az ember kivetkőzött önmagából, azaz „jó emberségéből”, civilizáltságából, mélyen az addig elért *emberiesség* szintje alá süllyedt. Ezek visszaállítására, megőrzésére, terjesztésére lett volna az emberi jogok (1948) hivatása, a jog uralmának és a jogállamnak a védelme alatt.

„Az emberi jogok háború utáni kultúrája úgy tesz (illetve rajongói tesznek úgy), mintha maga is vallás lenne, s mint ilyen, a keresztény tudat szekularizált verzióját vezetné be. Ám ez egy olyan vallás, ami soha nem biztos magában, hiszen nincsenek meg a biztos pontjai. A nyelv árulkodó. Ahogy az emberi jogok nyelvezete egyre grandiózusabbá vált, s egyre inkább önáltatóvá, úgy vált egyre inkább világossá, hogy ez a rendszer nem képes betölteni eredeti feladatát.”²²

Legalábbis a saját erejéből nem, a jogerő kevés hozzá. Ráadásul azóta – részben éppen az emberi jogokra hivatkozva, de azokkal visszaélve – új tébolyult eszmék is születtek, amelyek iránt most is tébolyult, „meghekkelt agyú” tömegemberek lelkesednek: genderideológia, LMBTQ-mozgalom, BLM-mozgalom, woke-culture, cancel-kultúra, harcok feminizmus, politikai korrektség. Ismét „a tömegek megtébolyodása közepette élünk”,²³ és gondolni sem merünk rá, hogy mindez hova vezethet. Ma is lehetséges, hogy a tébolyult tömegben egyesek Pilátustól Jézus szabadon bocsátását kérik, de a téboly folytán a tömeg hangján újra és újra a „*Feszítsd meg!*” hangzik. Az új eszmék közös jellemzője is ugyanaz: semmi közük Istenhez, se a felebaráti szeretet-höz, a testvériséget pedig kieresztették *egyformaságként*, valójában *önző* individuumokból álló tömegemberek egyformaságaként értelmezik. Az ilyen emberek nem képesek közösségeket alkotni, sőt atomjaira bontják a létező közösségeket, a családot, a nemzetet, a nemzetállamot, a társadalmat. Ezért a kárveszélyért „cserébe” követelnek maguknak szolidaritást és támogatást. Aki egyéni szabadságát nem a *közösségben*

21 MURRAY 2018: 214–221.

22 MURRAY 2018: 211.

23 MURRAY 2020: 7.

és a közösségért, a családért, a nemzetéért, a társadalomért való szabadságként, sőt ellenkezőleg, a közösségtől, a családtól, a társadalomtól való szabadságként értelmezi és gyakorolja, az hatalmas pusztításra, (érték)rombolásra képes maga körül. A szeretet nem ilyen, a szeretet tiszteli a másik ember méltóságát, személyiségét, a másik ember javát szolgálja, megőrzi annak egyéniségét, ugyanakkor az egymást szerető emberekből épít közösségeket, emberi társadalmat is.

Az ember – minden ellenkező híresztelés és célkitűzés ellenére – közösségi lény. Akár ha ő maga fordul szembe a közösségével, ha elkülönül, akár ha a közössége kitesztíja, kiközösíti magából (közösségellenes magatartása miatt), nagy veszélybe kerül. Az elkülönültség szorongást kelt, félelmet ébreszt, szégyenkezést és büntudatot is kivált. „Az embernek tehát az a legmélyebb szüksége, hogy legyőzze elkülönültségét, hogy kiszabaduljon magánya börtönéből.”²⁴ Az emberként létezés alapvető lélektani (lelki) kérdése tehát a választás *elkülönültség* vagy egy másik személlyel, egy közösséggel való *egybeolvadás* között.

„A teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a szeretetben. Az interperszonális egybeolvadásnak ez a vágya a legerősebb törekvés az emberben. Ez a legalapvetőbb szenvedély, ez az erő tartja össze az emberi fajt, a törzset, a családot, a társadalmat. Ha megvalósítása kudarcot vall, az tébolyt vagy pusztítást jelent – önpusztítást vagy mások elpusztítását. Szeretet nélkül az emberiség nem létezhet egy napig sem.”²⁵

„Az érett szeretet olyan egyesülés, amelynek során az ember megőrzi integritását, egyéniségét. A szeretet tevékeny erő az emberben; olyan erő, amely áttöri az embert embertársaitól elválasztó falat, amely egyesíti őt másokkal; a szeretet legyőzeti vele az elszigeteltség és elkülönültség érzését, de lehetővé teszi, hogy azonos maradjon önmagával, megőrizze integritását. A szeretetben megvalósul az a paradoxon, hogy két élőlény eggyé válik, és mégis megmarad kettőnek.”²⁶

„Egyik a másikat repülni hagyja, de ha zuhan, fél szárnyát kölcsönadja” (Szabó Éva: *Szerelem*). Az emberben – hívőben és nem hívőben – a szeretetvágy ősi és közösségi eredetű, természetes szükséglet, több millió éves természeti (biológiai, genetikai) adottság, bevésődés. Bibliai átiratban: isteni erő. A „szerezd felebarátodat” parancsolatban „kivételes tömörséggel jut kifejezésre a *kölcsönösség elve*, vagyis hogy mindenki úgy bánjon a másikkal, ahogy szeretné, ha vele bálnának.”²⁷ A világ minden részén, minden világvallásban és nem vallásos erkölcsi rendszerben megtaláljuk ezt az *arany szabályt*, amely ezáltal egyetemes érvényű. Ahogyan annak

24 FROMM 1991: 17–18.

25 FROMM 1991: 29.

26 FROMM 1991: 32.

27 MICHEL–SCHAİK 2019: 155.

tekinti magát a szeretet vallása, az európai kereszténység, és a katolikus egyház is, különösen, ha a felebaráti szeretetet is egyetemes érvényűnek tekintjük.

„A legsarkalatosabb szeretetfajta, amely a szeretet összes típusainak alapjául szolgál, a felebaráti szeretet. Ezen a bármely emberi lény iránti felelősségérzetet, gondoskodást, tiszteletet, ismeretet értem, a kívánságot, hogy az életét segítsük. Erről a szeretetfajtáról beszél a Biblia, mikor azt mondja: Szeresd felebarátodat. A felebaráti szeretet minden emberi lény szeretete; az a jellegzetessége, hogy senki sincsen kirekesztve belőle. Ha kifejlődött bennem a szeretet képessége, akkor nem tudom nem szeretni a felebarátaimat. A felebaráti szeretetben megvalósul a minden emberrel való egyesülés, az emberi szolidaritás, az emberi eggyé válás élménye. A felebaráti szeretet azon az élményen alapul, hogy mindnyájan egyek vagyunk.”²⁸

A szeretethez való jog tehát egy igazi, sőt *az igazi emberi jog*, személyiségformáló és társadalomszervező, mondhatni ember feletti erő. Nem üres, kigondolt absztrakció, hanem az életviszonyokból merített, sok évezredes tapasztalati tudáson alapuló közösségi érték, a szeretetgesztusok hasznosságából és hatékonyságából *általánosított eszme*. Olyan belső hajtóerő, amelyet külső támogatással, a jog erejével is lehetne ösztönözni és fokozni. Mivel a szeretet önmaga fölé képes emelni az embert, érthető és indokolt, hogy az ember a szeretetet *isten erőnek* ismeri el és ilyenként értékelve tiszteli. A szeretet útján az ember eljut Istenhez, és az Isten is eljut az emberhez. A szeretet aktív, konkrét cselekedetek formájában és elvont, absztrakt fogalomként, társadalmi rendező elvként egyaránt, oda-vissza működik, a szeretet *nyertes-nyertes játszma*.

A szeretet vallásának, Krisztus követőinek az Istene maga a szeretet: *Deus caritas est*. Ez a nemrég meghalt XVI. Benedek pápa első enciklikájának (2005) a címe. Eszerint, ha egy ország alkotmányában alapvető értékként, társadalmi rendezőelvként jelen van a szeretet, ott jelen van Isten is. Tekintsük át ezért ezt az enciklikát alaposabban. A keresztény hit és vallás lényegét kifejező címet a pápa János apostol első leveléből vette: „Az Isten szeretet, és aki megmarad a szeretetben, Istenben marad, és Isten őbenne marad.” (1Jn 4,16). Ezek a szavak „a keresztény *istenképet* és a belőle következő *emberképet*, valamint az *ember útját* egyedülálló világossággal mondják ki. Ez annak ellenére igaz, hogy a *szeretet* szó a különböző nyelvekben, de még egy nyelven belül is sokféle jelentéssel használatos.

„Beszélünk hazaszeretetről, hivatászeretetről, barátok közötti szeretetről, a munka szeretetéről, a szülők és gyerekek közötti szeretetről, a testvérek és rokonok közötti szeretetről, a felebaráti szeretetről és az Isten iránti szeretetről. E sokféle jelentés közül kiemelkedik a férfi és a nő egymás iránti szeretete, melyben

28 FROMM 1991: 64.

a test és a lélek összjátéka szétválaszthatatlan, és az embernek a boldogság ígértét adja. Ez az általánosan értett szeretet őstípusa, amely mellett minden egyéb szeretet elhalványul.”

Ennek a görögök az *erosz* nevet adták. A baráti szeretet a *philia*. A keresztényi szeretet az *agapé*. Ez szelídíti meg az előző kettőt, de különösen az *eroszt*, ha az nem felemeli, hanem letaszítja az embert. Ehhez a felemeléshez és tisztuláshoz az ószövetségi *Énekek éneke* ad gyakorlati eligazítást. Az embert felemelő és tiszta szerelem *véglegességet akar*, kettős értelemben: a kizárólagosság értelmében – „csak ez az egy ember” – és az „örökre” értelmében. Íme a férfi és nő *holtomiglan–holtodiglan monogám házasságának szentsége*. Ebben az *erosz* és az *agapé* „soha nem szakítható el egymástól”. Az *erosz* a főlemelő, vágyódó, egyre inkább a másik boldogságát akaró, arról gondoskodó, önmagát ajándékozó, a másikért élő szerelmi szeretet. Szimbolikus értelemben ugyanez a szeretet és erős vágyódás hatja át Isten és teremtménye, az ember, valamint Krisztus és az Ő Egyháza viszonyát is. Ezt a kölcsönös szeretetet „nevezhetjük *erosznak*, mely ugyanakkor teljesen *agapé*”, egyúttal *megbocsátó szeretet*, olyan egység, amelyet a szeretet teremt, „melyben mindketten – Isten és ember – önmaguk maradnak, s mégis teljesen egyek lesznek. Aki az Úrhoz tartozik, egy lélek lesz vele – mondja Szent Pál” (1Kor 6,17). Ugyanígy a férfi és a nő egységében válik az ember „egésszé”. „Ezért elhagyja a férfi atyját és anyját, és feleségéhez kapcsolódik, és ketten egy test lesznek.” (Ter 2,24). Ebből két fontos következtetés adódik. „Az első: az *erosz* lényegszerűen tartozik az emberhez. A második: az *erosz* a teremtésből eredően az embert a házasságra rendeli, egy olyan kapcsolatra, amelyhez hozzátartozik az egyetlenség és a véglegesség. A monoteista istenképnek megfelel a monogám házasság.”

Az *Újszövetség* igazi újdonsága azonban Krisztus személye, teljes *önátadása*, a keresztihalál áldozatának vállalása. „Testét és vérért adta tanítványainak, mint az új mannát.” A szentáldozás közössége, az *eucharisztia* a szentség misztikája: „kiemel önmagamból és magához, ugyanakkor a többi keresztténnel egységbe von. *Egy test leszünk*, eggyé olvadt létező leszünk. Az istenszeretet és a felebaráti szeretet most valóban egyesül: a megtestesült Isten von mindnyájunkat önmagába.” Jézus azonosítja magát a szűkséget szenvedőkkel: az éhezőkkel, a szomjazókkal, az idegenekkel, a ruhátlanokkal, a betegekkel és a foglyokkal. „Amit egynek a legkisebb testvéreim közül tettetek, nekem tettétek” (Mt 25,40). Az istenszeretet és a felebaráti szeretet összeolvad. Krisztus az őt követőknek ilyen egyszerű feladatokat, de egyúttal életprogramot is adott: az éhezőnek enni adni; a szomjazónak inni adni; a jövevényt befogadni; a ruhátlanak ruhát adni; a beteget meglátogatni; a fogságot szenvedőhöz elmenni (Mt 25,35–36). Az önzés miatt mégis milyen nehéz mindezt a hétköznapi életünkben teljesíteni. Az élő Isten megismerése út a szeretet felé, a szeretetgesztusok teljesítése út az Isten felé. „Azokat az embertársaimat, akiket első látásra nem szívelhetek, vagy egyáltalán nem is ismerek, Isten kedvéért szeretem. Az Ő barátja az én barátom. A felszínen látható mögött meglátom, hogy belül a szeretet gesztusára vár – az oda-

fordulásra”. A szeretetnek aztán tovább kell adnia magát, a szeretet szeretet által növekszik, olyan közösséggé alakít, amely legyőzi elkülönüléseinket és eggyé tesz, hogy a végén „Isten legyen minden mindenben” (1Kor 15,28). Az Atya az Ő Fiában az egész emberiséget egyetlen családdá akarja formálni. „Az Egyház minden tevékenysége annak a szeretetnek a kifejeződése, mely az ember egyetemes javára törekszik.” Hozzáteszem, amiért az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is született: „Tekintettel arra, hogy az *emberiség családja minden egyes tagja* méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon.” Az egyetemes szeretetnek és az egyetemes jogoknak egy a célja: az ember jobbítása, az erőszak helyett a békesség. A *Deus caritas est* enciklika felvázolja ennek a *szeretetszolgáltatnak* az intézményrendszerét is (szeretettotthonok öregeknek, árva gyerekeknek, fogyatékkal élőknek, szeretetkórházak, iskolák, segélyszervezetek), ami nem csupán tehermentesíti – kisebb-nagyobb részben – az államot, de a *személyes odafordulás* képességével pozitív, emberséges példát is mutat a számára: az *aktív szeretet* hatóerejének meggyőző példáját. Ez a pont – vagy inkább széles sáv – az, ahol nem lehet az államot és az egyházat szétválasztani, ahol célszerű és észszerű együttműködésre vannak kötelezve. És nem csupán az ellátottság színvonalának emelése, de azon messze túlmenően az *emberek jósága* (az emberi jóság), a *jó állam* és a *jó társadalom* érdeke is ez.

A jó emberek emberségének, a családoknak a megmentése és a jó állam érdekében is – ahogyan Bibó István is ajánlotta – az *erőszakgesztusokat aktív szeretetgesztusokra kell cserélni*. „Az európai társadalomfejlődés értelmét” kutatva rájött, hogy ebben az „igazi erjesztő tényező” a kereszténység volt. A keresztények *Krisztus követői*, ezért mindenekelőtt az ő személyiségével foglalkozott. Rájött, hogy Krisztus „az élethez való közelségnek, az élet legegyszerűbb dolgai iránti megértésnek, az emberközeli gyöngédségnek olyan megnyilvánulásait tudta megvalósítani”, amelyek téren és időn kívül állnak. „Ezenfelül rendkívül jelentős, szinte elfelejthetetlen egyszerű gondolatai vannak a szelídség hatalmáról, a harag hiábavalóságáról, a haragnak, az élethalálharcnak, az ölésnek a belső rokonságáról és kártékonyságáról, és ezekről nemcsak mondatai vannak, hanem példagesztusai is.”

„Az ő gesztusai: aki megütött az egyik arcodon, fordítsd felé a másikat is, egyáltalán nem egy ügyefogyott embernek a gesztusai, ellenkezőleg, beletartoznak azok közé a lefegyverző gesztusok közé, amelyek előtt az értelmetlen agresszió egyszerűen rájön a saját értelmetlenségére.”

Jézus a szelídség erejével lett képes nagyobb dolgokra, mint amiket agresszióval el tudott volna érni.²⁹

29 BIBÓ 1986: 18–21.

„A keresztény válasz az erőszak, a félelem és a gyűlölködés görcsére az aktív szeretet központba helyezése, az aktív szeretet, mint minden emberi görcsöt feloldani képes, minden erőszakot megsemmisíteni képes, lefegyverezni képes erő szerepel Krisztus példázataiban és példagesztusaiban a leggyakrabban. [...] alapvető krisztusi előírások: Aki megdob kővel, dobd vissza kenyérrel; Aki kardot ránt, kard által vész el; minden erőszakos gesztussal szemben létezik egy aktív szeretetből fakadó erősebb szeretetgesztus, amelyik azt az erőszakgesztust lefegyverezni képes.”

Ez persze nem azt jelenti, hogy „bambán tűrjük el, ha megdobnak kővel, hanem azt, hogy találjuk meg azt a gesztust, amelyik a kővel dobálóban felkelti a saját cselekedete feletti szégyenkezést”. Ha nem tudjuk megtalálni, „akkor nem tehetünk mást, minthogy megvédelmezzük azokat, akik reánk vannak bízva, erőnk szerint és az adott esetben rosszabb megoldásként az erőszak eszközeivel”. Ez a *jogos védelmi* helyzetben, *ultima rációként, kivételesen* alkalmazott ellenerőszak esete. „Egy pusztító ellenséggel szemben jobb szembeállni, mint semmit sem csinálni vele. És egy elviselhetetlenül zsarnoki hatalommal szemben jobb fellázadni, mint semmit sem csinálni vele.”³⁰ Elviselhetetlen zsarnoki hatalom lehet a családban, az államban vagy egy külső elnyomásban is. A szeretetgesztusnak leginkább a családban, esetleg az iskolában lehet leginkább lefegyverző, nevelő ereje. A most is folyó háborúra utalva azonban általánosságban és egyetemes érvénnyel az is kimondható, hogy „a fegyverek szeretetét – végre valahára – a szeretet fegyverével kell felváltani”, ahogyan Krisztus tette, és ezzel a világot megváltotta. Azt a világot, amelyet még ma is *a hatalom szeretete* és nem *a szeretet hatalma ural*.

Van (ismert) már olyan szeretetgesztus is, amely a polgárait elnyomó állammal, vagy az államot elnyomó külső (például gyarmatosító) hatalommal szemben is alkalmazható. Mahátma Gandhi hindu vallású volt, de jól ismerte a krisztusi tanítást és a szeretet erejét is. Az erőszakgesztusokkal operáló külföldi elnyomó hatalommal szemben az „erőszakmentes ellenállás”, az „együtt nem működés” szeretetgesztusát alkalmazta – nem áldozatok nélkül – sikerrel. *A szeretet fegyverével* a világot győzte meg és állította maga és hazája mellé, és győzte le a sokkal erősebb gyarmattartó hatalmat. „Még soká fog tartani, míg a Szeretet törvénye alkalmazást nyerhet a nemzetközi ügyekben” – írta már 1919-ben, az első világháborút követően. „A világ lassan-lassan tudatára ébred annak, hogy a nemzetek vagy az emberek közt felmerülő konfliktusok megoldásában az erőszak csődöt mondott.” 1920-ban így folytatta:

„Szilárd meggyőződésem, hogy a mai Európa nem Isten vagy a kereszténység szellemét testesíti meg, hanem a Sátánét. Európa manapság csak névleg keresztény. Valójában a Mammonnak hódol imádattal. Könnyebb egy tevének átbújnia a tű fokán, semmint egy gazdagnak a Mennyek Országába jutnia. Ezek valóban

30 BIBÓ 1986: 44–46.

Jézus szavai. Jézus úgynevezett követői anyagi birtokaikkal mértékelik erkölcsi haladásukat. [...] Európát a tudományoknak sokat dicsőített haladása egy araszszal sem juttatta előbbre. S a legutóbbi háború minden egyébnél világosabban bizonyította az Európán jelenleg uralkodó civilizáció sátáni voltát. A győzők az Igazságosság nevében minden erkölcsi törvényt megszegtek.”³¹

Magyarországnak Gandhi igazáról tapasztalati tudása van. Az erőszakmentességet pedig a világ végre megtanulhatná tőle:

„Az erőszak-nélküliség tehát alkalmazásában nem egyéb, mint jóakarát minden étellel szemben. Tiszta szeretet. Fölleltem a hinduk szentírásaiban, a Bibliában és a Koránban. Az erőszak-nélküliség a tökélynek egyik állapota. Jelenti a célt, amely felé az emberiség természettől fogva, bár talán öntudatlanul, halad. Az ember nem válik istenivé, ha eléri azt a fokozatot, hogy hibátlanság megtestesítője lesz. Talán csak akkor válik igazán emberré. [...] És ha világosabban mint valaha felismerem is, mily messze vagyok még a céltől, a tökéletes szeretet törvénye akkor is létem törvénye marad. És minden ballépésnek csak annál erősebben kell törekvésemet sarkallnia.”³²

Baktay Ervin írja a Gandhi-könyv előszavában: „Gandhi hitvallásának minden egyes pontja összhangban áll a Krisztusi törvénnyel. S ezért Gandhi nem egzotikus, távoli valaki, hanem mindnyájunké, az egész emberiségé – az egyetlen tiszta szándék, nyíltszemű útmutatás, biztató szózat és valóra váló bizonyosság sötét, khaotikus jelenünkben.”³³ Amit és amennyit tanult Gandhi Krisztustól, azt és annyit tanulhatna Európa is Gandhitól.

Összegzésképpen annyit biztosan megállapíthatunk, hogy a *szeretet törvénye* keresztény hitünk legfőbb törvénye, amely egyúttal természeti (biológiai és pszichológiai, testi és lelki) szükséglet, valláserkölcsei parancsolat. A szeretet törvénye időtől és tértől függetlenül *egyetemes érvényű*. A szeretet nem a hit, nem az egyház, nem a vallások, nem az Istenben hívő emberek kiváltsága, de nem is kizárólagos kötelezettsége. A szeretet törvénye a *családi élet és a társadalmi élet* legfőbb *erkölcsi törvénye és alapvető értéke* is, amely a szolidáris és redisztributív államot, a demokratikus és szociális *jogállamot is kötelezi*. Akkor is kötelezi, ha nincs az ember által alkotott jogba írva, tekintve hogy az ember szívébe van írva. Nem is lehet *imperatív és kogens* jogi norma, mivel nem lehet kikényszeríteni. A szeretet fogalmilag kizárja a kényszeret. Lehet azonban az Alaptörvény deklarált szándéka, együttélésünk alkotmányos értékkeretének része. Legszebb és legtartalmasabb összefoglalása Szent Pál apostol *szeretethimnusa*. XVI. Benedek pápa *Deus caritas est* enciklikájában csakis szimbolikus értelemben mondja:

31 GANDHI 1998: 57 és 100.

32 GANDHI 1998: 63–64.

33 GANDHI 1998: 19.

„E himnusznak Magna Chartának kell lennie mindenfajta egyházi szolgálat számára: benne össze van foglalva minden gondolat, melyet jelen írásomban a szeretetről kifejtettem. A gyakorlati cselekvés túlságosan kevés, ha nem válik benne érezhetővé az ember iránti szeretet, mely a Krisztussal való találkozásból táplálkozik. A másik ember szükségében és szenvedésében való személyes, bensős részvétel önmagam odaadásává válik: hogy az ajándék ne alázza meg a másikat, nemcsak valamit kell adnom magamból, hanem egész valómat kell odaadnom neki, mint személynek kell az odaadásban jelen lennem. Ez a helyes szolgálat a segítséget nyújtót aláztatossá teszi.”

A szeretet elemi és magasiskolája, gyakorlóterepe is a házasság és a család. A családról mint szeretetközösségről, férfi és nő szerelméről, a férj és feleség egymás iránti házastársi és a gyermekeik iránti szülői szeretetéről, az anyai és az apai szeretetről, a szülők iránti gyermeki szeretetről és tiszteletről, a hűségről és a bizalomról, az egysegről és összetartozásról, egymás kölcsönös támogatásáról, az önzetlenségről külön írásban kívánok szólni. A kereszténységről, a hitről és a szeretetről írt vázlatos gondolataim végén álljon itt a „szeretet Magna Chartája”, Szent Pál apostol szeretethimnusa, teljes terjedelmében:

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbennem, olyanná lettem, mint a zengő érc, vagy pengő cimbalom. És ha jövődőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyükről, szeretet pedig nincsen énbennem, semmi vagyok. És ha vagyonomat mind felétem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen énbennem, semmi hasznom abból. A szeretet hosszútűró, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rózza fel a gonoszt. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal; Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy: de legyenek bár jövődömondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik. Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.”(1Kor. 13:1–8.)

Napjainkban, az egyre hitlenebb és reményvesztettebb Európában a legsúlyosabb kérdés: megmarad e három? Ha a hit megmaradna, vele maradna a remény is, hiszen: „A hit pedig a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés” (Zsid 11:1.). A hitelenség ezért is vonja maga után a reményvesztettség (*anómia*) érzését. Talán ha a harmadikat, a legnagyobbat, a szeretetet sikerül megvédeni, megőrizni és aktiválni, akkor megmarad a hit és a remény is. Szeretni és szeretve lenni, ez minden – hívő és hitetlen – ember, az emberi élet legnagyobb ajándéka. Azért, mert Isten ajándéka. Jézus önfeláldozó szeretete ennek a legnagyobb, ezért

is a legnehezebben követhető példája. De nem lehetetlen követni. Nem kell hozzá mindenkinek szentnek lenni, nem lehet mindenki „Teréz Anya”. Szeretni lehet kicsiben, aprónak tűnő gesztusokkal, szűk, családi, baráti, munkatársi, egyházi, lakóhelyi körökben, lehet „szeretetlenben élni”. Sok kicsi szeretet sokra megy, az egész életünket képes kitölteni. Türellemmel, irigység és harag nélkül mások javát szolgálni, mások számára áldássá lenni, belőlük hálaérzetet kiváltani, szeretettel a mi kis világunkat megváltani: ebben kell hinni, és ezt kell remélni. Ahogy Ady Endre írja *Karácsony* című versében: „Nem volna más vallás / Nem volna csak ennyi: / Imádni az Istent / És egymást szeretni. Karácsonyi rege / Ha valóra válna, / Igazi boldogság / Szállna a világra...” A „világot” Krisztus már megváltotta, nekünk elegendő elfogadni ezt a megváltó szeretetet, hinni és remélni ennek erejét. Kapaszkodni ebbe a szeretetbe, mint egy utolsó szalmaszálba: „a remény sohasem meghaló, ha minden utolsó szalmaszál ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!” (Nagy Gáspár: *Jegyzevén szalmaszállal*). Költészetünk, egész nemzeti kultúránk – ahogyan a történelmünk és államiságunk is – átítatódott a kereszténységgel, magában hordozza a hit és a szeretet alapvető értékeit. Kultúránk a *nemzeti identitásunk* döntő része, ami – a kereszténység, a hit és a szeretet Alaptörvénybe emelésével – *alkotmányos identitásunk* részévé is lett. Ez a fajta visszatérés a keresztény gyökerekhez, a szeretet Istenéhez, a hit és a szeretet járható útjához, az erős keresztény és nemzeti identitásokon keresztül eredményezhetné a *keresztény Európa* identitásának visszatérését, Európa lelkének megmentését is. Ez Európa igazán értékes és vonzó *önazonossága*. Ez annak a reménye, hogy a 21. század a szeretet évszázada lesz!

Irodalomjegyzék

- BIBÓ István (1986): Az európai társadalomfejlődés értelme. In *Válogatott tanulmányok III. kötet*. Budapest: Magvető.
- BOLBERITZ Pál (2014): Szekularizáció és szekularizmus. *Korunk*, 25(5), 58–62.
- COLLINS, Francis S. (2018): *Isten ábécéje. Egy tudós érvei a hit mellett*. Budapest: Akadémiai. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630599481>
- CSÁNYI Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Budapest: Libri.
- FROMM, Erich (1991): *A szeretet művészete*. Budapest: Háttér.
- GALLAI Sándor (2019): *A családpolitika helye a demográfiai válsággal küzdő Európában*. In *Európai családpolitikai kitekintő*. Budapest: KINCS, 15–28.
- GANDHI, Mahatma (1998): *Az erkölcsiség vallása*. [H. n.]: Farkas Lőrinc Imre.
- LEJEUNE, René (2015): *Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- LENKOVICS Barnabás (2022): Jó emberek jó állama. ERDŐS Csaba – ORBÁN Balázs – SMUK Péter (szerk.): *Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére*. Budapest: Századvég, 179–188.
- MICHEL, Kai – SCHAIK, Carel van (2019): *Az ember három természete. A Biblia evolúciós olvasata*. Budapest: TYPOTEX.
- MURRAY, Douglas (2018): *Európa furcsa halála*. Pécs: Alexandra.
- MURRAY, Douglas (2020): *Tömegek tébolya*. Pécs: Alexandra.

- PETERSON, Jordan B. (2021): *Túl a renden*. Budapest: 21. Század.
- RATZINGER, Joseph (2021): *Benedek Európája a kultúrák válságában*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- RATZINGER, Joseph (2022): *A Föld sója. Kereszténység és Katolikus Egyház az ezredfordulón*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- SZLADITS Károly (1941): *Magyar Magánjog I*. Budapest: Grill.
- VEREB, Jerome (2010): *II. János Pál. Minden napra egy gondolat*. Budapest: J LX.
- ZLINSZKY János (2007): *Közéleti és jogászai etika a gyakorlatban*. Budapest: Szent István Társulat.

A modern gazdaságpolitika katolikus kritikája¹

UJHÁZI LÓRÁND² – JANCSÓ ANDRÁS³

A 19. század ipari és polgári forradalmaira, valamint a század gazdasági mechanizmusaira reflektálva bontakozott ki a katolikus egyház társadalmi tanítása. A tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa a katolikus egyház hivatalos gazdaságpolitikát értékelő megközelítését, valamint a katolikus teológusok és közgazdászok elméleteit. A tanulmány hipotézise, hogy az időszakosan visszatérő gazdasági válságokra és környezeti katasztrófákra a katolikus gazdaságetika kínálhat – a hagyományos közgazdasági megközelítéseket kiegészítve – újszerű választ. A tanulmány történeti áttekintéssel bemutatja, hogy a katolikus egyház rendszerezetten és módszeresen vizsgálja a gazdaságpolitika területeit.

Kulcsszavak: gazdaságpolitika, katolikus egyház, társadalmi tanítás, gazdasági válság, környezeti katasztrófák

Catholic Critique of Modern Economic Policy

The social doctrine of the Catholic Church was formulated in reflection on the industrial and social revolutions and the economic mechanisms of the 19th century. This paper presents the Catholic Church's approach to evaluating official economic policy and the theories of Catholic theologians and economists. The study hypothesizes that Catholic economic ethics can provide a new response to periodic economic crises and environmental disasters, complementing traditional economic approaches. The paper gives a historical overview of the Catholic Church's systematic approach to economic issues.

Keywords: economic policy, Catholic Church, social doctrine, economic crisis, environmental disasters

- 1 A publikációt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából a Teremtésvédelmi Kutatóintézet a „Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai” projekt keretében jelent meg. A projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.
- 2 Egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; vezető, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézet, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teremtésvédelmi Kutatóintézet.
- 3 Tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézet; doktori hallgató, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola; a Mathias Corvinus Collegium PhD Program résztvevője.

A katolikus egyház társadalmi tanítása a 19. században az ipari és a polgári forradalom, illetve a gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmusok nyomán bontakozott ki. Bár a katolikus teológia előtte is értékelte a gazdasági kérdéseket, az inkább a teológiai disputa integráns része volt. Sem mélységében, sem módszertanában nem volt alkalmas arra, hogy a modern piacgazdaságot és a hozzá kapcsolódó fogalmakat (tőke, hitel, bankvilág, gazdasági ciklusok stb.) érdemben értékelje. A tanulmányban egyszerre reflektálunk a katolikus egyház hivatalos gazdaságpolitikát értékelő megközelítésére és a teológusok, illetve a katolikus közgazdászok elméleteire. Rámutatunk azokra a folyamatokra, amelyek az elmúlt két évszázadban lejátszódtak, és amelyek végül azt eredményezték, hogy Szent Péter székébe olyan római főpap kerüljön, aki a kapitalista gazdaságpolitikát elődjénél élesebben kritizálja, és akinek a nyugati gazdaságról alkotott felfogása úgy foglalható össze: „ez a gazdaság megöl minket.” Munkahipotézisünk, hogy az időszakosan visszatérő gazdasági válságokra, az újabban jelentkező környezeti katasztrófára a közgazdasági iskolák nem tudnak megnyugtató választ adni. Ilyenkor érthető, hogy akár még maguk a közgazdászok is a rendszeren kívülről várják a megoldást. A tanulmányban azt szeretnénk alátámasztani, hogy a katolikus gazdaságetika valóban lehet a hiányzó láncszem a gazdaságpolitika által meg nem válaszolt területekre. Azonban ez esetben is figyelembe kell venni azokat az alapelveket, amelyeket éppen Ferenc pápa fogalmazott meg a *Veritatis Gaudium* kezdetű apostoli konstitúcióban. A pápa azt kéri a teológusoktól, hogy érdemi párbeszédet folytassanak a többi társadalomtudománnyal. Az a pápa elvárása, hogy a katolikus egyetemek transzdiszciplináris módszerekkel tevékenykedő műhelyeket hozzanak létre a társadalomtudományok, közte a gazdaság területén.⁴ Ezek az intézetek olyan kutatásokat hajtanak végre, amelyek a teológiai és szakmai párbeszédet segítik, tiszteletben tartva az egyes tudományok illetékességét. Szeretnénk bizonyítani, hogy az egyház is hosszú utat járt be, a gazdaságpolitika totális elutasításától a párbeszédén keresztül egészen az említett, „ez a gazdaság megöl minket” kijelentésig. Az egyház ugyanis különösen a szociális enciklikák korától kereste a párbeszédet a modern piacgazdasággal. Hiányosságai mellett annak pozitívumait is kiemelte. Ez nem jelenti azt, hogy a jelenlegi pápa teljesen bezárta volna az egyház és a piacgazdaság közötti diskurzust. Előrebocsátjuk, hogy a tanulmányban akár a kapitalista, akár a szocialista gazdaságpolitika, illetve az azokkal szinonim kifejezéseket általános értelemben használjuk. Tisztában vagyunk azzal, hogy mindkét irányzat számos árnyalatot tartalmaz, de ezeket csak annyiban bontjuk ki, amennyiben azt az egyes egyházi megnyilatkozások vagy azok szakmai kritikája megköveteli.

Párbeszéd a hit és a (közgazdaság) tudománya között

Ahhoz, hogy Ferenc pápa kapitalista kritikáját megértsük, röviden látni kell azt a dialógust, amely a gazdasági modellek, illetve az egyház, a teológia, illetve később az egyes

⁴ Ferenc pápa: Const. Ap., *Veritatis gaudium*.

pápai enciklikák között fennállt. Az egyházi vezetők nem a gazdaságpolitika módszertanával dolgoznak, de kiolvashatók annak egyes elemei. Így kivétel nélkül keresik a választ azokra a kérdésekre, hogy milyen célkitűzésekkel, eszközökkel kell rendelkeznie a jól működő gazdaságpolitikának, de leginkább, hogy milyen feladatai vannak az államnak a piac ellenőrzésében. Ez utóbbi ugyanis szorosan kapcsolódik a társadalmi igazságossághoz, a javak igazságos elosztásához. A gazdaságpolitika szakterületei, mint a költségvetési politika, monetáris politika, devizapolitika kifejezetten és rendszerezetten kevésbé jelennek meg a szentszéki állásfoglalásokban. Azonban az emberek hétköznapijait jobban érintő területek, mint a jogintézmények, a foglalkoztatottság, az ipar és különösen a mezőgazdaság, az egészségügy vagyis a tág értelemben vett gazdaságpolitikai területek jobban vizsgált kérdések.⁵ A jelenlegi pápa, mint látni fogjuk, a gazdaságpolitika egyes szegmenseinek etikai vagy teológiai szempontokkal vegyes értékelése alapján tart görbe tükröt a jelenlegi gazdaságpolitika elé. Érdeemes megjegyezni, hogy a kapitalista gazdasági modellek, amelyeket a pápa anélkül, hogy nevén nevezne, de kritikával illet, nem egységesek. Major Iván rámutat, hogy a kapitalista gazdaság egyes modelljei egymástól is markáns eltérést mutatnak.⁶ A gazdaságtudomány ilyen mély klasszifikációira az egyházi megnyilatkozásokban nem kerül sor. Sőt, a pápa elődjait követve nem is nagyon használja a kapitalista kifejezést. Inkább következtetni lehet arra, hogy a pápa kritikáinak a homlokterében a főáramú gazdaságpolitika húzódik meg. Az egyházi megnyilatkozások azonban, ha nem is a gazdaságpolitikai elemzések alapján, de nem ítélték el mindent, ami a főáramú gazdasági mechanizmusokhoz tartozott. Érzékelték, hogy vannak árnyalatnyi különbségek, amelyek az egyes gazdaságpolitikák megvalósítása terén végbemennek.

Ezért XIII. Leó, akinek *Rerum novarum* kezdetű korszakos enciklikájával elindul az egyház társadalmi tanításának rendszerezett gondolkodása, formálisan nem ítélte el a kapitalizmust. A kezdeti, még elfogadó magatartás később fokozatosan alakult, és XI. Piusz vagy XII. Piusz már egoista gazdasági modellnek titulálja a kapitalizmust. XXIII. János pedig az egész rendszer reformjára szólít fel. A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) hatására, amely a társadalom és az egyház közötti széles együttműködést helyezte kilátásba, VI. Pál már nem bocsátkozik éles kritikai megfogalmazásokba, amelyek akár az egyik, akár a másik akkor meghatározó gazdaságpolitikai irányzatot illeti. VI. Pál inkább a szubszidiaritás elve alapján úgy vélte, hogy akár a szocialista, akár a kapitalista gazdaságpolitika értékelésében a helyi egyháznak kell nagyobb szerepet kapni. Helyi szinten lehet ugyanis érdemben megállapítani, hogy egy gazdaságpolitikai rendszer hogyan működik.⁷ II. János Pál hosszú ideig ült a péteri széken, és szemtanúja volt a tervgazdálkodáson alapuló szocialista gazdaságpolitika

5 Botos Katalin tanulmányában rámutat, hogy a gazdaságpolitikának milyen sokszínű és széles körű értelmezési horizontjai vannak. BOTOS 2013.

6 MAJOR [é. n.]

7 Erről átfogó, rövid bemutatást ad KAMMER 2022.

működőképtelenségének.⁸ Mindemellett, már látszottak a kapitalista gazdaságpolitikai áramlatok nehézségei is. II. János Pál mint a 20. század második felének meghatározó katolikus vezetője nem egyértelműen negatív a kapitalista gazdaságpolitikával szemben. Továbbá a válságjelenségek, a szegénység, a fegyverkereskedelem, a regionális háborúk és fegyveres konfliktusok tükrében a pápa többször finomított az álláspontján. Az azonban látható, hogy a kapitalista gazdaságpolitikát nem utasította el a maga teljességében. Összefoglalva azonban elmondható, hogy a kapitalista piacgazdaság intézményesülése óta az egyházat érdeklí a piac, a gazdaság működése, a piacgazdaság eredményei akár pozitív, akár negatív értelemben. Az értékelést pedig részben a gazdaságpolitika, részben a teológiai szempontjai alapján teszi. Különösen, amikor új római pápa kezdi meg működését, vagy éppen a gazdasági válságok okán a gazdasági mechanizmusok működőképtelensége válik nyilvánvalóvá. Így az egyház, igaz sajátos módon, de illeszkedik, ahhoz a folyamathoz, amelyet Galbács Péter fogalmaz meg a főáramú közgazdaságtan kapcsán. Galbács ugyanis azt mondja, hogy a közgazdaságtan egyidős a vele szembeni kritikus irányzatokkal.⁹ Galbács szerint ennek elsődleges oka, hogy a főáramú gazdaságnak számos területen nincs egyértelmű válasza.¹⁰ Nem célunk megismételni Galbács összes kritikai észrevételét, mindössze a tanulmány lényegi megállapítására mutatunk rá, minthogy meglátása szerint „a főáramú elméletnek nevezett neoklasszikus ortodoxia kifejezetten és tartósan rosszul teljesít, ami elkerülhetetlen paradigmaváltást vetít előre”. Arra is felhívják a figyelmet, hogy úgy látszik a paradigmaváltás késik. Nyilván Galbács vagy Csaba László¹¹ a paradigmaváltást és a kritikai észrevételeket inkább a közgazdaság-tudomány oldaláról várják. Az egyház azonban transzdiszciplináris módszertannal a morálteológiát és az egyház társadalmi tanítását is figyelembe véve értékeli a gazdasági folyamatokat. Hogy ez a közgazdaság-tudomány oldaláról mennyire ismerhető el, az más kérdés. Véleményünk szerint az egyházi megnyilatkozásokat nem lehet a közgazdaság-tudomány vegytiszta módszereivel mérni. Ezt maga az egyház sem várja el. Azonban a közös metszéspontok értékelése, amelyek a teológia és a gazdaságpolitika számára is megfoghatók, kiindulási pontot jelenthetnek. Legalapvetőbb érintkezési pontok a közjó megvalósítása vagy az emberi személy méltósága, amelyekből számos származékos gazdasági és jogi kérdés ered. Ezek lehetnek azok a kiindulópontok és egyszersmind célok, amelyek területén az egyház álláspontját értékelni lehet.¹² Tóth Gergely ilyen metszéspontok összehasonlítása alapján mondja a keresztény közgazdaságtanról írt munkájában, hogy a közgazdaságtan nemcsak válságban, hanem morális válságban is van. Véleményét az említett közjó és emberi méltóság szempontjai alapján igazolja. Kijelenti, hogy a „világban szünni nem akaró, sőt növekvő egyenlőtlenség,

8 Itt sem szabad elmenni amellet a tény mellett, hogy a szocialista tervgazdálkodás területén is számos reformkísérlet majd visszarendeződés következett be. Ezek árnyalataival a katolikus kritika nem foglalkozik. BIRKÁS 2017.

9 GALBÁCS 2018.

10 Hivatkozik MELLÁR 2015.

11 CSABA 2017: 32–51.

12 VASS 2003. Különösen is: Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa 2014.

szegénység, nyomor a kapitalizmus kilógó lólába”.¹³ Ez a megközelítés módszertanában és lényegében tér el, akár az előbb említett Galbács-féle kritikától. Ezek a megközelítések ugyanis a gazdasági ciklusok válságai okán a rendszer belső hiátusaira mutatnak rá. Az egyház ezzel szemben saját logikája alapján a világméretű társadalmi problémákra rámutatva erkölcsi alapon igazolja, hogy a „torzult logika,” amely „a piacot és a nyereségmaximalizálást a társadalmi érintkezés minden területére kiterjeszti, a növekedés – versenyképesség – hatékonyság bűvös hármásának igézetében” él, nem működhet tovább.¹⁴

A kezdetektől a szociális enciklikákig

A szabadpiaccal és a közgazdasággal szembeni katolikus értékelés fokozatosan alakult ki. Bár általában a szociális enciklikák korától szokás elemezni az egyház gazdaságpolitikai pozícióját, az egyháznak, és főképp az egyes teológusoknak már a szociális enciklikák előtt is volt véleménye arról, hogyan kell működnie a gazdaságnak, hogy az megfeleljen a keresztény és katolikus elveknek. XIII. Leó első szociális enciklikájával szintet lépett a katolikus egyház. A *Rerum novarum* kezdetű enciklika ugyanis egyrészt az egyház legmagasabb szintjén ad hivatalos állásfoglalást a főbb gazdaságpolitikai irányokról, másrészt nemcsak egy-egy kérdésben születik megnyilatkozás, hanem módszeresen és rendszerezetten dolgozzák ki a gazdaságpolitikához kapcsolódó kérdéseket. Ez akkor is igaz, ha egyrészt ez a kidolgozás még nem teljes, másrészt nem is minden terület egyforma mélységben kifejtett.¹⁵ A keresztény filozófusok, sőt bizonyos értelemben még a keresztény ókor is foglalkozott a gazdasági kérdésekkel. Tekintve, hogy a katolikus egyházban a hagyomány nagy jelentőségű, ezeket a véleményeket, amelyek adott esetben szentként tisztelt katolikusoktól származtak, akár közvetve, vagy akár közvetlen formájukban bekerültek az újkori pápai és szentszéki megnyilatkozásokba. Heller Farkas a közgazdaság történetéről írt monumentális munkájában többször is utal a keresztény filozófusokra, akik befolyást gyakoroltak a gazdaság ideológiájára.¹⁶ Heller nyomán megfogalmazható, hogy az európai gazdaságpolitikákra a keresztény filozófia alapvető hatást gyakorolt. Amíg azonban az agrárfeudális rendszer még lényegében lekövette a keresztény filozófiát, addig a modern piacgazdasággal már folyamatos diskurzust kell folytatnia a teológiának. Annak a főbb keresztény tételnek, hogy a gazdaság elsődleges célja az ember testi szükségleteiről való gondoskodás és nem a folytonos növekedés, alapvető kontroverzia a két terület megközelítése között. Yuval Noah Harari pontosan ezen a területen látja a klasszikus (keresztény) és a modern gazdaságpolitika közötti lényegi különbséget.¹⁷ Heller említett munkájában továbbá arra is rámutat, hogy az egyház jó

13 TÓTH 2016.

14 TÓTH 2016: 73.

15 XIII. Leó: Enc., *Rerum novarum*. 1891. 641–670.

16 HELLER 1945.

17 HARARI 2020: 67–69.

példával járt elő, ami a gazdasági mechanizmusokat illeti. A szerzetesrendek ugyanis „igyekeztek a népet okos földművelésre nevelni”.¹⁸ Emellett azt a filozófiát is közvetítették, hogy a gazdaság „az emberi létfenntartás eszköze”.¹⁹ Ebben a megközelítésben a folytonos növekedés, amely a modern gazdaság alfája és ómegája nehezen értelmezhető.²⁰ Anélkül, hogy az ókeresztény kor irodalmát behatóan elemeznénk, érdemes egy-egy egyházatyát megemlíteni, akik már a 3. században figyelmeztettek a gazdaság veszélyeire.²¹ Tegyük hozzá, ahogy azt Hennie Stander is megjegyzi, hogy nagyon nehéz a korai egyházatyák gazdaságtanáról beszélni, hiszen az általuk használt kifejezések nem a modern gazdaságpolitika szókései.²² Inkább csak érzékeltetni kívánták az egyház tanítását azokon a területeken is, amelyeket ma már a gazdaságpolitikához sorolunk. Ilyen a rabszolgaság tilalma, a gazdagodás határai, a szegények segítése, a javak elosztása stb. Stander véleményét annyiban árnyalnánk, hogy az egyházatyák esetében a szegénység-gazdagság dichotómiája inkább teológiai alapvetések mentén értelmezhető, amelyek közül leginkább az *imitatio Christi* tant emelnénk ki.²³ „Krisztus utánzásának” teológiai gondolata ugyanis meglátásunk szerint a gazdasághoz kapcsolódó területekre is átsugárzott. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a kereszténység alapítója, a Názáreti Jézus mint szegény vándorprédikátor élt. A tekintéllyel rendelkező szent iratok olyan személynek mutatják be, aki „bár gazdag volt, értetek szegénynyé lett” (2Kor 8,9.). Így a szegénység különösen megbecsült keresztény szemponttá válik az ókeresztény korban. Másrészt, az igazi krisztuskövetők a mesterhez akarnak hasonlítani. Nem akarnak gazdagok lenni, hanem a szegény Krisztust akarják követni.²⁴ Továbbá nem elhanyagolható teológiai szempont, hogy az első három században Krisztus korai visszatérésében gondolkodtak. Ezért a társadalmi kérdésekre, közte a gazdaságra nem helyeztek komoly hangsúlyt.²⁵ Órigenész tolmácsolásából tudjuk, hogy Celsus a pogány filozófus a keresztényeket tanulatlan és tudatlan személyeknek tartotta, akik mind a politikai mind a gazdasági életben alacsony számmal voltak jelen. Ennek megváltozásában kulcsszerepet játszott a birodalom és a kereszténység új kapcsolata, amely leglátványosabban olyan közjogi és egyházpolitikai eseményekben öltött testet, mint a Niceai Zsinat vagy a milánói ediktum. A gazdasági kérdések értékelésének árnyaltabb, majd a 20. századra kibontakozó önálló katolikus gazdaságetikának a megértéséhez ennek a korszaknak az elemzésétől sem lehet eltekinteni. Mind a nagy nyugati, mind a keleti egyházatyák foglalkoztak a vagyon és a gazdagodás kérdésével. Nagy Szent Bazil külön könyvet szentel az anyagi javak helyes felhasználá-

18 HELLER 1945: 4.

19 HELLER 1945: 4.

20 Tegyük hozzá, hogy a növekedés ígézetének kritikája a hetvenes években a közgazdasági narratívában is megszületett. Erről a magyar nyelven ismét kiadott MEADOWS–MEADOWS–RANDERS 2022.

21 Ehhez átfogó elemzések: OSLINGTON 2013.

22 STANDER 2013: 39.

23 NAVARRO 2008: 196.

24 GONZÁLEZ 1990: 75–78.

25 KOVÁCS–ROWLAND 2004.

sának.²⁶ Miután a kereszténység bevett, majd államvallássá válik, a szegény Krisztus követése már nem volt elvárható attól a keresztény tömegetől, akiről a protestáns egyháztörténész Adolf von Harnack azt mondja, többségében jóindulatúak voltak, de semmiképpen sem szentek.²⁷ Így a szegénység ideája a szerzetes közösségekre húzódik vissza. Heller kapcsán már utaltunk a szerzetesek hatására a nyugati gazdaságpolitikában. Stefano Zamagni talán Heller véleményénél is jelentősebb szempontra hívja fel a figyelmet.²⁸ A szerző ugyanis egy kettősségre utal, amely árnyalja az egyház gazdaságpolitikáját. Részben pedig rávilágít arra, ami a szociális enciklikák korában is megmarad, hogy a katolikus egyház a kritikai észrevételek mellett is igyekezett kompromisszumos álláspontot helyezni. Zamagni szemléletesen mutat rá, hogy az egyház legalább annyira hozzájárult a modern piacgazdaság kialakulásához, mint a 18–19. század korszakos közgazdászai. Zamagni kiemeli Szent Benedek regulájának kulcsgondolatát: „imádkozzál és dolgozzál.” Ez nemcsak a személyes életszentség, hanem a munkaetika fontos alapjait is megfogalmazta. A görög és a római társadalmakban ugyanis a munka nem jelentette a jó élet részét. A politikai életben való részvétel ezzel szemben igen. A munkát a rabszolgáknak kellett elvégezni. Bár a szerzetesi „munka megszentelése” korlátját is jelentette a világi dolgok felhasználásának, ez a szekuláris gazdaságpolitikában már elhanyagolható szemponttá vált.

A skolasztika lényegében ezt a szerzetesi gondolatot vitte tovább. Azonban azt látni kell, hogy akár Aquinói Szent Tamás, akit „az egyensúly közgazdászának” is neveznek, vagy a többi skolasztikus szerző, nem önmagában foglalkozik a gazdasági kérdésekkel. Ezek a teológiai diskurzus integrált részét alkották. A kereskedelem, a csere, vagy akár a hitel Szent Tamás összefoglaló teológiai munkájában a *Summa Theologicá*ban vagyis *A teológia foglalatata* című alkotásában helyezkedik el.²⁹ Tamás számára a gazdasági kérdések az igazságosság keretrendszerébe építve képzelhetők el: megadni mindenkinek, ami jár. Ez értelmezhető részben az individuumok, részben a közösség és az egyén között. Ez utóbbi, amit osztó igazságosságnak nevezünk, mind a mai napig az állam tevékenységének fontos területét alkotná. A kérdés, amelyet a későbbiekben éppen a modern szociális enciklikák, illetve a jelenlegi pápa gazdaságkritikájának a homlokterébe helyezve vizsgálunk, hogy képes-e még az állam minderre, vagy a gazdasági mechanizmusok végleg maguk alá gyűrték az igazságosság elve szerint felépülő struktúrákat, legyenek azok akár állami, akár egyházi vagy a civil szektor intézményei. Bod Péter Ákos a *Bevezetés a gazdaságpolitikába* című munkájának szinte minden fejezetének a bevezetőjében jelzi, hogy a gazdasági folyamatok összetetté váltak.³⁰ Ugyanakkor az állam számára az alapkihívás ma sem változott, akár a redisztribúció, akár a transzferek, akár az intézmények oldaláról nézzük. Feladata a skolasztika által

26 NAGY SZENT BAZIL 1931.

27 HARNACK 1920: 1902.

28 ZAMAGNI 2010: 63–94.

29 BODAI [é. n.].

30 BOD 2014. Különösen az 1. és a 3. fejezet.

is megfogalmazott társadalmi igazságosság elvének megvalósítása, mégoly bonyolult gazdasági folyamatok mellett is, mint a modern piacgazdaság.³¹

A skolasztika idejére már eljutunk oda, hogy a keresztény társadalometika nem veti el a kereskedelmet, a gazdaságot, a piaci mechanizmusokat, de azt csak a teológia által értelmezhető „kölcsonös igazságosság keretébe” helyezi.³² Nyilván azt is figyelembe kell venni, hogy a skolasztika rendszerében a közgazdaság fogalmi készletének jelentős része még nem is létezik, vagy ha létezett is, az a gazdaságpolitika perspektívájába helyezve értelmezhetetlen. Aquinói Szent Tamás nem fogadta el például, hogy a pénz kikerüljön a forgalomból, tőkét képezzen és kamatot termeljen. A kamat ebben a rendszerben ugyanis még erkölcstelen: „olyasmi kerül áruba, ami nincs.” A kamat mint a pénznek az ára az egyenlőtlenség s az igazságtalanság előtt nyitja meg az utat.³³ Zamagni már idézett munkájában rámutat, hogy az egyház egy-egy gazdaságpolitikai fogalom kapcsán már a szociális enciklikák kora előtt is pontosításra kényszerült.³⁴ X. Leó *Inter multiplices* kezdetű bullája (1515) például a Monte di Pietà bank által kivetett kamat kapcsán ad eligazítást, és lényegében kifejezésre juttatja, hogy a kölcsönökre kivetett kamatok jogosak. Azt látjuk, hogy a piacgazdaság korai formáinak és intézményeinek a megjelenésével az egyház is alaposabban átgondolja a saját klaszszikus álláspontját. A szociális enciklikák koráig azonban még hiányzott a rendszerezett állásfoglalás, amely, mint látjuk, egészen a jelenlegi pápáig inkább a kapitalista piacgazdasági modellekkel való párbeszédre vagy azok kritikájára törekedett.

A szociális enciklikák reflexiói a modern piacgazdaságra

A *Rerum Novarum* kezdetű enciklika 1891-ben jelent meg. Ebben az időszakban kezdődik a katolikus egyház rendszerezett állásfoglalása a gazdaságpolitika egyes irányzataira és fogalomkészletére. Ez, amint arra már utaltunk, nem jelentette, hogy az enciklikát megelőzően az egyes teológusok ne értékelték volna a piaci és gazdasági folyamatokat. Illetve pápai megnyilatkozások is születtek, bár ezeket még nem lehet átfogó társadalmi vagy szociális tanításnak nevezni. A szociális enciklikák nemcsak az egyház hivatalos fórumainak a gazdaságpolitikai szempontjait vázolták, hanem megerősítették, hogy a katolikus gondolkodók nem képviselhetnek teljesen negatív álláspontot a modern gazdaságpolitikákkal szemben. XIII. Leó korszakos megnyilatkozásai előtt a katolikus gondolkodók részéről még élesebb kritikák fogalmazódtak meg a modern piacgazdasággal szemben. Ez nemcsak a fent vázolt klasszikus to-mista vagy skolasztikus teológiai alapokon álló gazdaságpolitikai kritikát jelentette. A skolasztika korában még nem kellett komoly szakmai alapokon álló vitát folytatni. Elvi szinten senki nem vitatta az egyház társadalmi kérdésekben adott nyilatkozatait. A polgári és az ipari forradalom hatására az európai társadalmak is átalakultak.

31 BOD 2014.

32 BODAI [é. n.].

33 Erről átfogóan ír DEBRECZENI 2021.

34 ZAMAGNI 2010: 70.

Tekintélyi alapon már nem fogadták el a keresztény szempontokat a gazdaság területén. Heller Farkas, aki maga ugyan nem negligálta a keresztény szemléletet a gazdaságtudományi munkáiban, úgy fogalmaz, hogy a közgazdaság tudománya a 20. század elejére „erkölcsileg közömbös tudománnyá vált”.³⁵ Sőt egyes képviselői, mint Jean-Baptiste Say markánsan katolikus- vagy vallásellenes pozíciót foglaltak el.³⁶ Ezért már XIII. Leó enciklikája előtt megjelentek azok a katolikus szerzők, akik a piacgazdaság új fogalomtárát annak mögöttes jelentésével együtt alaposabb elemzésnek vetették alá. Tény azonban, hogy az új gazdaságpolitika fő intézményeit, mint a tőkét vagy a hitelt leginkább kritikával illették. Általában beérték annyival, hogy újrafogalmazták a tőke működésének kritikáján alapuló klasszikus teológiai elveket. Ebben a kontextusban azok a piaci rendszerek, amelyek pusztán a pénz kihelyezésével, új értékek előállítására nélkül tesznek szert profitra, alapvetően bűnös gazdasági mechanizmusoknak minősültek. Michael Novak amerikai katolikus filozófus ennek kapcsán arra mutat rá, hogy XIII. Leó szociális enciklikájáig hiányzott az új gazdaságpolitikai elméletek megértésének a szándéka, illetve a párbeszédre való nyitottság.³⁷

Ezért jelentős, hogy XIII. Leó némi megértéssel fordult a modern gazdaság felé, feltéve, hogy az valóban a közjó szolgálatában áll. XIII. Leó felismerte, hogy a pénz szerepe jelentős változáson ment keresztül a gazdaságtörténelemben. Már nemcsak a materiális javak, kölcsönösen elfogadott csereeszköze, hanem adott esetben tőke, vagyis a befektetések alapja is.³⁸ Ez fontos lépés volt a pápa részéről, hiszen innentől a katolikus gondolkodók szempontjai sem merülhettek ki a modern gazdaság kritizálásában. Minőségi ugrást kellett végrehajtaniuk, ami a közgazdaság egyes alapelveinek (üzlet, egyéni és közösségi érdek, piac, tőke stb.) megértését illeti. A gazdaságpolitika fogalmait el kellett helyezni a keresztény filozófia rendszerében. Ez még akkor is igaz, ha az egyes szerzők konklúziója a 19. században felgyorsult piacgazdasággal szemben továbbra is elutasító maradt.³⁹ XIII. Leó számára a munkások kérdése és a társadalmi igazságosság sem éles kapitalizmuskritikába torkollik. A pápa a 18. században erősödő ateista és baloldali mozgalmakban, amelyek szintén rendelkeztek markáns gazdaságpolitikával nagyobb fenyegetést látott. A kapitalista piacgazdaságot veszélyeket ugyan rejtő, de a közjóval talán harmonizálható irányzatnak gondolta. XIII. Leó nem volt közgazdász, de ettől eltekintve fontosnak tartotta a gazdaságpolitika egyes területeit. Ezt jól szemlélteti az említett enciklika első sora: „Ha egyszer már lángra kapott az újítás vágya, amely egyébként régóta zavarja az államok békéjét, úgy ez szükségképpen vonta maga után, hogy a változtatás szelleme a politikai gondolkodás területéről a vele rokon gazdaságba is behatoljon”. Franz H. Mueller kifejezetten az enciklikát gazdaságpolitikai szempontból elemző írásában rámutat, hogy XIII. Leó, ha foglalkozott is gazdasági kérdésekkel, azt elsősorban nem kifejezetten

35 HELLER 1945.

36 SAY 1993: 349–363.

37 NOVAK 1987.

38 MUELLER 1991.

39 Szemléletes példa erre HUSZÁR 1934.

a közgazdaság-tudomány módszereivel tette. Követte a régi katolikus filozófusokat, ha közgazdasági kérdéseket vizsgált, azt is a teológiai szempontrendszer alapján tette.⁴⁰ XIII. Leó, ahogy arra utaltunk, nem volt a modern piacgazdaság totális ellensége. A piaci viszonyok agresszív formáját azonban éppúgy elítélte, mint a versenyt megfojtó monopóliumokat. Úgy tűnik az enciklikából, amely elindította a katolikus társadalmi tanítással foglalkozó pápai megnyilatkozások sorát, hogy XIII. Leó legalább tolerálta az akkor kibontakozó, majd uralkodóvá váló kapitalista gazdaságpolitikát. Ennek a mérsékelt hozzáállásnak köszönhető, hogy kialakultak az egyházon belül azok az iskolák, amelynek képviselői már nemcsak teológiai, hanem gazdasági szempontokkal is érvelnek a modern katolikus vagy keresztény gazdaságpolitika mellett. Pedro Teixeira és António Almodovar⁴¹ tanulmánya bemutatja a 19. század katolikus gazdaságpolitika jelentős képviselőit és iskoláit. A tanulmány lényege azonban mégsem abban áll, hogy a szerzők felvillantják az egyes eminens képviselőket és iskolákat, hanem hogy bemutatják a katolikus gazdaságpolitika új irányait. Rávilágítanak, hogy a keresztény gazdaságpolitika nem rekedt meg a tárgyalt skolasztikus paradigmánál, amely a piac hasznát, a kihelyezett tőkét bűnös eszközöknek gondolta. A skolasztika jól szabályozott teológiai rendszer volt, amelyben megvolt a helye az egyes társadalmi kérdéseknek. A rendszeren kívül azonban nem volt képes eligazítást adni. A szerzők rámutatnak azokra a törekvésekre (Villeneuve-Bargemon, Comte Charles de Coux), amelyek kísérletet tettek a keresztény etika eszközeinek az alkalmazására a modern piacgazdaságon belül. Azt gondolták, hogy a keresztény elvek gazdaságba való átültetésével olyan alternatív gazdasági modell alakulhat ki, amely megakadályozza a gazdasági túlhatalmat, a vagyon egy kézben való felhalmozását, elősegíti a tisztességes foglalkoztatást, a tisztességes munkabért és a munkások jogait.⁴² Az említett Comte Charles de Coux a leuveni katolikus egyetem tanáraként azt a módszert igyekezett kidolgozni, hogyan lehet a katolikus tanítást kifejezetten a gazdaságba átültetni, úgy hogy sem a piaci hatékonyság, sem a keresztény értékrendszer nem sérül. A 19. század végére a 20. század elejére ez az irányzat tovább erősödött, olyan a tanulmányban bemutatott szerzőkkel, mint Charles Périn, Claudio Jannet, Gabriel d’Haussonville, Victor Brants stb. Olyan gazdasági rendszert képzeltek el, amelynek középpontjában az irgalmas szeretet áll.⁴³ Ennek az elvnek a gazdaságpolitikában való érvényesülése ugyanis magával hozná a munkások és hozzátartozóik jogainak, a kötelező minimálbérnek, a társadalombiztosításnak, a meghatározott munkaidőnek és még számtalan alapjogi kérdésnek az elismerését. Jelentős lépés volt, hogy kialakultak azok a kommunikációs csatornák, amelyeken keresztül az egyház igyekezett eljuttatni a gazdasággal kapcsolatos üzenetét a társadalom széles rétegeihez. Ekkor hozták létre a *La Civiltà Cattolica* folyóiratot, amelyet a jezsuiták vettek gondozásukba. A folyóirat ma is

40 FRANZ 1991: 502.

41 TEIXEIRA–ALMODOVAR 2013.

42 COUX 1832.

43 Az emberarcú piacgazdaságról lásd bővebben még ZACHAR 2015.

fóruma az egyház gazdasággal kapcsolatos szakmai anyagainak.⁴⁴ A katolikus egyetemeken is egyre fontosabb kutatási területté vált a modern gazdaság és az egyház kapcsolata. A kiváló teológusoknak (Luigi Taparelli d’Azeglio, Matteo Liberatore, Valentino Steccanella) köszönhetően lerakják az alapjait a katolikus elvekre épülő gazdaságpolitikának, amely mind a mai napig az egyház társadalmi tanításának jelentős részét teszi ki.⁴⁵ Teixeira és Almodovar az idézett tanulmányában megjegyzi, hogy lényegében ez az iskola még a neoskolasztikus módszerrel dolgozott, amely gyakran illette kritikával a modern piacgazdaságot. Ahogy azt jól alátámasztja a korszak katolikus gondolkodója, John J. Keane, aki a modern gazdaságpolitika lényegét abban látta, hogy „pénzgyártó állatokat állítson szolgálatba”.⁴⁶

Útban Ferenc pápáig, a 20. század pápáinak gazdaságpolitikája

VI. Pál *Populorum progressio* kezdetű enciklikája a nagy gazdasági fejlődés korszakában született. A pápa szolid elemzést ad a gazdasági rendszerekről és a szegénység okairól. VI. Pál a gazdasági növekedést a világgazdaságba való integrációval gondolta el.⁴⁷ Széles spektrumban foglalkozott a gazdaságpolitikai kérdésekkel, így az áringadozással, a mezőgazdasági exportpiacok árainak alakulásával, a gazdasági nagyhatalmak világgazdaságra való hatásával. Az említett 1967-es enciklika kiadásakor a pápa még hitt abban, hogy a felvetett területeken a nemzetközi intézmények megoldást jelenthetnek.⁴⁸ Később VI. Pál tekintélyével megjelent zsinati dokumentumok⁴⁹ is keresik az együttműködés lehetőségét a nemzetközi szervezetekkel a gazdaság (GS 86), a népesedés növekedésével kapcsolatosan (GS 88). Később már VI. Pál is visszafogottabban nyilatkozott. Látta, hogy a technológiai fejlődés nem hogy nem hozta meg a gazdasági egyenlőtlenségek feloldását, hanem tovább mélyültek az egyenlőtlenségek a szegény és a gazdag országok között.⁵⁰

II. János Pál már annyira sem hitt a gazdasági rendszerek működőképességében, mint elődje, VI. Pál pápaságának utolsó éveiben. A *Populorum progressio* kezdetű enciklika huszadik évfordulója alkalmából jelent meg 1987. december 30-án a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklika. A VI. Pál első korszakát jellemző optimizmussal szemben II. János Pál már a bevezetőben jelzi, hogy „a fejlődéshez fűzött remények nagyon távol esnek beteljesedésüktől és megvalósulásüktől”.⁵¹ Sőt, ebben a tekintetben minden tényezőt figyelembe véve a világ jelenlegi helyzete a népek fejlődése

44 Lásd: www.paolinestore.it/shop/riviste/altre-riviste/la-civilta-cattolica.html#

45 Ennek szemléletes példája OSLINGTON 2013.

46 KEANE 1891.

47 SPINELLI 1985: 161.

48 VI. Pál: Enc., *Populorum progressio*. 1967.

49 A II. Vatikáni Zsinat egyik fontos témája volt az ökumené is. Az ökumenikus mozgalom gazdasági tanításáról lásd bővebben NAGYPÁL 2008.

50 VI. Pál: *Octogesima adveniens*. 1971.

51 II. János Pál: Enc., *Sollicitudo rei socialis*, 1987.

szempontjából lesújtó.⁵² II. János Pál a kétpólusú világrend megszűnésének az előestéjén a gazdaságpolitikusokat megszegyenítő módon mutatott rá azokra a tényezőkre, amelyek a közösségek jólétét fenyegetik. Így az élelmiszer-biztonság, tehát az élelem termelése és elosztása, az egészségügyi és higiéniai körülmények (n. 14), a lakáshelyzet, az ivóvízellátás, munkalehetőség, a nők kizsákmányolása (n. 19), a pazarlás és a túltermelés (n. 28.). Szól az eladósodásról (n. 19.), a fegyverkereskedelemről és a terrorizmusról (n. 24), a népességnövekedésről (n. 25.). De II. János Pál a gazdasági problémák kezelésében még mindig kitüntetett szerepet tulajdonított a nemzetköziségnek és a nemzetközi szervezeteknek. Aloysius Fonseca röviddel az enciklika kiadása után jelentetett meg átfogó elemzést, amelyben sorra veszi az egyes kihívásokat és a „nemzetközi közösség” által adható válaszokat. Felsorakoztatja a releváns világpolitikai eseményeket, amelyek kapcsán a pápának is volt alkalma, hogy kifejtse: a gazdasági problémák csak nemzetközi összefogással számolhatók fel.⁵³ A nemzetközi szervezetek célja és egyben feladata a pápa szerint, hogy felszámolja azokat a dichotómiákat (leginkább a gazdaságban és a gazdasághoz kapcsolódó területeken), amelyek a békét fenyegetik.⁵⁴ A pápa 1987-ben úgy látta, hogy az általános helyzet „jelentékenyen rosszabbodott”. Prófétaí módon mutatott rá azokra a területekre, amelyek a hidegháború után a gazdaságpolitika homlokterébe kerültek. Mindemellett a Szentszék nem csak szócső, amely felsorolja az említett kihívásokat. Ezek kivétel nélkül olyan területek, amelyeknek kezelésére (leginkább az ENSZ) a hetvenes években számos szakosított szervet hozott létre, és amelyek munkájában a Szentszék képvisellete aktívan részt vett.⁵⁵ A pápa aggodalmi és ajánlái, amelyek a nagyobb nemzetközi összefogásra és a nemzetközi szervezetek szerepvállalására mutattak rá, nem nyertek meghallgatást. Ezt bizonyítja a napjainkra egyre súlyosabbá váló menekültkérdés, a gazdaságilag leszakadó vagy instabil régiók helyzete.⁵⁶ Barbara Kraemer az enciklikához írt összefoglaló elemző értékelésében az enciklika jelentőségét úgy foglalja össze, hogy az „felhívás a nemzetközi gazdasági problémák megoldására.”⁵⁷ Röviddel a szocialista blokk összeomlása után jelent meg a *Centesimus annus* kezdetű enciklika. A szöveg magán visel egyfajta kettősséget. Egyrészt ugyanis a gazdasági vívmányokról beszél.⁵⁸ Másrészt a gazdasági egyensúly és igazságosság hiátusait is feltárja (n. 27.). Az enciklikában a pápa kitér arra, hogy különböző fejlesztési segélyek együttes mérlege nem mindig pozitív. Illetve, hogy a „Egyesült Nemzeteknek nem sikerült a nemzetközi konfliktusok megoldására olyan hatékony módszert találni,

52 n. 13. II. János Pál: Enc., *Sollicitudo rei socialis*, 1987: 526.

53 FONSECA 1989.

54 FONSECA 1989: 13–14.

55 Legismertebbek az ENSZ, Menekültügyi Főbiztosság, Egészségügyi Világszervezet, Egyesült Nemzetek Gyermekalapja; Egyesült Nemzetek Szervezetének Fejlesztési Programja, Központi Veszélyhelyzet Alap; Élelmészeti Világprogram, Nemzetközi Atomenergia Ügynökség, ENSZ Humanitárius Ügyek Koordinációs Hivatala, Nemzetközi Kutató-Mentő Tanácsadó Csoport.

56 A szolidaritás és a béke viszonylatát az enciklika összefüggésében behatóan elemzi. AA.Vv 1989. A kötet rövid áttekintéséhez lásd ILLANES 1990.

57 KRAEMER 1998: 1727.

58 II. János Pál: Enc., *Centesimus annus*, 1991.

amely kiiktatná a háborút”. A pápa a gazdasági világszervezetek strukturális és konszans hiányosságaira mutatott rá.

XVI. Benedek pápát szokás leginkább a jelenlegi pápával összehasonlítani. Legalább annyira szívén viselte a gazdasági kérdéseket, mint a jelenlegi pápa. A környezeti kihívásokat pedig összekapcsolta a gazdasági problémákkal. Rövid pápasága alatt több felhívást is közzétett, hogy „szüntessék meg a világgazdaság működési zavarainak strukturális okait. Javítsák ki azokat a fejlődési modelleket, amelyek képtelenek biztosítani a környezet védelmét”.⁵⁹ Maciej Zięba már idézett könyvében sokat foglalkozik Benedek gazdaságpolitikájával. Véleménye szerint pont XVI. Benedek az a pápa, aki felismerte, hogy az egyház társadalmi tanítása csak akkor lehet adekvát, ha egyes elemei alkalmazkodnak a megváltozott gazdasági körülményekhez. Zięba monográfiája XVI. Benedek *Caritas in veritate* kezdetű enciklikájának elemzésével fejeződik be. Bár a monográfia kiadásakor már Jorge Mario Bergoglio ült a pápai székben,⁶⁰ még érzékelhető, hogy a szerző az egyház társadalmi tanításának közgazdasági vonatkozását főképp a Benedek által megfogalmazott szempontokra futtatja ki. Kijelenti, hogy a 2008-as nagy gazdasági megrázkódtatás felhívta az egyház figyelmét is arra, hogy nagyobb figyelmet kell szentelni a gazdasági folyamatok és a gazdaságpolitika értékelésének.⁶¹ A nem régen elhunyt jezsuita teológus Drew Christiansen szerint Benedek pápa munkássága fontos állomása az egyház gazdaságpolitikai álláspontja szempontjából. A pápa komolyan vette, hogy a 2008-as gazdasági válság okán az egyháznak markánsabban kell fogalmaznia a modern piacgazdasággal kapcsolatban.⁶²

Ferenc pápa: Ez a gazdaság öl

Ez a gazdaság öl, ez a címe a Ferenc pápa gazdaságpolitikai koncepcióját összefoglaló magyar nyelven is megjelent munkának.⁶³ A cím önmagában beszédes, hiszen vissza-utal arra a számos pápai megnyilatkozásra, amelyben a pápa új gazdaságról beszél. Assisiben a fiatal közgazdászoknak tartott előadásában a szentatya konkrétan azt mondta, hogy olyan közgazdaságra van szükség, amely „földbarát és a béke gazdasága”. Ugyancsak Assisiben még hozzátette, hogy „nem beszélhetünk ökológiai megtérésről, ha a XX. század gazdasági paradigmáján belül maradunk, amely kirabolta a természeti erőforrásokat és a Földet”.⁶⁴ Andrew M. Yuengert összehasonlító tanulmányában bemutatta Ferenc pápa és elődjeinek a gazdaságpolitikája közötti különbséget. Yuengert úgy látja, hogy Ferenc a katolikus egyház 125 éves hagyományát követi, amikor a kapitalista gazdaságpolitikát kritizálja. Ezt tette ugyanis XXIII. János a *Mater et magistra* kezdetű enciklikában (1961). Ezt tette a II. Vatikáni Zsinat is

59 XVI. BENEDEK 2007.

60 ZIĘBA 2013: 16.

61 XVI. Benedek: Enc., *Caritas in veritate*. 2009. Az egyes elemzési szempontokhoz SHADLE 2017; STRAND 2017.

62 CHRISTIANSEN 2010, különösen 4–6. oldalak.

63 TORNIELLI–GALEAZZI 2015.

64 Az új gazdaság legyen földbarát és teremtsen békét – Ferenc pápa beszéde Assisiben (2022).

az egyes dokumentumaiban, de ahogy láttuk, Ferenc közvetlen elődjei is kritizálták a főáramú gazdaságpolitikát. Yungert szerint a Ferenc pápával bekövetkezett változás abban áll, hogy ő az a pápa, aki már nem csak a kapitalista gazdaságpolitika veszélyeire figyelmeztet.⁶⁵ Ferenc szerint ugyanis elődjeinek aggályai mára valósággá váltak. Érdemes egy pillantást vetni Yungert módszertanára, hogy milyen kérdések megválaszolása után vonja le ezt a messzemenő következtetést. A szerző lényegében cizellálva a gazdaságpolitika nagy kérdéseit, arra keresi a választ, hogy a 20. század második felében élt pápák számára mit jelentett a piacgazdaságban hangoztatott fejlődés, milyen szerepet tulajdonítottak az anyagi javaknak, majd végül milyen szerepet kell játszania az egyes szereplőknek a fejlődésben, illetve az államnak vagy a nemzetközi szereplőknek a piacok szabályozásában. A szerző különösen Ferenc pápa közvetlen elődjeinek a munkásságát elemezi. Rámutat arra, hogy ezeknek az egyházi vezetőknek visszatérő gondolata, hogy a piacok nem hagyhatók felügyelet nélkül. Az ellenőrzés nélkül hagyott piacok ugyanis mind az emberi kultúrát, mind a politikai életet veszélyeztethetik. Ferenc pápa azonban már egyenesen azt állítja, hogy a napjainkban bekövetkezett két legnagyobb krízis: a darabokban folyó világháború és az ökológiai katasztrófa a modern piacgazdaságra vezethető vissza. Ebből az is látszik, hogy Ferenc gazdaságkritikája nem függetleníthető attól a másik két globális társadalmi kérdéstől, amely a béke és a teremtett világ védelme.⁶⁶ E kettőnek ugyanis pontifikátusának kezdete óta nagy figyelmet szentelt. Az úgynevezett zöld enciklikájában, a *Laudato si'* (továbbiakban: LS) kezdetű enciklikájában fogalmazódik meg legmarkánsabban a fogyasztásra épülő gazdaság kritikája (LS 222, 223). Az enciklikában a pápa kifejezetten utal elődjeinek a gazdaság és a piac kapcsán megfogalmazott szempontjaira. Ezt azonban már úgy teszi, hogy nem említi azokat a reményeket, amelyeket elődjei, igaz, egyre csökkenő tendenciát mutatva, de még elismertek. A dokumentumból azonban jól látszik a pápa és elődjei közötti kontinuitás vagy fejlődés, illetve a hajlandóság a gazdasággal kapcsolatos eredeti teológiai elvekhez való visszatéréshez. Ferenc pápa idézi VI. Pált, aki azt mondja, hogy „az ipari civilizáció robbanásszerű fejlődésének visszahatásaként ökológiai katasztrófa történik”, illetve „az emberiség magatartásának gyökeresen és sürgősen meg kell változnia”, és másképpen kell felfogni a gazdaságot és a fejlődést (LS 16). A kapitalizmus kifejezés egyébként nem is szerepel magában az enciklikában, de egyes kijelentéseiből egyértelmű következtetést vonhatunk le, hogy a pápa a modern, főáramú gazdaságpolitika kritikáját végzi. Így például, amikor arra utal, hogy a „pénz világához kötött technológia a problémák egyetlen megoldása akar lenni”. Majd hozzáteszi, hogy ténylegesen azonban nem képes a dolgok sokféle kapcsolatának titkát átlátni. Úgy old meg egy-egy problémát, hogy újabbakat teremt (LS 20). Ugyancsak beszédes kritikai megfogalmazást olvashatunk az enciklikában, amikor a pápa kifejti, hogy azok, akik „gazdasági vagy politikai hatalommal rendelkeznek, leginkább a problémák elkenődésére vagy a tünetek elrejtésére töreksenek. [...] Számos tünet arra utal, hogy ezek a hatások egyre kedvezőtlenebbek lehetnek, ha

65 YUENGER 2017.

66 MITCHELL 2015.

továbbra is a jelenlegi termelési és fogyasztási modellt alkalmazzuk”. (LS 26). Hasonlóan az enciklika másik helyén, ahol a gazdaság, valamint a kereskedelmi és termelői tevékenységet folytatókat azzal vádolja, hogy csak azonnali célok elérését veszik figyelembe (LS 32). Az enciklika fókusza tehát egyértelműen gazdasági, gazdaságpolitikai, amelynek nagy érdeme, hogy a szubszidiaritás elvét figyelembe véve a helyi egyházak dokumentumait és állásfoglalásait is bedolgozta. Ez különösen igaz a gazdaságilag elmaradottabb vagy kiszolgáltatottabb régiókra, mint Afrika vagy Dél-Amerika országaira. Az enciklika hatalmas visszhangot váltott ki a közgazdászok körében is.⁶⁷ Ugyanakkor a tanulmányok némelyike nem nélkülözte a kritikai észrevételeket sem. Lawrence J. McQuillan és Hayeon Carol Park állítása szerint például Ferenc pápa kritikája nem veszi figyelembe, hogy a kapitalista piacgazdaság volt az egyetlen olyan gazdasági modell, amelynek sikerült megszüntetni, vagy legalábbis nagymértékben visszaszorítani, a mélyszegénységet.⁶⁸ Más szerzők azonban éppen ezt a véleményt vitatják, igaz nem az enciklikával kapcsolatosan. Rámutatnak, hogy a modern gazdaságpolitika nem számolta fel a szegénységet, sőt az elmúlt években még inkább kinyílt a társadalmi olló.⁶⁹ Tény, hogy amikor a pápa a gazdaságpolitikákat értékeli, azt soha nem szakítja el a szegénység kérdésétől. Véleménye szerint még az ökológiai katasztrófák és a háborúk homlokterében is a gazdaság miatt kialakult szegénység tárható fel. A gazdaságpolitika legfontosabb célkitűzésének ezért az okok, konkrétan a szegénység felszámolását kell célul kitűzni (LS 109, LS 172). Az állásfoglalás alátámasztását nyilván nehezíti, hogy a szegénység vagy mélyszegénység kategóriájának a meghatározása erősen függ az adott állam vagy régió viszonyaitól, és egy ország jövedelemelosztását is nehéz mérni.⁷⁰ A pápát kritizáló más szerzők szerint Ferenc alapjaiban érti félre a gazdaság célkitűzéseit. A szegények segítése ugyanis morális és nem gazdaságpolitikai kötelezettség. A javak újraelosztását nem lehet ugyanis kikényszeríteni. Morálisan sem támogatható, hogy valakitől elveszünk, amiért megdolgozott, azért hogy másoknak adhassuk. Philip Booth még azt is hozzáteszi, az új szentszéki megközelítés nem veszi figyelembe a magántulajdon szentségét, amely eddig a katolikus felfogásban is fontos elem volt. Booth szerint ugyanis csak akkor lehet tudatos gazdaságpolitikáról beszélni, amely egyébként elkötelezett lehet a fenntarthatóság és a környezetvédelem mellett is, ha a magántulajdon továbbra is biztos jogi garanciákat élvez. A redistribúció túlhangsúlyozása bizonyos ponton a magántulajdon jogi biztosítékainak az alapjait ingatja meg, amely pedig egyben a felelősségre épülő modern gazdaságpolitika alapja.⁷¹ Álláspontunk szerint a szentatya esetében nincs szó téves értelmezésről. A pápa a befizetett adók és a közszolgáltatások, illetve a javak

67 MARTINS 2018; GUITIÁN 2018; TUCKER–GRIM 2016; LAI–TORTAJADA 2021.

68 MCQUILLAN–PARK 2017.

69 MAJOR [é. n.].

70 Jól szemlélteti ezt az Eurostat Jövedelmi szegénységi statisztika, amely maga is jelzi, hogy a GDP-vel mért jövedelmi viszonyok esetlegeseek, lásd: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics/hu&oldid=507779

71 BOOTH 2017.

újraelosztásának a helyes egyensúlyáról beszél.⁷² Az is igaz, hogy ezt a területet sem fejt ki mélyebben gazdaságpolitikai szempontból a pápai megnyilatkozásokban. De ez nem is feladata az ilyen típusú dokumentumoknak.⁷³ Érdeemes röviden arra is utalni, hogy a kritikusok azzal is vádolják a pápát, hogy pontifikátusa alatt megszakadt az a hagyomány, amelyet még elődjei is követtek, hogy a gazdaság és a teológia álláspontját közelítsék egymáshoz. Vizsgálódásunk alapján ez a kritika is csak részben állja meg a helyét. A pápa a dialógus embere, még akkor is, ha álláspontja elődjeihez képest határozottabb. A Világ gazdasági Fórum előtt például a közjó, a jövő nemzedék és a Világ gazdasági Fórum feladatait elemezte. Ha nem akarna párbeszédet folytatni, akkor ezeken a fórumokon sem jelenne meg. Azt azonban látni kell, hogy a globális gazdasági nehézségek láttán egyrészt már az elődjei is egyre markánsabb véleményt fogalmaztak meg. Másrészt pápasága idejére mind az említett háborúk, mind a környezeti katasztrófák erőteljesebb állásfoglalást kívánnak meg a gazdaságpolitikai iskolák részéről. Martin Schlag az egyház társadalmi tanítása kapcsán megjegyzi, hogy az egyház tanításának vannak konstans elemei. Ezek teológiai doktrínák, amelyek nem változnak. Egyben kiindulási pontot jelentenek a társadalomtudományokkal való diszkusszió kialakításában. De vannak olyan elemek, amelyek alakulnak, és amelyek adott esetben változtatni is lehet.⁷⁴ Tegyük hozzá, hogy a főáramú közgazdaságtan vagy gazdaságpolitika sem konstans. Beépíti akár az őt kritizáló iskolák szempontjait is.⁷⁵ Miért ne vehetné figyelembe az egyház gondolatait, ahogy tette a középkori gazdaság évszázadokon keresztül. Robert M. Whaples közgazdász szerint a pápa legkeményebb megjegyzése, minthogy „ez a gazdaság megöl minket”, sem jelenti azt, hogy a pápa lezárta volna a közgazdaság jelen képviselőivel a párbeszéd lehetőségét.⁷⁶ Sőt tanulmánya szerint erre nagyon is szükség van, hiszen olyan entitásokról van szó, amelyek kölcsönösen feltételezik egymás szempontjainak a megismerését. A *Laudato si'* kezdetű enciklika, amely legmarkánsabban elemezi korunk gazdaságpolitikai irányzatait, huszonöt alkalommal beszél a párbeszéd-ről, külön kiemelve a gazdaságtudománnyal való párbeszédet.⁷⁷ Samuel Gregg ezt különösen is fontosnak tartja, mivel véleménye szerint Ferenc olyan gazdasági modellből indul ki, amely alapvetően megbukott. Az argentin modell ugyanis nem volt képes a modern piacgazdaság elvárásainak megfelelni,⁷⁸ és mint a tanulmány bevezetőjében említettük, a pápák által kritizált kapitalista gazdaságpolitikai irányzatok egymáshoz képest is markáns eltéréseket hordoznak. A pápa, legalábbis Gregg szerint,

72 WATKINS 2022.

73 Eckhard Hein mind a redisztribúció egyes területeit, mind a mértéke szerinti regionális változásokat behatóan szemlélte. HEIN 2013. Rámutat, hogy valóban megfigyelhető egyfajta átrendeződés a javak újraelosztásában, és ezt grafikus ábrázoláson keresztül mutatja be. Az is látszik ebből, hogy az elmúlt években ismét növekedett a redisztribúció mértéke.

74 SCHLAG 2017.

75 GALBÁCS 2018: 47.

76 A tanulmány egyébként komoly és mély elemzését adja Ferenc pápa gazdaságpolitikájának. WHAPLES 2017.

77 Ferenc pápa: Enc. *Laudato si'*. 2015.

78 GREGG 2017.

egy bukott modelltől indul ki. Nem vitatható, hogy a pápát leginkább a Dél-Amerikában kialakult gazdasági viszonyok befolyásolták. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a pápai megnyilatkozásokban, az enciklikákban számos más iskola és modell felismerhető, akkor is, ha azok nincsenek kifejezetten nevesítve.

Összefoglaló

A tanulmányban igyekeztünk rámutatni arra a hosszú útra, amelyet a katolikus teológia bejárt a gazdaság értékelése kapcsán. Az első századok tartózkodó álláspontjától eljutottunk a középkori gazdaságetikáig, amelyet alapvetően teológiai szempontok motiváltak. Jelentős magyar és nemzetközi közgazdászokra alapozva jeleztük, hogy a modern gazdaságpolitika is mutat olyan jegyeket, amely a keresztény gazdaságfogalomból indul ki. Elég az állam fontos gazdaságpolitikai célkitűzésére a javak újraelosztására, a szociális érzékenységre vagy a szerzetesi munkaetikára gondolni. A szociális enciklikák korától jelentős változás állt be. Az egyház rendszeresen és módszeresen vizsgálja a gazdaságpolitika területeit. Az első szociális, a *Rerum novarum* kezdetű enciklikától a 20. század jelentős pápáinak a megnyilatkozásain keresztül szemléltettük, hogy korszakonként hogyan változott a nyitottság az egyház részéről a gazdasággal való párbeszéd kialakítására. A jelenlegi pápa sokszor fogalmazott meg éles kritikát a főáramú gazdaságpolitikával szemben. Úgy tűnhet, hogy az egyház végleg lezárta a gazdaságpolitikával való párbeszédet, hiszen, ahogy a pápa mondta: „ez a gazdaság megöl minket.” Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy Ferenc pápa a gazdaságot a teremtett világ védelme és a háborúk tükrében vizsgálja. Ebben a konstellációban valóban van a gazdaságpolitikának felelőssége. A pápa azonban a párbeszéd embere. Kifejezetten a tudományok közötti párbeszéd jelentőségét az egyházi egyetemeket újraszabályozó *Veritatis Gaudium* kezdetű apostoli konstitúcióban is kiemelte.⁷⁹ Az apostoli konstitúció a legszélesebb tudományos együttműködést irányozza elő a teológia és más tudományok között. Miért ne folyhatna aktív dialógus a teológia és a közgazdaság, illetve a tudományok képviselői között? Vagy miért ne lehetne a két rend reprezentánsai között is újra aktívabb párbeszédet kialakítani, hiszen ahogy láttuk, a pápa számos nemzetközi és gazdasági fórumon éppen ezt teszi. Talán nem is eredménytelenül.

Irodalomjegyzék

XIII. Leó (1891): Enc., *Rerum novarum*. 1891. V. 15. *Acta Sanctae Sedis*, 23, 641–670.

Aa.Vv (1989): *Solidaridad. Nuevo nombre de la paz. Comentario interdisciplinar a la enciclica «Sollicitudo rei socialis»*. Bilbao: Densajero/Universidad de Deusto.

Az új gazdaság legyen földbarát és teremtsen békét – Ferenc pápa beszéde Assisiben (2022). *Vatican News*, 2022. szeptember 24. Online: www.vaticannews.va/hu/papa/news/2022-09/ferenc-papa-beszed-assisi-ferenc-gazdasaga-foldbarat-beke.html

⁷⁹ Ferenc pápa: Const. Ap., *Veritatis gaudium*. 2017.

- Bazil, Nagy Szent (olasz fordításban) (1931): *Il buon uso della ricchezza*. Piacenza: Berti.
- Benedek, XVI. (2007): Discors. Szentszékhez akkreditált diplomáciai testülethez (2007. január 8.). *Acta Apostolicae Sedis*, 99(2), 72–81.
- Benedek, XVI. (2009): Enc., *Caritas in veritate*. 2009. VI. 29. *Acta Apostolicae Sedis*, 101(8), 641–709.
- BIRKÁS Anna (2017): A gazdaságpolitika története mint párttörténet. *Korall*, 67(1), 107–130. Online: https://epa.oszk.hu/00400/00414/00058/pdf/EPA00414_korall_2017_67_107-130.pdf
- BOD Péter Ákos (2014): *Bevezetés a gazdaságpolitikába*. Budapest: Akadémiai.
- BODAI Zsuzsa [é. n.]: *Gazdaság és erkölcs Aquinói Tamás tanításában*. Online: www.inco.hu/inco11/global/cikk3h.htm
- BOOTH, Philip (2017): Property Rights and Conservation: „The Missing Theme of” Laudato si’. *The Independent Review*, 21(3), 399–418. Online: www.jstor.org/stable/26314743
- BOTOS Katalin (2013): A gazdaságpolitika szintjei és ágazatai. *Polgári Szemle*, 9(1–3), 154–179. Online: <https://bit.ly/3JBb1DH>
- CHRISTIANSEN, Drew (2010): Metaphysics and Society: A Commentary on Caritas in Veritate. *Theological Studies*, 71(1), 1–28. Online: <https://doi.org/10.1177/004056391007100102>
- COUX, Charles (1832): *Essais d'économie politique*. Paris: Bureaux de l'Agence générale pour la défense de la liberté religieuse.
- CSABA László (2017): Comparative Economics and the Mainstream. *Economics and Business Review*, 3(17), 32–51. Online: <https://doi.org/10.18559/eb.2017.3.3>
- DEBRECZENI Anna (2021): A tisztességes gazdagodás dilemmája régebbi, mint gondolnád. 2021. december 30. Online: <https://g7.hu/let/20211230/a-tisztessages-gazdagodas-dilemmaja-regebbi-mint-gondolnad/>
- Eurostat. Online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics/hu&oldid=507779
- Ferenc pápa (2015): Enc. *Laudato si*. 2015. V. 24. *Acta Apostolicae Sedis*, 107(9), 9. 887–945. Magyarul: Pápai Megnyilatkozások. Budapest: Szent István Társulat.
- Ferenc pápa (2017): Const. Ap., *Veritatis gaudium*. 2017. XII. 27. 4. n. (2021/09/19). Online: www.vatican.va/content/francesco/en/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html
- FONSECA, Aloysius (1989): Reflections on the Encyclical Letter Sollicitudo Rei Socialis. *Gregorianum*, 70(1), 5–24.
- GALBÁCS Péter (2018): A közgazdaságtan felszabadítása. A neoklasszikus ortodoxia és az intézményi közgazdaságtan közötti ellentét néhány módszertani kérdése. *Közgazdasági Szemle*, 65(1), 44–65. Online: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2018.1.44>
- GREGG, Samuel (2017): Argentina, Economic Failure, and the „Teología del Pueblo”. *The Independent Review*, 21(3), 361–374. Online: www.jstor.org/stable/26314741
- GUITIÁN, Gregorio (2018): Pope Francis and Catholic Social Teaching on Ecology Implications for Christians Involved in Business. *Worldviews*, 22(2), 163–186. Online: <https://doi.org/10.1163/15685357-02202003>
- HARARI, Yuval Noah (2020): *Homo Deus – A holnap rövid története*. Budapest: Animus.
- HARNACK, von Adolf (1920): *Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*. Leipzig. 4. Ed.
- HEIN, Eckhard (2013): *Finance-dominated Capitalism and Redistribution of Income: A Kaleckian Perspective*. Berlin School of Economics and Law and Institute for International Political Economy. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2198919>

- HELLER Farkas (1945): *A közgazdasági elmélet története*. Budapest: Gergely R. Könyvkereskedése.
Online: https://mtda.hu/books/heller_farkas_a_kozgazdasagi_elmelet_tortenete.pdf
- HUSZÁR Károly (1934): *Lehet-e még segíteni az emberiségen? XI. Pius. szociális útmutatása a „Quadragesimo anno”-ban*. Budapest: Szent István Társulat.
- Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa (2014): *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest: Szent István Társulat.
- ILLANES, José Luis (1990): Solidaridad. Nuevo nombre de la paz. Comentario interdisciplinar a la encíclica «Sollicitudo rei socialis». *Scripta Theologica*, 22(1), 302. Online: <https://doi.org/10.15581/006.22.18732>
- János Pál, II. (1988): Enc., *Sollicitudo rei socialis*, 1987. XII. 30. n. 12. *Acta Apostolicae Sedis*, 80(5), 525–526.
- János Pál, II. (1991): Enc., *Centesimus annus*, 1991. V. 1. n. 21. *Acta Apostolicae Sedis*, 83(10), 818–819.
- GONZÁLEZ, Justo (1990): *Faith and Wealth: A History of Early Christian Ideas on the Origin, Significance, and Use of Money*. San Francisco: Harper and Row.
- KAMMER, Fred SJ (2022): *Catholic Social Doctrine Is Not a Surrogate for Capitalism*. (2022. november 30.) Online: <https://jsri.loyno.edu/catholicism-and-capitalism>
- KEANE, John J. (1891): The Catholic Church and Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 6(1), 25–46. Online: <https://doi.org/10.2307/1882162>
- KOVÁCS, Judith – ROWLAND, Christopher (2004): *Revelation: The Apocalypse of Jesus Christ*. Oxford: Blackwell Bible Commentaries.
- KRAEMER, Barbara (1998): Development – Principles for Integral Human Development in Sollicitudo Rei Socialis. *International Journal of Social Economics*, 25(11/12), 1727. Online: <https://doi.org/10.1108/03068299810233394>
- LAI, Theodore – TORTAJADA, Cecilia (2021): The Holy See and the Global Environmental Movements. *Frontiers in Communication*, 2021/6. Online: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.715900>
- MAJOR Iván [é. n.]: A kapitalista piacgazdaság néhány modellje és a magyar gazdaság mozgástere. Online: <https://nemzetkozi-gazdalkodas.hu/files/7734/major.pdf>
- MARTINS, Alexandre A. (2018): Laudato Si’: Integral Ecology and Preferential Option for the Poor. *Journal of Religious Ethics*, 9(3), 411–426. Online: <https://doi.org/10.1111/jore.12224>
- MCQUILLAN, Lawrence – PARK, Hayeon Carol (2017): Pope Francis, Capitalism and Private Charitable Giving. *The Independent Review*, 21(3), 419–441. Online: www.jstor.org/stable/26314744
- MEADOWS, Donatella – MEADOWS, Dennis – RANDERS, Jorgen (2022): *A növekedés határai – Harminc év múltán*. Budapest: Kossuth.
- MELLÁR Tamás (2015): *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*. Budapest: Akadémiai.
- MITCHELL, W. Donald (2015): Catholic Theology of Creation Nature’s Value and Relation to Humankind. *Claritas: Journal of Dialogue and Culture*, 4(2), 70–74. Online: <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1115&context=claritas>
- MUELLER, Franz H. (1991): Random Comments on the Economics of „Rerum Novarum”. *Centennial of „Rerum Novarum” and Semicentennial of the Association*, 49(4), 502–503. Online: <https://doi.org/10.1080/00346769100000042>
- NAGYPÁL Szabolcs (2008): Hitvallási helyzet és köztes szabályok: Az ökumenikus mozgalom gazdasági tanításának korszakai. In GÖMBÖCZ Elvira (szerk.): *Alternatív globalizáció a népekért és a Földért*. Budapest: Luther, 163–173.

- NAVARRO, Luis (2008): Le iniziative dei fedeli nel servizio della carità. Fondamento e configurazione giuridica. In MIÑAMBRES, Jesús (szerk.): *Diritto canonico e Servizio della carità*. Milano: Giuffrè, 193–223.
- NOVAK, Michael (1987): Free Persons and the Common Good. In WILLIAMS, Oliver F. – HOUCK, John W. (szerk.): *The Common Good and U.S. Capitalism*. Lanham: University Press of America, 222–243.
- OSLINGTON, Paul szerk. (2013): *Oxford Handbook of the Christianity and Economics*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199729715.001.0001>
- PÁL, VI. (1967): Enc., *Populorum progressio*. 1967. III. 26. *Acta Apostolicae Sedis*, 59(4), 257–329.
- PÁL, VI. (1971): *Octogesima adveniens*. 1971. V. 14. *Acta Apostolicae Sedis*, 63(8), 401–444.
- SAY, Jean-Baptiste (1993): On the Effects of Production on Population. *Population and Development Review*, 19(2), 349–363. Online: <https://doi.org/10.2307/2938443>
- SCHLAG, Martin (2017): Political Life: Peace, Freedom, and Justice in Society. In SCHLAG, Martin (szerk.): *Handbook of Catholic Social Teaching. A Guide for Christians in the World Today*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 97–101. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1n7qkrc.18>
- SHADLE, Matthew (2017): Fraternity and Solidarity in Pope Benedict XVI's Caritas in Veritate. *Catholic Moral Theology*, 2017. június 6. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190660130.003.0015>
- SPINELLI, Lorenzo (1985): *Il diritto pubblico ecclesiastico dopo il Concilio Vaticano II*. Milano: Giuffrè.
- STANDER, Hennie (2013): Economics in the Church Fathers. In OSLINGTON, Paul (szerk.): *Oxford Handbook of the Christianity and Economics*. Oxford: University Press, 22–44. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199729715.013.002>
- STRAND, Vincent (2017): On Method, Nature and Grace in Caritas in Veritate. *Nova et Vetera*, 15(3), 835–852. Online: <https://doi.org/10.1353/nov.2017.0044>
- TEIXEIRA, Pedro – ALMODOVAR, António (2013): From the Early Nineteenth Century's Christian Political Economy to Modern Catholic Social Doctrine. In OSLINGTON, Paul (szerk.): *Oxford Handbook of the Christianity and Economics*. Oxford: Oxford University Press, 113–135. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199729715.013.007>
- TORNIELLI, Andrea – GALEAZZI, Giacomo (2015): *Ferenc pápa: Ez a gazdaság öl*. Budapest: Agóra.
- TÓTH Gergely (2016): Humánökonómia vagy keresztény közgazdaságtan? *Sapientiana*, 9(2), 68–93. Online: https://epa.oszk.hu/03500/03594/00016/pdf/EPA03594_sapientiana_2016_02_068-093.pdf
- TUCKER, Mary Evelyn – GRIM, John (2016): Four Commentaries on the Pope's Message on Climate Change and Income Inequality. *The Quarterly Review of Biology*, 91(3), 261–270. Online: <https://doi.org/10.1086/688095>
- VASS László (2003): Közpolitika és kormányzati döntéshozatal. In TÖRÖK Gábor – GALLAI Sándor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula, 467–485.
- WATKINS, Devin (2022): Pope: Taxation Should Favor Wealth Redistribution for Public Services. *Vatican News*, 2022. január 31. Online www.vaticannews.va/en/pope/news/2022-01/pope-francis-italy-tax-authority-agenzie-entrate.html
- WHAPLES, M. Robert (2017): The Economics of Pope Francis: An Introduction. *The Independent Review*, 21(3), 325–345. Online: www.jstor.org/stable/26314739
- YUENGER, Andrew M. (2017): Pope Francis: His Predecessors, and the Market. *The Independent Review*, 21(3), 347–360. Online: www.jstor.org/stable/26314740

ZACHAR Péter Krisztián (2015): Az egyház társadalmi tanítása és az emberarcú piacgazdaság. *Jel*, 2015. április 9. Online: www.jelujsag.hu/az-egyhazi-tarsadalmi-tanitasi-es-az-emberarcu-piac-gazdasag

ZAMAGNI, Stefano (2010): Catholic Social Thought, Civil Economy and The Spirit of Capitalism. In FINN, Daniel (szerk.): *The True Wealth of Nations: Catholic Social Thought and Economic Life*. Oxford: Oxford University Press, 63–94. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199739813.003.0004>

A 30 éves szlovák Alkotmánybíróság hatáskörei és szervezete¹

LUBOŠ SZIGETI²

Jelen írás bemutatja a szlovák alkotmánybíráskodás előzményeit, valamint a mai Szlovák Köztársaság alkotmánybíróságának megalakulását, hatásköreit és szerkezetét. Részletesen ismerteti a szlovák alkotmány védelmét szolgáló öt alkotmánybírói jogkört, úgymint az alkotmányosság absztrakt norma-, vagyis szabálykontrollja; az alkotmányosság konkrét, vagyis egyéni kontrollja az úgynevezett egyéni beadványok kapcsán; az alkotmány és alkotmányos törvények (sarkalatos törvények) értelmezése és magyarázata; a demokratikus államhatalmi formához kapcsolódó döntésbéli jogköre; valamint döntésbéli jogköre a hatásköri összeütközés oldásában.

Kulcsszavak: Szlovák Alkotmánybíróság, hatáskörök, szervezet, történet, alkotmányvédelem

The Powers and Organisation of the 30-year-old Slovak Constitutional Court

This paper describes the background of the Slovak constitutional adjudication and the establishment, powers and structure of the Constitutional Court of the Slovak Republic today. It presents in detail the five powers of the Constitutional Court for the defence of the Slovak Constitution, namely the abstract norm control of constitutionality, the concrete control of constitutionality in relation to individual petitions, the interpretation and explanation of the Constitution and constitutional laws (cardinal laws), the decision-making power of the Constitutional Court in relation to the democratic form of government, and the decision-making power in the resolution of conflicts of jurisdiction.

Keywords: Slovak Constitutional Court, powers, organisation, history, constitutional protection

1 A tanulmány a Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Választás és Képviselő Kutatóműhely támogatásával készült.

2 Elnökhelyettes, szlovák Alkotmánybíróság; a Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Választás és Képviselő Kutatóműhely tagja.

Bevezetés

A szlovák alkotmány szerint

„1. cikk, 1. A Szlovák Köztársaság szuverén, demokratikus jogállam. Nem kötődik semmilyen ideológiához vagy vallási felekezethez. 2. A Szlovák Köztársaság elismeri és betartja az általános nemzetközi jogi szabályokat, a nemzetközi egyezményeket, amelyek vonatkoznak rá és elismeri saját további nemzetközi kötelezettségeit. 2. cikk, 1. Az államhatalom a polgároktól ered, akik azt a választott képviselőiken keresztül vagy közvetlenül gyakorolják. 2. Az állami szervek csak az alkotmány szerint járhatnak el, ennek keretei közt és olyan mértékben és módon, amelyet a törvények meghatároznak. 3. Mindenki megtehet bármit, amit a törvény nem tilt, és senki nem kényszeríthető arra, hogy olyat tegyen, amit a törvény neki nem ír elő.”³

A Szlovák Köztársaság alkotmánya a szlovák jogrend alapköve, az alapvető és legmagasabb erejű jogszabály. Az alkotmányosság tágabb megfogalmazásban úgy értendő, hogy a közhatalmi és magánjogi személyek minden eljárása összhangban van az alkotmány gyakorlati megvalósításával és alkalmazásával. Az alkotmányosság védelmi rendszerében az alkotmánybíróság kulcsszerepet játszik. Hans Kelsen szerint: „Alkotmány, mely nem teremtette meg az alkotmánybíróságot az alkotmányellenes cselekmények megszüntetésére [...] olyan fény, mely nem világít.”⁴

A szlovák alkotmánybíróság megalakításának előzményei

Ha az immár harmincéves szlovák alkotmánybíróság mostani hatásköreiről és szerkezetéről beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk az előzményekről sem. Azok ugyanis akarva-akaratlanul, de szükségszerűen befolyásolták a jelenlegi helyzetét. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után született Csehszlovákia volt Ausztriával együtt azon állam, ahol Európában leelőször megalakult a különálló alkotmánybíróság. Az első Csehszlovák Köztársaság alkotmánybíráskodásának kialakulását nagyban befolyásolta František Weyr és Hans Kelsen tudományos munkásságának összefonódása. Ezáltal az osztrák és a csehszlovák alkotmánybíráskodás szabályozása is nagy hatással volt egymásra. 1918. október 28-án megszületett Csehszlovák Köztársaságot bizonyos területeken sokáig jellemezte jogi dualizmus, sőt, egy kisebb területen trializmus is, többek közt meg kellett oldania a köztársaság területén létező jogi dualizmust. A fordulat napján elfogadott úgynevezett recepciós törvény értelmében ugyanis az ország cseh területein egyelőre az osztrák, a szlovák és kárpátjai

3 A szlovák alkotmány első fejezete első szakaszának első és második cikkelye. A Szlovák Köztársaság Alkotmányának legfrissebb magyar nyelvű fordítását lásd HEKA et al. 2016: 943–978. A Szlovák Köztársaság Alkotmánya korábbi szövegének fordítását lásd TÓTH K. 1997: 302–329.

4 MARCIC 2001: 46.

területein pedig a magyar jogszabályok maradtak hatályban, legalábbis addig, amíg az új törvényhozás nem hozott ezzel ellentétes döntést. A hatóságok egy része is helyén maradt. Ezenfelül át kellett alakítani az átvett osztrák és magyar bíróságokat is, illetve létre kellett hozni a legfelsőbb bírósági intézményeket. Az állam alaptörvényét (szó szerint alkotmánylevelét) 1920. február 29-én fogadták el, és 121/1920. szám alatt jelent meg a csehszlovák Törvények Gyűjteményében. Az alkotmány már magában foglalta a csehszlovák alkotmánybíróság intézményét is, amely legfőbb feladata az utólagos normakontroll volt. Az egyéni beadványok, állampolgári panaszok elbírálása nem tartozott a hatáskörébe. Az alkotmánybíróságot hét bíró és hét póttag alkotta, akiket tízéves funkciós időszakra nevezett ki a köztársasági elnök. A hét bíró közül kettőt-kettőt a legfelsőbb bíróság és a legfelsőbb közigazgatási bíróság jelölt, egyet-egyet pedig a nemzetgyűlés képviselőháza és szenátusa, valamint elvileg az autonóm kárpátaljai törvényhozás. Az utóbbi azonban 1938-ig nem alakult meg.

Itt említeném meg, hogy az akkori alkotmánybírók tulajdonképpen csak „félállásban” látták el a feladatukat, mivel megtartották az eredeti foglalkozásukat is. Az alkotmánybíróság a fennállása alatt csak két absztrakt normakontroll-beadvánnyal foglalkozott, közülük az elsőt sikerült eldöntenie, a másodikat már nem, mivel a müncheni egyezmény után (1938. szeptember 30.) Szlovákia⁵ és Kárpátalja 1938. november 22-én önállósult, és az 1939. március 14-i náci megszállás után a Cseh–Morva Protektorátus megalakulásával az alkotmánybíróság ténylegesen megszűnt. Utolsó ülését egyébként már a német megszállás alatt, 1939. kora nyáron tartotta meg. Jogilag viszont csak az úgynevezett „májusi alkotmány” 1948-ban szüntette meg.⁶

Ebben az alkotmánybíróságban két szlovák nemzetiségű személy foglalt helyet. Rendes alkotmánybíróként, majd később az alkotmánybíróság elnökhelyetteseként Adolf Záturecký és mint póttag Ivan Jurecký. Mindketten a legfelsőbb bíróság jelöltjei voltak. Kinevezésüknél többek közt alapvető követelmény volt a magyar nyelv és a magyar jog ismerete, mivel általában a szlovák területről és Kárpátaljáról érkező beadványokkal foglalkoztak (volna). Adolf Záturecký-re nagy hatással volt Szladits Károly jogprofesszor, akinek magánjogi munkáját, *A magyar jog vázlatát* professzor Vladimír Fajnorral (egy időben ő volt a csehszlovák legfelsőbb bíróság elnöke) együtt lefordították szlovák nyelvre. Ez képezte 1950-ig (az első polgári törvénykönyv elfogadásáig) a mai Szlovákia területén a magánjog alapját. Szladits Károly Dunaszerdahely szülőtte volt, és 2023 áprilisában szülővárosában nagyszabású értekezleten emlékeztek meg a munkásságáról.

Csehszlovákiában tehát 1939-től 1990-ig az alkotmánybíráskodás ténylegesen megszűnt. Érdekességként viszont megemlíthető, hogy a második világháború előestéjén függetlenné vált Szlovákia 1939. évi tekintélyelvű alkotmányának 98. cikkelye rendelkezett egy különálló Alkotmánytanácsról, amely az akkori legfelsőbb és a legfelsőbb közigazgatási bíróságok tanácselnökeiből állt. A testületnek jogában állt meg-

5 A Csehszlovák Alkotmánybíróság 1921-ben megkezdte működését.

6 A történetéről és működéséről lásd LANGÁŠEK 2011.

vizsgálni a törvények és rendeletek alkotmányosságát.⁷ A gyakorlati működéséről kevés adat áll rendelkezésre, de figyelembe kell venni az akkori rezsim antidemokratikus jellegét és a háborús körülményeket is.

Mint említettem, 1939-től 1948-ig jogilag csehszlovák alkotmánybíróság ugyan elvileg még létezett, de ténylegesen megszűnt, azaz nem működött. 1948 után jogilag sem létezett, az 1948. május 9-én a csehszlovák nemzetgyűlés által elfogadott májusi alkotmány értelmében a törvények magyarázatát, összhang- és alkotmányosságvizsgálatát kizárólag a nemzetgyűlés elnökségére bízta (a 65. § első bekezdése alapján). Az indokolásban az alkotmányozó kitért arra is, hogy a népi demokratikus köztársaságban nincs helye az alkotmányosság független bírói vizsgálatának, mivel ez bizonyos mértékben hatalommegosztást feltételezne.

Az 1960-ban elfogadott Csehszlovák Szocialista Köztársaság Alkotmánya (100/1960-as törvénytári szám alatt) az alkotmánybíróságot és az alkotmányosság kontrollját nem is említi. Az úgynevezett prágai tavasz időszakában fogadták el a 143/1968-as törvénytári szám alatti alkotmánytörvényt a csehszlovák föderációról (szövetségről). A föderációról szóló alkotmányerejű törvény alapján megalakult a Cseh Szocialista Köztársaság és a Szlovák Szocialista Köztársaság. Az alkotmánytörvény a hatodik fejezetében újfent megalapozta a teljes értékű alkotmánybíróság létrehozását, de sajnos ez csak papíron maradt, mivel soha nem fogadták el azokat a végrehajtási törvényeket, amelyekre az alkotmánytörvény hivatkozott, és az alkotmánybíróság megalakítását valószínűtlennek tartották.

A lényeges változást az úgynevezett bársonyos forradalom, 1989. november 17-e hozta meg. Az eseménysorozat után több mint két év elteltével a Csehszlovák Szövetségi Gyűlés Václav Havel javaslatára 1991. február 21-én a 91/1991-es törvénytári szám alatt bejegyzett alkotmánytörvény elfogadásával megalapozta a Cseh–Szlovák Szövetségi Alkotmánybíróság létrehozását. Az alkotmánybíróság székhelyét Brűnnbe helyezte el azzal a szándékkal, hogy így is erősítse az újonnan alakult bírói szerv függetlenségét. A morva főváros egyébként nagyjából félúton volt és van Prága és Pozsony között.

Az alkotmánybíróság 12 bíróval működött, amelyből 6 a Cseh Köztársaság, 6 pedig a Szlovák Köztársaság állampolgára volt. A köztársasági elnök nevezte ki őket tízéves funkcióidőszakokra. A testület elnökét és alelnökét is az államfő nevezte ki, azzal, hogy eltérő köztársaság állampolgárainak kellett lenniük. Az összesen 24 alkotmánybírójelöltet – az állampolgársági paritás elvét betartva – a szövetségi és nemzeti törvényhozó testületek állították. Az alkotmánybíróság plenáris (összbírói) ülésen döntött például az absztrakt normakontrollügyekben, vagy két négytagú állandó tanácsulésen az egyéni beadványokról. Az elnök és az alelnök nem voltak tanácsstagok.

Az elkövetkező politikai változások meghatározták a szövetségi alkotmánybíróság sorsát is, amely így nem egészen egy évig, azaz 1992. február 3-tól 1992. december 31-ig működött. Mint ismeretes, a Cseh–Szlovák Szövetségi Köztársaság

⁷ Lásd: www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf

1992. december 31-ével mint szövetségi állam megszűnt, és két különálló köztársaság jött létre 1993. január 1-jétől. Az első és egyben az egyetlen szövetségi alkotmánybíróság elnöke a szlovák nemzetiségű Ernest Valko volt, akit 2010. november 8-án a saját házában rablók gyilkoltak meg. A bűncselekményben mai napig nincs jogerős ítélet, igazságszolgáltatás.

A Szlovák Köztársaság alkotmánybíróságának megalakulása, hatáskörei és szervezete

A Csehszlovák Szövetségi Gyűlés 91/1991. számú alkotmánytörvényének 20. cikkelye megemlítette a nemzeti tagköztársaságok alkotmánybíróságainak megalakítását is. Ennek alapján a Szlovák Nemzeti Tanács már 1991. december 2-án elfogadta a 7/1992-es számú alkotmánytörvényt a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának megalakításáról. Az alkotmánytörvény 1992. január 16-án lépett hatályba. Már egy nappal később, 1991. december 3-án a Szlovák Nemzeti Tanács elfogadta a 8/1992-es törvényt a szlovák alkotmánybíróság szerkezetéről és az előtte való eljárásról.

Az 1992-ben elfogadott és mai napig hatályos szlovák alkotmány viszont megszüntette a 7/1991-es alkotmánytörvényt, és 1993. január 20-án fogadták el az új alkotmánybíróság szerkezetéről és az alkotmánybíróság előtti eljárásról szóló törvényt (38/1993-as törvénytári szám alatt), egyben megszüntetve az előző 8/1992-es törvényt is. Ez a törvény 2018. november 14-ig volt érvényben, amikor is a 314/2018-as törvénytári szám alatt bejegyzett törvény megszüntette azt, és 2018. november 15-től a mai napig e törvény rendelkezik az alkotmánybíróság szerkezetéről és az előtte való eljárásról.

Az alkotmány hetedik fejezete első szakaszának 124. cikkelye kimondja, hogy: „A Szlovák Köztársaság Alkotmánybírósága független bírósági szerv az alkotmányosság védelme érdekében.” Az alkotmánybíróság független működésének normatív alapját az alkotmány biztosítja, amely elsősorban a megfelelő jogkörét és másodsorban a megfelelő intézményi és szerkezeti alapját fekteti le.⁸

Az alkotmány védelmét szolgáló öt alkotmánybírósági jogkör a következő:

1. Az alkotmányosság absztrakt norma-, vagyis szabálykontrollja – az alkotmány 125. cikkelye alapján.
2. Az alkotmányosság konkrét, vagyis egyéni kontrollja, az úgynevezett egyéni beadványok kapcsán – az alkotmány 127. és 127a. cikkelye alapján.
3. Az alkotmány és alkotmányos törvények (sarkalatos törvények) értelmezése és magyarázata – az alkotmány 128. cikkelye alapján.

8 A szlovák alkotmánybíróság jogállásáról, összetételéről és eljárásáról lásd részletesebben a magyar jogirodalomban különösen T. KOVÁCS – TÉGLÁSI 2015: 100–103. A történeti előzményekről és gyakorlatról lásd HALÁSZ 2018; HALÁSZ 2019a; HALÁSZ 2019b; HALÁSZ 2019c. A közép- és kelet-európai országok alkotmánybíráskodásáról átfogóan lásd különösen HARTWIG 1992; LACH–SADURSKI 2008; PROCHAZKA 2002; SADURSKI 2005; SADURSKI 2010; SCHWARTZ 2000, legújabban TÓTH J. 2021.

4. A demokratikus államhatalmi formához kapcsolódó döntésbéli jogköre – az alkotmány 129. cikkelye alapján.
5. Döntésbéli jogköre a hatásköri összeütközés oldásában – az alkotmány 126. cikkelye alapján.

Az alkotmányosság absztrakt norma-, vagyis szabálykontrollja

Az alkotmány 125. cikkelye rangsorolt sorrendben rendszerezi az egyes jogi előírásokat, ami lehetővé teszi az alkotmánybíróság számára, hogy a beadványtól függően vizsgálja és döntsön, hogy az alacsonyabb jogerejű jogszabály összhangban van a magasabb jogerejű jogszabállyal. Vagyis vizsgálhatja, hogy a törvények összhangban vannak-e az alkotmánnyal, az alkotmányos törvényekkel vagy azon nemzetközi szerződésekkel, amelyekkel a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa (1992 óta ez a szlovák parlament hivatalos neve) kifejezte a beleegyezését és ratifikálása után a törvény által előírt módon hirdették ki. A taláros testület így vizsgálhatja, hogy a kormányrendeletek összhangban vannak-e az alkotmánnyal, a törvényekkel stb. Ennek alapján az alkotmánybíróság jogkörébe nem tartozik az egyforma erejű jogi előírások vizsgálata.

2014-ben a két politikai párt (SMER – baloldali és KDH – Kereszténydemokrata Mozgalom – jobbközép) megállapodott az alkotmány megváltoztatásáról. Ehhez megvonta a 90 parlamenti képviselő támogató szavazata, ami a módosításhoz előírt 3/5-ös többséget jelentette. A parlament a 161/2014-es számú alkotmányos törvénnyel novellizálta az alkotmányt, mégpedig úgy, hogy a Kereszténydemokrata Mozgalom javaslatára beiktatta az alkotmányba, hogy házasságot csak heteroszexuális párok köthetnek. A Robert Fico akkori miniszterelnök vezette SMER politikai párt javaslatára pedig bevezették a bírák átvilágítását.

Az alkotmánybíróság 2019. január 30-án PL ÚS 21/2014 számú határozatában az alkotmány ügynevezett alapmagjára (másként materiális magvára) hivatkozva kimondta, hogy a megtámadott cikkelyek nincsenek összhangban az alkotmánnyal. Az alkotmány nem tiltotta expressis verbis, hogy az alkotmánybíróság vizsgálhatja az alkotmányos törvény összhangját az alkotmánnyal, és mivel Szlovákiában az alkotmány novellája is alkotmánytörvénnyel történik, az alkotmánybíróság ezt úgy értelmezte, hogy hatáskörébe tartozik ebben az esetben is az összhang vizsgálata.⁹

9 Ebben az ügyben a szlovák Alkotmánybíróság még a következőket mondta ki:

- A szlovák alkotmány nem értékesleges, és valóban tartalmaz egy megváltoztathatatlan anyagi magot, amely biztosítja az alkotmány folytonosságát, és a jogállamiság megváltoztathatatlan legfőbb elveiből áll, amelyek közé tartozik többek között a bírói függetlenség, a jogbiztonság és a jog visszaható hatályának tilalma.
- Az alkotmányosság védelmében alapvető követelmény kell hogy legyen, hogy az Országgyűlés semmilyen törvényével nem sértheti meg az Alkotmányt; ha megsérti azt, akkor azt az illetékes bíróság előtti eljárás során meg kell semmisíteni. Az Alkotmánybíróság feladata annak vizsgálata, hogy az Alkotmányt módosító törvény sérti-e az Alkotmányt vagy sem.
- A fennálló demokráciákban a hivatalban lévő bírákat csak rendes jogi eszközökkel lehet felelősségre vonni, amihez a Szlovák Köztársaság jogrendszere megfelelő jogalapot biztosít a büntetőjogi, közigazgatási, polgári jogi és fegyelmi felelősségre vonáshoz a rendes bíróságok

Nem kellett viszont sokat várni a parlament válaszára. A Nemzeti Tanács a 422/2020-as számú alkotmánymódosító törvénnyel novellizálta az alkotmány 125. cikkelyének negyedik bekezdését, és az utolsó mondatához hozzáragasztott még egyet, amely kimondja, hogy az alkotmánybíróság nem dönthet az alkotmánytörvény és az alkotmány összhangjáról. Ezt az alkotmánytörvényt 31 parlamenti képviselő beadvánnyal támadta meg az alkotmánybíróságon azzal az érveléssel, hogy az nincs összhangban az alkotmánnyal, mivel nézetük szerint az alkotmánybíróság e hatáskörét nem lehet tőle megvonni. Az alkotmánybíróság idén döntött erről a beadványról, természetesen úgy, hogy elutasította (ha már egyszer az alkotmány megtiltotta ebben az esetben az absztrakt normakontrollt). A döntés indokolásában viszont fenntartotta annak lehetőségét, hogy ha olyan alkotmánytörvényt fogad el a parlament, amely diametrikus ellentétben van a demokratikus jogállam alapjaival vagy az alapvető emberi jogokkal, az alkotmánybíróságtól nem lehet megvonni az absztrakt normakontroll hatáskörét.¹⁰

Az alkotmány 130. cikkelye pontosan meghatározza, hogy kik tehetnek absztrakt normakontrollra javaslatot. Ide tartoznak a következő potenciális indítványozók: a parlamenti képviselők legkevesebb egyötöde (30 képviselő), a köztársasági elnök, kormány, bíróság, legfőbb ügyész, Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának elnöke, emberjogi biztos,¹¹ a Legfelsőbb Ellenőrzési Hivatal.¹² Itt említem meg, hogy 2025. január 1-jétől az egyéni beadványokban is kérhetik a javaslattevők, hogy a saját ügyükben az alkotmánybíróság mondja ki, hogy az a törvény, amelynek alapján az ő ügyében kell eljárni, alkotmányellenes, vagyis ebben a részben a plénum döntsön a javaslatáról. Ennek viszont az a feltétele, hogy a háromtagú szenátus, amely az ő egyéni beadványáról hivatott dönteni, elfogadja e kérését, és felterjessze a plenáris ülésre az absztrakt normakontroll elvégzésére.

bíráival szemben. Az alkalmazandó jog alkalmazásának hiányosságai azonban nem indokolhatják az alkotmány határozatlan idejű módosítását, amely sérti a jogállamiság alapvető elemeit.

A bírójelöltek tekintetében a bírói kompetencia felülvizsgálata nem jár a bírói státusz elvesztésével, ezért az Alkotmánybíróság nem emelt kifogást az ellen, hogy a kiválasztási eljárás részeként integritásvizsgálatot végezzenek. A 2014. szeptember 1-je előtt kinevezett bírák esetében azonban az ilyen eljárások váratlan és visszamenőleges beavatkozást jelentenek a függetlenségükbe, és veszélyeztethetik hivatali idejük folytatását, de a bírójelöltek kezdettől fogva ismerték a sikeres kiválasztási eljárás előfeltételeit.

10 PL. ÚS 8/2022 (2022. V. 25.) sz. döntés. A szlovák Alkotmánybíróság visszautasította az indítványt, bár indokolásában újból utalt arra, hogy amennyiben az elfogadott alkotmánytörvény ellenkezik az Alkotmány örök klauzuláival, és amennyiben élesen ellenkezik a demokratikus jogállamiság elveivel, nem zárható ki az Alkotmánybíróság beavatkozása.

11 Az emberjogi biztos a 125. cikkely 1. bekezdése szerint, a jogszabályok összhangjáról, ha azok további alkalmazása veszélyezteti az alapvető jogok és szabadság, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok gyakorlását nemzetközi szerződések alapján, amelyeket a Szlovák Köztársaság ratifikált, és amelyeket a hagyományos törvényben előírt módon kihirdetett.

12 A Szlovák Köztársaság Legfelsőbb Ellenőrzési Hivatala a 126. cikkely 2. bekezdése szerint.

Az Alkotmány két további ponttal egészíti ki:

– bárki, akinek jogairól dönteni kell a 127. és 127.a cikkely rendelkezései szerint,

– mindenki, akinek ellenvetése van a Szlovák Köztársaság Legfelsőbb Ellenőrzési Hivatala ellenőrzési hatáskörével kapcsolatosan a 126. cikkely 2. bekezdésében meghatározott esetekben.

Érdekességnek számít, hogy ha az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta a megtámadott jogszabályt, nem szüntetheti meg (derogálhatja), hanem „csak” végzésben megállapíthatja, hogy a megtámadott jogszabály nincs összhangban az alkotmánnyal. Ezáltal a megtámadott jogszabály hatályát veszti, és a megtámadott jogszabályt elfogadó szervnek hat hónapja van arra, hogy a hatályát veszített jogszabályt az alkotmánnyal összhangba hozza, különben a megtámadott jogszabály érvényét veszti. Ez a nem megszokott döntési forma a volt Jugoszláviából (1963-ból) átvett alkotmányosságvédelem formája, amely azt szeretné kifejezni, hogy az alkotmányosság teljes fókuszában mégis az össznépi képviselő-testület (parlament) áll.

Konkrét normakontroll

Ezen esetekben az alkotmánybíróság alkotmányossági vizsgálata olyan egyéni döntéseket, intézkedéseket, más beavatkozásokat vagy mulasztásokat érint, amelyekkel sérülhetnek az alkotmányban vagy a nemzetközi szerződésekben biztosított alapvető emberi és szabadságjogok. Az egyéni normakontrollra irányuló beadványok feltételeiben alapvető változást az alkotmány 2001. évi novellája (90/2001 törvénytári szám alatt) hozta meg. Míg 2001-ig az egyéni normakontroll vizsgálatát csak a központi vagy a helyi államigazgatási szerv, az önkormányzati szerv jogerős ítéleteit érinthette, addig 2001-től az alkotmányosság vizsgálatát és ezáltal az alkotmánybíróság jogkörét is már nem az alkotmány sértő szubjektum határozza meg, hanem a beadvány tárgya, mégpedig az, hogy olyan döntést, intézkedést, más beavatkozást vagy mulasztást érítsen, amellyel az alapvető emberi jogok vagy szabadságjogok vélhetően sérültek. Szlovákiában a törvény az ilyen beadványokat „alkotmányos panasznak” nevezi. Ilyen panaszt minden természetes személy (kiskorúaknál a törvényes képviselőjük) vagy jogi személy nyújthat be. Fontos, hogy az alkotmányos panasz a hatályos alapvető jogokat, emberi vagy szabadságjogokat megszegő beavatkozás ellen irányuljon. A cél az, hogy ne folytatódjon a jogsértés. További fontos feltétel, hogy az alkotmányos panaszban feltüntetett jogok megszegéséről szóló eljárást ne folytassa más, azaz általános bírósági szerv. Az alapvető emberi jogok vagy szabadságjogok védelme ugyanis nemcsak az alkotmánybíróság feladata, hanem valamennyi általános bíróság kötelessége is. Az alkotmánybíróság nem tartozik bele az általános bíróságok rendszerébe, ezért nem működik mint fellebbezési bíróság. Az alkotmánybíróság ezáltal nem végezhet bizonyítási eljárást, nem változtathatja meg a megállapított tényállást, nem helyettesítheti az általános bíróság döntését saját döntésével és nem változtathatja meg azokat. Kimondhatja viszont, hogy a panaszos alapvető jogai sérültek, és a megtámadott döntést megszüntetheti, és a jogsértőt szankcionálhatja. A szlovák alkotmánybíróságra körülbelül 3000 beadvány érkezik évente. Ennek a döntő többsége, körülbelül 80%-a egyéni beadvány. Ezekről az alkotmánybíróság háromtagú tanácsokban dönt. Ezen ügyeknek körülbelül az egyötödét az általános bíróságok tétlenségével, mulasztásaival kapcsolatos beadványok teszik ki.

Az alkotmány és (minősített többséget igénylő) alkotmányos törvények értelmezése és magyarázata

Az alkotmánybíróság ezen jogköre az alkotmányjog úgynevezett pozitív képzéséhez tartozik, mint az alkotmányosság absztrakt (elvonat) védelmének egyik formája. Abban az esetben, ha az alkotmány vagy alkotmánytörvény egyes cikkelyének az értelmezése vitás, az alkotmánybíróság e vitás cikkely értelmezésének magyarázatát a jövőre vonatkozóan határozza meg. Az eljárásban érintett felek azon állami szervek lehetnek, amelyek eltérően értelmezik az alkotmány vagy alkotmánytörvény egyes cikkelyét. Az alkotmánybíróság határozata ilyenkor általában *ex nunc* hatályú. A beadványokról az alkotmánybíróság plenáris ülése dönt.

A demokratikus hatalmi berendezkedéshez kapcsolódó döntési jogkörök

Az alkotmánybíróság e jogkörét három részre oszthatjuk:

- bírósági eljárások választási ügyekben,
- bírósági eljárások referendum- (népszavazási) ügyekben,¹³
- politikai bíraskodás.

A választási beadványoknál az alkotmánybíróság nemcsak a választások alkotmányosságát, hanem a törvényességét is vizsgálja, mégpedig azt, hogy betartották-e a választási törvényt.¹⁴ Az alkotmánybíróság megszüntetheti a választás eredményét, ha megállapítja, hogy megszegték a választási törvényt a választások előkészítésében vagy a folyamatában oly jelentős mértékben, hogy az befolyásolta a politikai erők szabad versengését a demokratikus társadalomban. Példaként említem a rossz szavazatszámolás miatt a nem megfelelő választási győztes kihirdetését, vagy a helyhatósági választások előtti közvetlen és tömeges lakhelyváltogatást. A választási jogkörrel kapcsolatban megemlítem, hogy az alkotmánybíróság a 2020-as parlamenti választás előtt döntést hozott a választási moratóriumról (kampánycsendről) is, mivel a mosztani parlamentet megelőző törvényhozó kiszélesítette a kampánycsendet 48 órától 50 napra. Ezt a törvényt az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte meg.

Amikor 2021. január 1-jén megalakult a legfelsőbb közigazgatási bíróság, akkor az alkotmánybíróságtól jogkörébe került a helyhatósági választások elbírálása. 2022 októberében Szlovákiában helyhatósági választások voltak, és ezzel összefüggésben a legfelsőbb közigazgatási bíróságra mintegy 100 beadvány érkezett.

13 A Parlament vagy 350 ezer polgár kezdeményezhet népszavazást „fontos közérdekű kérdésekről”. A köztársasági elnök írja ki, de kérheti a Bíróságtól az elfogadhatóság felülvizsgálatát. Bizonyos ügyek kifejezetten tiltottak.

14 Ehhez képest a magyar Alkotmánybíróság csak alkotmányossági kérdésekkel foglalkozik, törvényességi kérdésekkel nem, ahogy erre Lovassy Ádám és Téglási András elemző tanulmányában rámutat. Lásd LOVASSY–TÉGLÁSI 2018. A magyar Alkotmánybíróság választásokkal kapcsolatos joggyakorlatáról átfogóan lásd BADÓ–LOVASSY–TÉGLÁSI 2019. A magyar választási rendszer alkotmányos alapjairól lásd továbbá CSERNY–TÉGLÁSI–HALÁSZ 2013: 134–136.

A referendummal kapcsolatban az alkotmány 2001. évi novellája bevezette a preventív (megelőző) és repressziós alkotmánybíráskodást. A köztársasági elnök asszony javaslatára az alkotmánybíróság tavaly és az idén is két ízben vizsgálta preventív eljárásban a referendum kérdéseinek alkotmányosságát. A népszavazásra szánt kérdés az volt, hogy „Egyet ért-e azzal, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács VIII. választási időszaka lerövidüljön úgy, hogy a referendum eredményének kihirdetésétől számított 180 napon belül a Szlovák Nemzeti Tanácsba választásra kerüljön sor?”. A következő megtámadott kérdés pedig az volt, hogy „Beleegyezik-e abba, hogy a Szlovák Köztársaság kormánya haladéktalanul mondjon le?”. Az alkotmánybíróság mindkét kérdést alkotmányellenesnek nyilvánította.¹⁵

A repressziós alkotmánybíráskodást népszavazási kérdésben a népszavazással visszahívott köztársasági elnök panaszának vizsgálata teszi ki. A politikai bíráskodás terén az alkotmánybíróság jogkörébe tartozik azon bírósági döntések vizsgálata, amelyekkel politikai pártokat szüntettek meg, vagy felfüggesztették a tevékenységüket. Ezenfelül az alkotmánybíróság jogkörébe tartozik még a szlovák bírói tanács határozata elleni panaszról való döntési jog, illetve a kormány által kihirdetett rendkívüli vagy szükségállapot vizsgálata.

A hatásköri összeütközés feloldása

Ez a jogkör tulajdonképpen egy másodlagosan meghatározott jogkör, vagyis abban az esetben kerül sor jogorvoslatra, ha más állami szervnek nincs joga az ilyen ügyek elbírálására. Az állami szervek hatásköri összeütközése lehet pozitív vagy negatív.

Az alkotmányosság hatékony védelmének következő fontos feltétele a független alkotmánybíráskodás intézményi és szerkezeti alapjainak biztosítása.

Ezek a biztosítékok az alkotmányban (134. cikkelytől a 140. cikkelyig) vannak lefektetve. Ide tartozik:

1. Az alkotmánybírói poszt sajátos eljárásban történő betöltése, illetve a tiszttségének megszüntetése.
2. Az alkotmánybírók immunitása.
3. Az alkotmánybírói tisztség összeférhetetlenségi szabályai.

Ad. 1. Az alkotmánybírák sajátos módszerrel való kinevezése és tiszttségük megszüntetése szavatolja számukra azt a jogbiztonságot, amely lehetővé teszi számukra a független bírói munkájuk végzését. A parlament minden megüresedett alkotmánybírói helyre két jelöltet javasol. Első szavazáskor a jelölteknek minősített, azaz háromötödös többséget kell megszerezni. A sikertelen jelölés esetében viszont lecsökken a szükséges kvórum, és az alkotmánybíró jelöléséhez az összes képviselő abszolút többsége szükséges (azaz 75 plusz 1 képviselő). Az alkotmánybírói posztra való jelöltség feltételeihez hozzátartozik a Szlovák Köztársaság állampolgársága, a Szlovák Köztársaság

¹⁵ A magyar Alkotmánybíróság népszavazással kapcsolatos gyakorlatáról lásd TÉGLÁSI 2014b.

Nemzeti Tanácsába való passzív választójog, legalább 40 éves életkor elérése, jogi egyetemi végzettség, és legalább 15 éves joggyakorlat. A jelöltek közül a köztársasági elnök minden megüresedett helyre egy bírót nevez ki 12 éves időszakra. A kinevezett bírák közül a köztársasági elnök nevezi ki szintén 12 éves időtartamra az alkotmánybíróság elnökét és elnökhelyettesét. Az alkotmánybírák nyugdíjkorhatára a 70. életév betöltésében van meghatározva.

A köztársasági elnök a meghatározott időtartam előtt is visszahívhatja a tiszttségéből az alkotmánybíró, ha szándékos bűncselekményért jogerősen elítélték, továbbá akkor, ha más bűncselekményért tényleges letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Az is visszahívási ok, ha az alkotmánybíróság fegyelmi eljárásban elítélte, továbbá, ha az alkotmánybíró több mint egy évig ténylegesen nem vesz részt az alkotmánybíróság eljárásaiban, vagy ha megszűnt a Szlovák Nemzeti Tanácsba való megválaszthatósági joga.

Ad 2. Az alkotmánybírók mentelmi joga tulajdonképpen megegyezik a parlamenti képviselők mentelmi jogával. Érdekességképpen megemlítem, hogy az általános bírók lehetséges vizsgálati fogságáról 2020-ig szintén az alkotmánybíróság döntött titkos szavazással. Miután meggyilkolták Ján Kuciak újságírót és barátnőjét Martina Kušnírovát, valamint a hatóságok a gyilkosság megrendelőjeként Márian Kočnert, a volt kormánypárthoz közeli nagyvállalkozót gyanúsították meg; a nyomozó hatóság lefoglalta a telefonját és feltörte kódolt sms-eit. Emiatt egész sor vesztegetésgyanús ügyre derült fény. Ennek alapján a legfelsőbb ügyészség 13 bírót (többek közt a volt legfelsőbb bíróság elnökhelyettese és az igazságügyi minisztérium államtitkára) ellen indított büntetőeljárást, és kérte az alkotmánybíróságot, hogy adja a beleegyezését a bírók vizsgálati fogságba való helyezésére. Az alkotmánybíróság 6 bírót esetében beleegyezett a vizsgálati fogságba és 7 bírót esetében nem. Nem kellett sokáig várni a parlament reakciójára: az alkotmánybíróság eme jogkörét alkotmánymódosítással megszüntette.

Ad 3. Alkotmánybírói tiszttséggel összeférhetetlen a politikai párttagság, parlamenti képviselői megbízás, kormánytagság, más közhatalmi szervben való tiszttség, munkaviszony, vállalkozási tevékenység.

Az alkotmánybíróságnak 13 bírója van. Minden bírónak három belső és egy külső tanácsadója, valamint egy asszisztense van. Az alkotmánybíróság döntéseit egyrészt a plenáris üléseken (13 bírót) hozza meg, mint például absztrakt normakontrollügyekben, vagy összesen négy háromtagú tanácsban, mint például az egyéni beadványok megítélésében.¹⁶ A Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának székhelye Kassa, amely az ország második legjelentősebb városa, saját egyetemmel és azon belül jogi karral is rendelkezik.

16 T. Kovács és Téglási helyesen mutatnak rá arra, hogy a szlovák alkotmánybíróság hatáskörei nagyjából megegyeznek a klasszikus alkotmánybírói hatáskörökkel. T. KOVÁCS – TÉGLÁSI 2015: 101. A klasszikus alkotmánybíráskodási funkciók közé Téglási András a normakontrollt, az alapjogvédelmet és az alkotmányértelmezést sorolja. TÉGLÁSI 2014a: 135. Szabó Zsolt – Erdős Csaba nyomán – felveti, hogy az alkotmánybíróságot fel lehetne ruházni egyfajta „házaszabálybírói” hatáskörrel is. SZABÓ 2017; ERDŐS 2014; ERDŐS 2016.

A belső jog és az Európai Unió jogának kapcsolata

Az alkotmányvédelem égisze alatt érdemesnek tartom a belső jog és az uniós jog kapcsolata témakörében is néhány mondatban megemlíteni a szlovák Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatos álláspontját, gyakorlatát.

A II. ÚS 501/2010 (2011. IV. 6.) számú döntéssel lezárt ügyben egy, a bírósági eljárásokban félként fellépő járási adóhivatal azt kifogásolta alkotmányjogi panaszában, hogy a Legfelsőbb Bíróság szabálytalanul vizsgálta felül az Európai Bizottság azon határozatát, amely szerint egy kassai üzleti társaságnak jogtalan állami segítséget nyújtottak, amikor csaknem félmillió euró értékben adókedvezményben részesítettek. A kérdés az alkotmányos identitással is összefüggött, hiszen arra is választ kellett adni, hogy Szlovákia bíróságai felülvizsgálhatják-e az Európai Bizottság határozatát. Az AB erre a kérdésre nemleges választ adott, de foglalkozott az EU jogának elsőbbségével, és azzal is, hogy a döntéshozó hatalommal rendelkező állami szervek (adott esetben egy adóhivatal), fordulhatnak-e alkotmányjogi panasszal az AB-hoz.

A PL. ÚS 10/2014 (2015. IV. 29.) számú döntéssel lezárt ügyben képviselők 31 tagú csoportja fordult az Alkotmánybírósághoz, hogy az mondja ki alkotmányellenesnek az elektronikus kommunikációról szóló törvény (és a vele összefüggő néhány törvény) azon szakaszait, amelyek az elektronikus szolgáltatókat különböző adatok tárolására kötelezték. Az Alkotmánybíróság nagy részében helyt adott az indítványnak (a cseh Alkotmánybíróság már korábban hozott hasonló döntést), és elvi élű mondatokat fogalmazott meg az EU Alapjogi Chartája és Szlovákia Alkotmánya jogviszonyával kapcsolatban.

A I. ÚS 380/2020 (2020. VIII. 20.) számú döntéssel lezárt ügyben egy természetes személy beadvánnyal fordult az Alkotmánybírósághoz, hogy újítsa fel az eljárását, mert az EJEB helyt adott panaszának. Az Alkotmánybíróság határozatai ellen nincs jogorvoslat belföldön, de hogyan kell eljárni akkor, ha az Emberi Jogok Európai Bírósága kimondja azt, amit az Alkotmánybíróság azt megelőzően nem tett meg, mégpedig, hogy sérültek a panaszos alapjogai?

A PL. ÚS 3/09 (2011. I. 26.) számú döntéssel lezárt ügyben képviselők 49 tagú csoportja fordult az Alkotmánybírósághoz, mert álláspontjuk szerint az egészségügyi biztosítóról szóló törvény több szakasza alkotmányellenes és ellentétes az Európai Unió jogával is. Az Alkotmánybíróság részben helyt adott a beadványnak, állást foglalt többek között az uniós jog és a belső jog viszonyával, és több jellegzetes emberi joggal kapcsolatban is.

Zárszó

A jelenlegi szlovák alkotmánybíróság Európában az erős, azaz a komoly feladat- és hatáskörökkel felruházott alkotmánybíróságok közé tartozik. A megformálásában – a többi közép-európai államhoz hasonlóan – a német alkotmánybírósági modell játszott meghatározó szerepet. Egyes vonatkozásokban most is érezhetők rajta

a korábbi közös csehszlovák alkotmánybíróági hagyományok. A szerzeágazó feladat- és hatáskörei időnként a testület túlterheltségét okozzák, de ettől függetlenül az Alkotmánybíróság képes eleget tenni a feladatainak. Erről az elmúlt immár harmincéves gyakorlata is tanúskodik.

Irodalomjegyzék

- BADÓ Katalin – LOVASSY Ádám – TÉGLÁSI András (2019): Az Alkotmánybíróság választásokkal kapcsolatos joggyakorlata (1990–2017). In TÉGLÁSI András (szerk.): *Tanulmányok a választójog, a választási rendszerek és a népszavazás aktuális kérdéseiről. A Választás és Demokrácia Ludovika Kutatócsoport kutatási eredményei (2017–2018)*. Budapest: Dialóg Campus – Nordex, 303–470.
- BLAHOŽ, Josef (2001): *Soudní kontrola ústavnosti: srovnávací pohle*. Praha: Codex.
- CSEERNY Ákos – TÉGLÁSI András – HALÁSZ Iván (2013): Népszuverenitás és népképviselő. In CSEERNY Ákos (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest: Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, 119–142.
- ERDŐS Csaba (2014): Parlamenti jog Strasbourgi kontroll alatt? *Kodifikátor*, 2014/1. 5–15.
- ERDŐS Csaba (2016): *Parlamenti autonómia*. Budapest: Gondolat.
- HALÁSZ Iván (2018): Az első Csehszlovák Köztársaság létrejötte és az osztrák–magyar közjogi hagyományok továbbélése (különös tekintettel a bíróságokra). In AUER Ádám et al. (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére [Liber Amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV]*. Budapest: Dialóg Campus, 313–322.
- HALÁSZ Iván (2019a): Az első Csehszlovák Köztársaság és a második Lengyel Köztársaság születése az első közjogi dokumentumok tükrében (1918–1919). *Állam- és Jogtudomány*, 60(3), 32–58. Online: https://jog.tk.hu/uploads/files/AJT_2019_03_Halasz_tanulmany.pdf
- HALÁSZ Iván (2019b): Az „adventi bíróság” „pünkösdi bíraskodása”. Az első csehszlovák alkotmánybíróóság összetétele és működési sajátosságai (1920–1939). *Közjogi Szemle*, 12(1), 36–46.
- HALÁSZ Iván (2019c): A szlovák alkotmánybíróóság határozata az alkotmány materiális magváról. *Közjogi Szemle*, 12(1), 88–89.
- HARTWIG, Matthias (1992): The Institutionalization of the Rule of Law: The Establishment of Constitutional Courts in the Eastern European Countries. *American University International Law Review*, 7(3), 448–470. Online: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1536&context=auilr>
- HEKA László et al. (2016): *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest: Wolters Kluwer.
- LACH, Kasia – SĄDURSKI, Wojciech (2008): Constitutional Courts of Central and Eastern Europe: Between Adolescence and Maturity. *Journal of Comparative Law*, 3(2), 212–233.
- LANGÁŠEK, Tomáš (2011): *Ústavní soud České republiky a jeho osudy v letech 1920–1948*. Plzeň: Vyd. a nakl. Aleš Čeněk s.r. o.
- LOVASSY Ádám – TÉGLÁSI András (2018): Az Alkotmánybíróság befogadási gyakorlata a választásokkal kapcsolatos döntéseiben. *Glossa Iuridica*, 5(1–2), 21–62. Online: <https://szaccikkadat-bazis.hu/doc/3360273>
- MARCIC, René (2001): *Verfassungsgerichtsbarkeit und reine Rechtslehre*. Wien: Deuticke, 1966.
- PROCHAZKA, Radoslav (2002): *Mission Accomplished: On Founding Constitutional Adjudication in Central Europe*. Budapest: Central European University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9786155211225>

- SADURSKI, Wojciech (2005): *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Court in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer.
- SADURSKI, Wojciech (2010): Constitutional Courts and Constitutional Culture in Central and Eastern European Countries. In FEBBRAJO, Alberto – SADURSKI, Wojciech: *Central and Eastern Europe After Transition. Towards a New Socio-legal Semantics*. [H. n.]: Ashgate, 99–118.
- SCHWARTZ, Herman (2000): *The Struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- SZABÓ Zsolt (2017): Lehet-e az Alkotmánybíróságból „hárszabály-bíróság”? *Közjogi Szemle*, 10(4), 55–61.
- TÉGLÁSI András (2014a): Az alkotmánybíráskodás modelljei. In BENDE Zsófia – HALÁSZ Iván (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog: Fejezetek az alkotmány, az állam, az államszervezet és az alapvető jogok témaköréből*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 135–148. Online: <https://docplayer.hu/29458245-Osszehasonlito-alkotmany-jog.html>
- TÉGLÁSI András (2014b): Azért a nép az úr? A népszavazás aktuális alkotmányjogi kérdései az Alaptörvény elfogadása óta. *MTA Law Working Papers*, 1(19), 1–34.
- T. KOVÁCS Júlia – TÉGLÁSI András (2015): Alkotmánybíráskodás visegrádi szomszédainknál. *Pro Publico Bono*, 3(1), 90–104.
- TÓTH J., ZOLTÁN szerk. (2021): Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries. In *Studies of the Central European Professors' Network*. Budapest–Miskolc: Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing. Online: <https://doi.org/10.54237/profnet.2021.zjtcrci>
- TÓTH Károly (1997): *Kelet-Európa új alkotmányai*. Szeged: JATE.

A hulladékgazdálkodási jog (hulladékjog) helye a honi jogrendszerben

IVÁN DÁNIEL¹

Jelen tanulmány fő célja a hulladékgazdálkodási jog (hulladékjog) elhelyezése a magyar jogrendszerben. Ennek megfelelően vizsgálom, hogy a honi szakirodalom foglalkozott-e a hulladékgazdálkodási joggal vagy annak valamely szegmensével. A vizsgált időszak felöleli a rendszerváltás előtti, az azt követő időszakot és a legújabb szakirodalmat is. Mindemellett górcső alá veszem a közigazgatási jog és a hulladékgazdálkodási jog kapcsolódási pontjait és alkotmányjogi beágyazottságát.

Kulcsszavak: közigazgatási jog, hulladékgazdálkodási jog, hulladékjog, környezetjog, környezetvédelmi jog, egészséges környezethez való jog

Waste Management Law (Waste Law) in the Hungarian Law System

The main goal of this study is to place the waste management law (waste law) in the Hungarian law system. Therefore, I shall analyse the Hungarian literature looking for any kind of references to waste law or field applying to it. The examined time covers the period before and after the Hungarian Regime Change and the newest literature as well. Eventually, I examine the connection points between public administrative law and waste management law and their embeddedness in constitutional law.

Keywords: administrative law, waste management law, waste law, environmental law, law of environmental protection, the right to a healthy environment

A hulladékgazdálkodás *interdiszciplináris* jellegű terület, amely jellegét eklatánsan példázza, hogy a gyakorlatban a műszaki tudományok (környezetmérnök, vegyészmérnök) területén végzett szakemberek mellett a közigazgatás-tudomány, az állam- és jogtudomány, de még a (köz)gazdaság-tudomány területén diplomázott szakemberek is foglalkoznak vele. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy bár a körforgásos gazdaság szerepe egyre erősödik a fejlett államokban és az Európai Unió tagállamaiban egyaránt, a tudománynak még

¹ Tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék.

nem sikerült ezen *interdiszciplinaritást* teljes mértékben lekövetnie. Jól mutatja az EU téma iránti elhivatottságát, hogy öt éven belül (2015-ben és 2020-ban) kettő körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési tervet is elfogadott.² Mindemellett a 2015. december 2. napján kiadott *COM (2015) 614 final* körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési tervhez kapcsolódóan 2018. január 16. napján a Bizottság újabb csomagot terjesztett elő, amelynek tartalma három közlemény,³ egy jelentés⁴ és egy javaslat.⁵ Ezenkívül a hulladékgazdálkodás *interdiszciplinaritásának* oka a lineáris-körforgásos gazdaságimodell-féle paradigmaváltásban és a hulladékgazdálkodás tárgyában, azaz a hulladékban keresendő. Elméleti szinten főként a műszaki és gazdasági tudományok művelői foglalkoztak tudományos igénnyel a hulladékgazdálkodással. Nem véletlenül, hiszen a körforgásos gazdaságra történő átállás számos gazdasági potenciállal is kecsegtet, amihez elengedhetetlen a minél jobb minőségű hulladék „előállítás” vagy éppen a kevésbé jó minőségű hulladék minél hatékonyabb kezelése. Mindezek elengedhetetlen kelléke az újfajta technológiák, *know-how*-k kidolgozása és a rendszerre való adaptálása, esetlegesen a rendszer technológiához igazítása. Ezekkel egyidejűleg természetesen megjelenik az állam szervező, szabályozó, jogérvényesítő és végrehajtó funkciója gyakorlati szinten. Elméleti szinten ugyanakkor a jog-, állam- és közigazgatás-tudomány homlokterébe csupán később, a gyakorlati térnyerést követően kerül a hulladékgazdálkodás (a későbbiekben látni fogjuk, hogy hulladékgazdálkodással e három tudományág mily csekély mértékben foglalkozott eleddig). E különbségek adódnak az egyes tudományterületek elmélet-gyakorlat *dichotómiájához* való viszonyulás sajátosságaiból is, hisz míg a gazdasági és műszaki tudományok – főként a „fejlesztési nyomás” hatására – elsősorban empirikus úton, folyamatosan próbálnak műszaki szempontból „fejlődésben lenni”, gazdasági szempontból pedig racionalizálni, addig a jog-, állam- és közigazgatás-tudomány – hangsúlyozandóan a gazdasági élet vonatkozásában, azaz a gazdasági igazgatás tárgyát képező területeken bekövetkező változásokat – általában csupán leköveti és az újdonságok megjelenése után szabályozza, majd e területek ezt követően, vagy ezzel egyidejűleg kerülnek a jog-, állam- és közigazgatás-tudomány oktatásának/kutatásának érdeklődési körébe.

A szakirodalmi hiátus okán kísérletet teszek a hulladékgazdálkodási jog vagy hulladékjog rendszertani elhelyezésére. A hulladékgazdálkodási jog vagy hulladékjog: i) különös jog (*ius speciale*) vagy egyedi jog (*ius singulare*), így sem a közjognak, sem a magánjognak részét nem képező önálló „terület”; ii) a közjogba és a magánjogba tartozó vegyes szakjog, „keresztülfekvő”, „ölelkező”, vagy kvázi jogág, komplex jogterület; iii) a közjogba (közigazgatási jogba) tartozó jogterület, és nem önálló

2 European Commission COM(2015) 614 final; European Commission COM(2020) 98 final.

A cselekvési tervek mellett megemlítendő az ún. zöld megállapodás is. The European Green Deal COM(2019) 640 final.

3 European Commission COM(2018) 28 final; European Commission COM(2018) 29 final; European Commission COM(2018) 32 final.

4 European Commission COM(2018) 35 final.

5 European Commission COM(2018) 33 final.

jogág; iv) a magánjogba (dologi jogba) tartozó, de közjogi jellegű jogi normák által szabályozott jogterület, és nem jogág.⁶

A jogág – jogterület kérdéskörhöz adalékként megjegyzem, hogy az utóbbi évtizedekben végbemenő robbanásszerű fejlődés/növekedés az élet minden területén kifejtette hatását, ami egyes társadalmi, gazdasági és jogi változásokat irányzott elő. A társadalom és a gazdaság egymás komplementerei abban az értelemben, hogy bármelyiket is éri változás, az a másikra hatást gyakorol, ami szükségszerűen alakítja mind a társadalmi, mind a gazdasági élet viszonyait. A jog és a jogi viszonyok jellemzően a társadalmi és gazdasági tényezők alakulása és egymásra gyakorolt hatása következtében – szükségszerűen mindezeket követően – alakulnak, idomulnak a társadalmi és gazdasági élet viszonyaihoz, mintegy lekövetvén és jogi keretek közé „terelvén” azokat. E változások, reakciók és ellenreakciók mentén alakulnak ki új önálló jogágak, új, önálló jogterületek, vagy éppen válnak a jogterületek jogággá. Jogág „[a] jogrendszer elkülönült része, azoknak a jogszabályoknak a csoportja, amelyek a jogi koherencia keretében jogdogmatikailag elkülönültek a más tartalmú jogi előírások csoportjától”⁷ Azaz jogágnak az azonos vagy hasonló jogviszonyokat, társadalmi viszonyokat, élethelyzeteket azonos vagy hasonló módszerekkel szabályozó jogszabályok összességét és az egyes jogi normák egymással összefüggő csoportját értjük, amely a jogrendszer viszonylagosan elkülönült részeként értelmezhető.⁸ Mindezek tükrében ahhoz, hogy a hulladékgazdálkodási jogot (hulladékjogot) rendszertanilag elhelyezzük, szükséges annak szakirodalmi feltárása is.

A honi hulladékgazdálkodási jog vagy hulladékjog és annak szakirodalma nem tekint hosszú múltra vissza, és nem olyan régóta került a jog- és közigazgatás-tudomány látókörébe, következésképpen egyelőre kevés írás született e tárgykörben. A szocialista időszak előtti szakirodalomban⁹ nem találkozhatunk a hulladékgazdálkodás kérdéskörével az egyes közigazgatási jog különös részét érintő írásokban.

6 A hulladékgazdálkodási jog vagy hulladékjog jogrendszerbeli elhelyezését illetően támaszkodom a Koi Gyula által bányászati igazgatás témában írt tanulmányra. Ezt nem azért teszem, mert a bányajog (bányászati igazgatás) és a hulladékgazdálkodási jog (hulladékgazdálkodási igazgatás) között átjárhatóságot látok, hanem azért, mert a hulladékgazdálkodási jog nem képezte a magyar közjogászok, szakigazgatási jogászok, gazdasági közigazgatással foglalkozók vizsgálódása tárgyát, és emellett a bányajog jogrendszerbeli helyének vitatott volta okán valamennyi rendszertani megoldást számba vett a hivatkozott tanulmányban. Koi 2019: 206–223. (különös tekintettel 207.). [AA] 1999.

7 Vö. SZILÁGYI 2003: 335 és különös tekintettel SZILÁGYI 2003: 321–322.

9 CONCHA1905: VII. 431 és különös tekintettel CONCHA1905: 257–431; MAGYARY 1942: XV. 667; MÁRFFY 1926: XV. 719. és különös tekintettel MÁRFFY 1925. 492–624; MÁRFFY 1926: XV. 748. és különös tekintettel MÁRFFY 1926: 492–624; BONCZ 1876: 288. és különös tekintettel BONCZ 1876: 123–192; EGYED [é. n.]: XIII. 239. és különös tekintettel EGYED [é. n.]: 137–141; KMETY 1897: 944. és különös tekintettel KMETY 510–586; KMETY 1902: VIII. 970. és különös tekintettel KMETY 1902: 597–691; KMETY 1905: XLVIII. 890. és különös tekintettel KMETY 1905: 512–606; KMETY 1907: LIII. 946. és különös tekintettel KMETY 1907: 540–615; RÉCSI 1855: VIII. 408. és különös tekintettel RÉCSI 1855: 1–194; TOMCSÁNYI 1933: 480. és különös tekintettel TOMCSÁNYI 1933: 246–340, ugyanis főként itt foglalkozik gazdasági igazgatási kérdésekkel a szerző, úgymint iparjog, őstermelésügy, vízjog, halászati jog stb.

Hasonló eredményre jutunk a szocialista szakirodalmat¹⁰ vizsgálva is, hiszen az akkor még államigazgatási jog különös része nem foglalkozott a hulladékgyűjtési joggal. A rendszerváltást követő időszak szakirodalmának¹¹ ugyancsak nem került homlokterébe a hulladékjog. Végezetül pedig megállapíthatjuk, hogy a legújabb szakirodalom¹² sem foglalkozott a hulladékgyűjtés kérdéskörével a szakigazgatás vagy a közigazgatási jog különös része tekintetében. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne születtek volna, vagy ne születnének a hulladékgyűjtéssel kapcsolatban jogi munkák, de azok főként vagy a hulladékgyűjtés egy-egy részterületére, problémájára fókuszálnak (úgy mint Baranyai Gábor,¹³ Bándi Gyula,¹⁴ Bende Tibor,¹⁵ Boros Anita,¹⁶ Csák Csilla,¹⁷ Feik Csaba,¹⁸ Fodor László,¹⁹ Fülöp Sándor,²⁰ Kardos András,²¹ Pump Judit,²² Szamek Gabriella²³ egyes írásai); vagy a hulladékgyűjtést közszolgáltatási – azaz nem kifejezetten szakigazgatási – szempontból vizsgálják (úgy mint Bándi,²⁴ Fodor és Gyurkó²⁵ vagy Pump²⁶ munkái); vagy éppen rendszertanilag nem a szakigazgatások körébe, hanem egy másik jogág vagy jogterület – nevezetesen a környezetvédelmi jog (környezetjog) különös részeként – kvázi részjogterületként foglalkozik a hulladékgyűjtési joggal.²⁷ Éppen ezért kijelenthető, hogy át-

10 BERÉNYI–MADARÁSZ–SZATMÁRI 1970: 191; BERÉNYI et al. 1972: 392; BERÉNYI et al. 1982: 78; BERÉNYI 1985: 67.

11 BARACZKA et al. 1994: 167; BAKSA et al. 1999: 459; BALLA et al. 2005: 451; BENDE-SZABÓ et al. 2008: 629–1831; BENCsik et al. 2008: 241; BENCsik et al. 2010: 283; BENCsik et al. 2011: 294; BENCsik et al. 2012: 232; BENCsik et al. 2018: 319; RÓZSÁS 2014: 159; BISTEI 2004: 480; CZÉKMANN 2005: 287; CZÉKMANN 2008: 287.

12 BARABÁS et al. 2013: 679; CSEH et al. 2014: 273; BOROS et al. 2019: 365; CSEH et al. 2020: 243; ÁRVA et al. 2020: 956.

13 BARANYAI–NÉMETH 2018: 333–344; BARANYAI 2018: 93–115.

14 BÁNDI 1995; BÁNDI 2002a; BÁNDI 2002b; BÁNDI 2002c; BÁNDI 2002d; BÁNDI 2002e; BÁNDI 2005; BÁNDI 2012; BÁNDI 2017.

15 BENDE 2022a; BENDE 2022b.

16 BOROS 2021a; BOROS 2021b; BOROS et al. 2021; BOROS 2021c.

17 CSÁK 2011; CSÁK 2014b; CSÁK 2014d; CSÁK 2014c; CSÁK 2014a; CSÁK–MARINKÁS 2019a; CSÁK–MARINKÁS 2019b; CSÁK–MARINKÁS 2019c.

18 FEIK 2020; FEIK 2021.

19 FODOR 1997; FODOR 2001; FODOR 2012; FODOR 2016.

20 FÜLÖP 2018.

21 KARDOS 2012.

22 PUMP 2011; PUMP 2012.

23 SZAMEK 2016; SZAMEK 2017.

24 BÁNDI 1997: 51.

25 FODOR–GYURKÓ 2019.

26 PUMP 2007; PUMP 2016.

27 BAKÁCS 1992: 237. és különös tekintettel BAKÁCS 1992: 68–77. Lásd ehhez Bándi Gyula egyik fő művét, amelynek valamennyi kiadása – az első és az utolsó is – foglalkozott a hulladékgyűjtéssel mint a környezetvédelmi jog különös részével vagy a környezetjog egyes szabályozási területeivel és a hulladékgyűjtésre vonatkozó uniós szabályozással: BÁNDI 1999: 438. és különös tekintettel lásd BÁNDI 1999: 394–407; BÁNDI 2000: 542. és különös tekintettel BÁNDI 2000: 292–314. és 444–459; BÁNDI 2002f: 556. és különös tekintettel BÁNDI 2002f: 415–447; BÁNDI 2004: 558. és különös tekintettel BÁNDI 2004: 417–450; BÁNDI 2006: 605. és különös tekintettel BÁNDI 2006: 456–489; BÁNDI 2011: 511. és különös tekintettel BÁNDI 2011: 474–492;

fogó – a hulladékgazdálkodást mind anyagi, mind eljárási, mind pedig szervezeti jogi szempontból vizsgáló – munka még nem született hazánkban. Megjegyzendő, hogy a hulladékgazdálkodás közszolgáltatási része nem azonosítható a teljes hulladékgazdálkodással, így vizsgálódásom a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás tárgykörén túlmutat, és nem csupán egy-egy hulladékgazdálkodási jogi problematikával, hanem a hulladékgazdálkodási joggal átfogóan foglalkozom.

Mint láthattuk, a szakirodalom a hulladékgazdálkodási jogot (hulladékjogot) – ami a rendszertani besorolást illeti – főként a közszolgáltatások vonatkozásában vagy a környezetvédelmi jog (környezetjog) különös részeként értelmezi. Említettem, hogy a közszolgáltatás-szervezéssel kapcsolatos írások kizárólag a hulladékgazdálkodás közszolgáltatási részével foglalkoznak, míg a hulladékgazdálkodási jognak a nem közszolgáltatási része, azaz a piaci alapon működő része is tárgyát képezi, tehát csak a közszolgáltatás-szervezési szempontú besorolás nem fedti le a hulladékjog teljes spektrumát. Ami a hulladékgazdálkodási jog környezetvédelmi jog különös részi besorolását illeti, természetesen a hulladékgazdálkodási jog tárgya, azaz maga a hulladék természeténél fogva érinti a környezetet, akkor is, ha illegális hulladékként helyezik el, és akkor is, ha a hulladékgazdálkodás rendes mederben zajlik, azaz a jogszabályoknak megfelelően történik a hulladék gyűjtése, válogatása, szállítása, tárolása, a hulladékkal történő kereskedelem. A környezetvédelemnek éppen ezért feladata és célja is, hogy megfelelő anyagi, tárgyi és jogi eszközök révén biztosítsa a hulladékgazdálkodási tevékenység környezettel való összeegyeztethetőségét. A környezetjogi szakirodalom alapvetően a környezet egyes elemeinek a védelmét sorolja a környezetvédelmi jog különös része körébe, úgymint például a földvédelem, a talajvédelem, a vízvédelem, a levegővédelem vagy éppen természetvédelem. A védelem szó a környezet összetevőinek negatív irányú terhelésére adott pozitív ellenreakció a már említett anyagi, tárgyi és jogi eszközök révén. A hulladék természetesen alkalmas a környezet valamennyi összetevőjének terhelésére, így rendszertanilag helye van a környezetvédelmi jog különös része között, ugyanakkor a környezetjog sem teljes egészében, hanem a hulladékgazdálkodás tárgyának a környezetet és annak összetevőit érintően vizsgálja a hulladékgazdálkodást és annak jogi környezetét. A hulladék ugyanakkor érték is, hiszen a közszolgáltatás körébe tartozó hulladék és a közszolgáltatás körébe nem tartozó hulladékok gyűjtésére, szállítására, kereskedelmére komplett iparág épült. A körforgásos gazdaság alapeszméjének attribútuma az a szemlélet, amely alapján a hulladéokra értéként tekintünk, ugyanis e nélkül a körforgásos gazdaságra való átállás sem lehetséges. Megjegyzem mindemellett, hogy amennyiben egy jogág különös részéhez szeretnénk besorolni a hulladékgazdálkodási jogot, úgy a közigazgatási jog különös részét képező energiajog (energiaigazgatás mint szakigazgatás) is megemlítendő, bár a hulladékgazdálkodás nem abban az értelemben tartozik az energiajog körébe, mint a távhő-, gáz-, víz-, villamos energia, egyéb megújuló energiák stb. Hisz míg e területek teljes mértékben

BÁNDI 2014: 501. és különös tekintettel BÁNDI 2014: 466–483; CSÁK 2008: 56–71; CSÁK–OLAJOS 2022: 135–149; FODOR 2014: 317. és különös tekintettel FODOR 2014: 258–279.

az energiajog részét képezik, addig a hulladékgazdálkodási jognak csak egy meghatározott szegmense, méghozzá az, amelyik a hulladékgazdálkodási jog tárgyát (azaz a hulladékot) érinti. Mindezek alapján az energiajog részét a hulladékgazdálkodási jognak azon része képezi, amelyik kifejezetten a hulladék energetikai hasznosítására vonatkozik, tehát az energetikai hasznosításra vonatkozó hulladékjogi normaanyag.

A fentiekben írtak alapján megállapítható, hogy a hulladékgazdálkodási jog, hulladékjog – annak ellenére, hogy a tárgyát képező hulladék a dologi jog szerves része – leginkább a közigazgatási jog különös részéhez, azaz a szakigazgatások (azon belül is a gazdasági igazgatás) körébe tartozó jogterület.

A hulladékgazdálkodás konceptusának meghatározásakor a tételesjogi fogalmat használom, tekintettel arra, hogy jogdogmatikai fogalom nem létezik.²⁸ A hulladékgazdálkodás nem más, mint a hulladék gyűjtése, szállítása, kezelése, az ilyen műveletek felügyelete, a kereskedőként, közvetítőként vagy közvetítő szervezetként végzett tevékenység, a hulladékgazdálkodási létesítmények és berendezések üzemeltetése, valamint a hulladékkezelő létesítmények utógondozása.²⁹ A hulladékgazdálkodási jog (hulladékjog) a közigazgatási jog különös részéhez, azaz a gazdasági igazgatáshoz mint szakigazgatáshoz tartozó jogterület, amely valamennyi hulladékgazdálkodáshoz kapcsolódó anyagi, eljárási és szervezeti jogi normát magában foglalja. A hulladékgazdálkodási igazgatás pedig nem más, mint a hulladékgazdálkodással kapcsolatos igazgatási feladatok ellátása és jogi eljárási cselekmények lefolytatása. Végezetül fontosnak tartom kiemelni, hogy a hulladékgazdálkodás a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 182/2022. (V. 24.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Statútum rendelet) értelmében az Energiaügyi Minisztériumhoz, azaz pontosabban az energiaügyi miniszterhez tartozik.³⁰

Bár mint említettem a hulladékgazdálkodási jog, hulladékgazdálkodási igazgatás rendszertani elhelyezése esetén, hogy valójában nem azonosítható teljes mértékben a környezetvédelemmel, de az egészséges környezet megőrzéséhez elengedhetetlen a megfelelő hulladékgazdálkodási rendszer kialakítása és fenntartása. Az EU a legfőbb dokumentumaiban jellemzően nem a hulladékgazdálkodásról önmagáról szól, hanem

28 Adalékként megjegyzem, hogy Vermes László értelmezésében „[h]ulladékgazdálkodás alatt azt a tudatos emberi tevékenységet értjük, amelynek során mindenekelőtt a hulladék keletkezésének megelőzését, kiküszöbölését, a hulladék mennyiségének csökkentését igyekszünk elérni, majd mindent elkövetünk a kiküszöbölhetetlenül keletkező hulladék minél nagyobb mértékű hasznosítása érdekében, és csak az ezután fennmaradó hulladékmennyiség megfelelő kezeléséről és ártalommentes elhelyezéséről gondoskodunk”. VERMES 1998: 208. és különös tekintettel VERMES 1998: 13. E fogalom meghatározás főként a hulladékgazdálkodás – hulladékhierarchia mentén – elérni kívánt céljára szűkíti a fogalmat, nélkülözve annak tényleges gazdasági tartalmát.

29 Lásd a hulladékra szóló 2012. évi CLXXXV. törvény 2. § (1) bek. 26. pont.

30 Lásd Statútum rendelet 160. § 4–8. pontok. Itt megjegyzem, hogy a korábbi Statútum rendelethez [a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet] képest némileg módosultak a hulladékgazdálkodással kapcsolatos feladat- és hatáskörök, ugyanis a jogalkotó több elemre bontotta hangsúlyozva a körforgásos gazdaságra történő átállás jelentőségét, jölehet a TIM az Innovációs és Technológiai Minisztérium (a továbbiakban: ITM) jogutódjaként működik tovább – legalábbis többek között – a hulladékgazdálkodással kapcsolatos feladatok tekintetében.

az a környezetvédelem részeként jelenik meg. Az *Európai Unió Alapjogi Chartája* (a továbbiakban: Alapjogi Charta) IV. címének 37. cikke a környezetvédelemmel összefüggésben kiemeli, hogy „[a] magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat”.³¹ Emellett az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) és az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) is tartalmaz környezetvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseket. Az EUSZ kiemeli, hogy „[a]z Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul”.³² Tehát a gazdasági növekedést és versenyképességet a környezet minőségének védelmével és ezen túlmenően annak javításával kívánja elérni, ami fontos garanciának tekintendő. Az unió ezen igényét egyébként az unió külső tevékenységére vonatkozóan is kiemeli az EUSZ.³³ A környezetvédelmi hatáskör egyébiránt megosztottnak minősül, azaz az egyes uniós tagállamok csak abban az esetben gyakorolhatják ezeket a környezetvédelem tekintetében, ha az unió nem gyakorolja hatáskörét vagy lemond annak gyakorlásáról.³⁴ Az EUMSZ továbbá általános követelményként, azaz általánosan alkalmazandó rendelkezésként kiemeli, hogy „[a] környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába”.³⁵ Végezetül az EUMSZ külön cím alatt foglalkozik a környezet kérdéskörével és meghatározza azon négy célkitűzést, amelyek eléréséhez az unió környezetpolitikája hozzájárul. E célkitűzések az alábbiak: i) a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása; ii) az emberi egészség védelme; iii) a természeti erőforrások körültekintő és észszerű hasznosítása; iv) és végezetül a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdésére, és különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.³⁶ Az EUMSZ továbbá rendelkezik olyan alapvető elvekről is, amelyek az uniós környezetpolitika eléréséhez elengedhetetlenek, úgymint az elővigyázatosság és a megelőzés elve, a környezeti károk elsődlegesen a forrásuknál való elhárításának elve, valamint a „szennyező fizet” elve.³⁷

Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásának hetedik fordulata rögzíti, hogy „[f]elelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos

31 Alapjogi Charta 37. cikk.

32 EUSZ 3. cikk (3) bek.

33 Lásd EUSZ 21. cikk (2) bek. f) pont.

34 Lásd EUMSZ 4. cikk (2) bek. e) pont.

35 EUMSZ 11. cikk.

36 EUMSZ 191. cikk. (1) bek.

37 EUMSZ 191. cikk. (2) bek. A „szennyező fizet” elv először egy OECD ajánlásban jelent meg, lásd OECD 1972. Uniós szinten pedig elsőként a Council of the European Communities 1975 említi. Az EU ítélkezési gyakorlatára részletesebben lásd BÁNDI et al. 2008: 285.

használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.³⁸ E fordulat szoros összefüggést mutat az Alaptörvény P), Q), illetve a XX. és XXI. cikkeivel,³⁹ így többek között az egészséges környezethez való joggal és a fenntarthatósággal is. Az Alaptörvény rendhagyó preambuluma e hetedik fordulatának alanyi köre *indeterminált*, azaz alanyisága – miképpen az az utánunk jövő nemzedékre vonatkozik – nehezen definiálható.⁴⁰ Ennek ellenére a jövő nemzedékek jogai védelmének objektív intézményvédelmi oldalát az Alaptörvény erősíti⁴¹ azáltal, hogy a P) cikkében kimondja: „[a] természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”⁴² A jövő nemzedékek fordulat nem csupán a gyermekeket, hanem valamennyi leszármazónkat magában foglalja.⁴³

Az egészséges környezethez való jog szorosan kapcsolódik az élethez való joghoz. Ezzel összefüggésben a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat – amely ugyan az abortusszal összefüggésben született, de lényeges megállapításokat tett a jövő nemzedékek vonatkozásában is – kiemelte, hogy:

„[a]z élethez való jog objektív oldalából [...] az államnak nem csupán az a kötelessége következik, hogy az egyes emberek élethez való alanyi jogát ne sértse meg, és hogy annak védelméről jogalkotással és szervezési intézkedésekkel gondoskodjék, hanem ennél több. Ez a kötelesség nem merül ki az egyes emberek egyedi életvédelmében, hanem általában az emberi életet és létfeltételeit is védi. Ez utóbbi feladat minőségileg más, mint az élethez való egyéni alanyi

38 Alaptörvény Nemzeti Hitvallás hetedik fordulata.

39 Megjegyzendő, hogy az Alaptörvény hatályos számozása szerinti XXI. cikket az eredeti T/2627 törvényjavaslat nem tartalmazta. Annak szövegét 2011. március 28-án egyéni képviselői módosító javaslat formájában nyújtották be (Lásd T/2627/84 mód. jav.). Ezt kiegészítendő, 2011. április 4. napján egy, a XXI. cikket pontosító, szövegváltozat került – egyéni képviselői módosító javaslat formájában – benyújtásra (Lásd T/2627/153 mód. jav.). Ennek megfelelően egészült ki a most is hatályos szöveg XXI. cikke a (3) bekezdéssel, amelynek értelmében „[e]lhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni”. Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésének hatályos szövegét a T/9400 törvényjavaslat alapján az Országgyűlés 2012. december 17. napján fogadta el, és e szövegváltozat 2012. december 22. napján lépett hatályba. A T/9400 miniszteri indokolás hangsúlyozza, hogy: „[a] termőföld és az erdők az Alaptörvény értelmében a magyar nemzet közös örökségének részét képezik, e nemzeti kincsek „védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége” kiemelt alkotmányos érdek. Ennek megfelelően indokolt, hogy a termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása e célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit sarkalatos törvény határozza meg.” A birtokpolitika és a földszerzés korábbi szabályozása kapcsán lásd MÉHES 2017.

40 MAJTÉNYI 2009. és különös tekintettel MAJTÉNYI 2009: 523.

41 Erre lásd TÉGLÁSINÉ–TÉGLÁSI 2019. és különös tekintettel TÉGLÁSINÉ–TÉGLÁSI 2019: 166, lásd továbbá VINCE ÁDÁNY et al. 2015.

42 Alaptörvény P) cikk (1) bek.

43 Vö. TÉGLÁSINÉ–TÉGLÁSI 2019: 166.

jogok védelmének összeadása; »az emberi élet« általában [...] a védelem tárgya. Ezért az állam objektív, intézményes életvédelmi kötelessége kiterjed a keletkezőben lévő emberi életre is, csakúgy, mint a jövő generációk életfeltételeinek biztosítására.”⁴⁴

A 996/G/1990. AB határozat az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségével összefüggésben kiemelte továbbá, hogy az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére az állam köteles, és mindemellett magában kell foglalniuk „[a]z élet természeti alapjainak védelmét, ki kell terjedniük a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítésére, a környezettel kapcsolatos információhoz jutás és az érintetteknek a döntések előkészítésében való részvétele biztosítására.”⁴⁵ Az egészséges környezethez való jog védelmének fejlődéséhez hozzájárultak a védelmi szint csökkentése kapcsán hozott AB határozatok is. Ezek értelmében az egészséges környezethez való jog tárgyából és dogmatikájából nem következik más, minthogy az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége magában foglalja azt a köteletségét is, hogy a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintje nem csökkenthető, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen.⁴⁶ A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.

Emellett az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásának fentebb említett hetedik fordulatában megjelenik a fenntartható fejlődés követelményének triász, azaz a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntartása és fejlődése.⁴⁷ E fordulattal összefüggésben normatív szinten az Alaptörvény Q) cikke kiemeli, hogy „Magyarország [...] az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.”⁴⁸ A fenntarthatóság szoros kapcsolatban áll az egészséges környezethez való joggal, hisz mint láttuk, a triász egyik eleme, tehát maga a fenntarthatóság követelménye a környezet (és annak valamennyi összetevőjének) fenntartására is vonatkozik. A környezet (és összetevői) fenntartása és megőrzése a jövő nemzedékek létfeltételeinek alapja. A társadalmi és gazdasági fenntarthatóságról alapvetően csak e követelményi triász teljesülése esetén beszélhetünk, következésképpen ez a triász legfontosabb komponense.

Az egészséges környezethez való jog a harmadik generációs jogok csoportjába sorolandó. A harmadik generációs jogok legfőbb jellemzője, hogy azok globális jellegűek, azaz nem pusztán az egyént, az egyéneket vagy azok csoportja jogainak biztosítását, hanem az emberi élet és így az egész emberi faj fennmaradását hivatott szolgálni. Jellemzője továbbá, hogy a harmadik generációs jogok érvényesülését egyetlen

44 64/1991. (XII. 17.) AB határozat; lásd ehhez még 28/1994. (V. 20.) AB határozat.

45 996/G/1990. AB határozat.

46 28/1994. (V. 20.) AB határozat; lásd ehhez még: 16/2015. (VI. 5.) AB határozat; 3114/2016. (VI. 10.) AB határozat; 3223/2017. (IX. 25.) AB határozat; 13/2018 (IX.4.) AB határozat.

47 TÉGLÁSINÉ–TÉGLÁSI 2019: 167.

48 Alaptörvény Q) cikk (1) bek.

állam képtelen biztosítani, azaz e jogok globális jellege az állami intézményvédelmi oldalon is tetten érhető. Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy a harmadik generációs jogok megsértése nem minden esetben érzékelhető azonnal és közvetlenül, így a jogsérelem azonnali orvoslási kényszert sem hoz létre, ugyanakkor számtalan esetben – kiváltképp az egészséges környezethez való joggal összefüggésben – a sérelem hosszabb távon realizálódik és nem minden esetben orvosolható az eredeti állapot helyreállításával.⁴⁹

Irodalomjegyzék

- [AA] (1999): Jogág. In LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. Budapest: KJK-KERSZÖV, 292–293.
- ÁRVA Zsuzsanna et al. (2020): *Közigazgatási jog. Szakigazgatásaink elmélete és működése*. Budapest: Wolters Kluwer.
- BAKÁCS Tibor (1992): *Magyar környezetjog*. Budapest: Springer Hungarica.
- BAKSA Sarolta et al. (1999): *Magyar közigazgatási jog. Különös rész európai uniós kitekintéssel*. Budapest: Osiris.
- BALLA Zoltán et al. (2005): *Közigazgatási jog. Különös rész*. Budapest: Osiris.
- BÁNDI Gyula (1995): A hulladékgyűjtés jogi szabályozásáról. *Magyar Közigazgatás*, 45(5), 301–308.
- BÁNDI Gyula (1997): *Útmutató az önkormányzatoknak a települési hulladékokkal kapcsolatos helyi közszolgáltatás megszervezéséhez*. Budapest: BM.
- BÁNDI Gyula (1999): *Környezetjog*. Budapest: Osiris.
- BÁNDI Gyula (2000): *Környezetjog*. Budapest: Osiris.
- BÁNDI Gyula (2002a): A hulladék fogalma egy aktuális jogesetben. *Európai Jog*, 2(3), 38–40.
- BÁNDI Gyula (2002b): A hulladékgyűjtés törvény. In BÖRÖCZ Helga (szerk.): *Hulladékgyűjtés Kézikönyv I.*, Budapest: KJK-KERSZÖV, 11–52.
- BÁNDI Gyula (2002c): Önkormányzati feladatok a települési hulladékkezelés kapcsán. In BÖRÖCZ Helga (szerk.): *Hulladékgyűjtés Kézikönyv I.* Budapest: KJK-KERSZÖV, 109–160.
- BÁNDI Gyula (2002d): Az engedélyezési rendszer kapcsolódási pontjai. In BÖRÖCZ Helga (szerk.): *Hulladékgyűjtés Kézikönyv I.* Budapest: KJK-KERSZÖV, 281–316.
- BÁNDI Gyula (2002e): A hulladékgyűjtés felelősségi rendszere. In BÖRÖCZ Helga (szerk.): *Hulladékgyűjtés Kézikönyv I.* Budapest: KJK-KERSZÖV, 317–344.
- BÁNDI Gyula (2002f): *Környezetjog*. Budapest: Osiris.
- BÁNDI Gyula (2004): *Környezetjog*. Budapest: Osiris.
- BÁNDI, Gyula (2005): The Definition of Waste from a Legal Point of View. *Periodica Polytechnica-Social And Management Sciences*, 13(2), 169–180.
- BÁNDI Gyula (2006): *Környezetjog*. Budapest: Osiris.
- BÁNDI Gyula (2011): *Környezetjog*. Budapest: Szent István Társulat.
- BÁNDI Gyula (2012): A hulladékgyűjtés szabályozási anomáliái. In LITKEY-JUHÁSZ Orsolya – TROMBITÁS Gábor (szerk.): *A települési hulladékgyűjtés válsága: „A válság vesztesei – a paragrafusok fogságában” projekt: az alapvető jogok biztosának kiadványa a 2012. júni-*

⁴⁹ Vö. MIKES 2018. különös tekintettel 113.

- us 1-jén az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában rendezett konferenciáról.* Budapest: Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 129–142.
- BÁNDI Gyula (2014): *Környezetjog.* Budapest: Szent István Társulat.
- BÁNDI Gyula (2017): Gyakorlati jogértelmezési gondolatok a hulladék fogalmi rendszere körében. *Miskolci Jogi Szemle*, 12(2), 34–44.
- BÁNDI Gyula et al. (2008): *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata. A másodlagos jog intézményeinek fejlődése és az esetjog.* Budapest: Szent István Társulat.
- BARABÁS Gergely et al. (2013): *Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből II. Gazdasági közigazgatás, infrastruktúra igazgatás.* Budapest: CompLex.
- BARACZKA Róbertné et al. (1994): *Magyar államigazgatási jog. Különös rész. Ideiglenes jegyzet.* Budapest: Verzál.
- BARANYAI Gábor (2018): Paradigmaváltás az európai hulladékjogban? – Észrevételek a kiterjesztett gyártói felelősség intézményesüléséhez. *Európai Tükör*, 18(3), 93–115. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/eumirror/article/view/1151/465>
- BARANYAI Gábor – NÉMETH Zsolt (2018): Hulladékgazdálkodás. In BARANYAI Gábor – CSERNUS Dóra Ildikó (szerk.): *A fenntartható fejlődés és az állam feladatai.* Budapest: Dialóg Campus. Online: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/12645>
- BENCsik András et al. (2008): *Közigazgatási jog. Különös rész európai uniós kitekintéssel.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- BENCsik András et al. (2010): *Közigazgatási jog. Különös rész.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- BENCsik András et al. (2011): *Közigazgatási jog. Különös rész.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- BENCsik András et al. (2012): *Közigazgatási jog. Különös rész I.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- BENCsik András et al. (2018): *Közigazgatási jog. Különös rész I.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- BENDE Tibor (2022a): Állami hulladékgazdálkodási közfeladat I. *Ügyvédek Lapja*, 61(2), 37–42.
- BENDE Tibor (2022b): Az állami hulladékgazdálkodási közfeladat II. *Ügyvédek Lapja*, 61(4), 29–34.
- BENDE-SZABÓ Gábor et al. (2008): *A közigazgatási jog nagy kézikönyve.* Budapest: CompLex.
- BERÉNYI Sándor et al. (1982): *Magyar államigazgatási jog. Különös rész III. Népgazdasági ágazati igazgatás. Kézirat.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- BERÉNYI Sándor (1985): *Államigazgatásjog. Különös rész I. Tansegédlet.* Budapest: Rendőrtiszti Főiskola.
- BERÉNYI Sándor – MADARÁSZ Tibor – SZATMÁRI Lajos (1970): *Magyar államigazgatási jog. Különös rész. II. A népgazdasági igazgatás. Egységes jegyzet.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- BERÉNYI Sándor et al. (1972): *Magyar államigazgatási jog. Különös rész.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- BISTEI Attila et al. (2004): *Közigazgatási jog 3. Magyar közigazgatási jog. Különös rész. Egyetemi tankönyv.* Miskolc: Virtuóz.
- BONCZ Ferenc (1876): *A magyar közigazgatási törvénytudomány kézikönyve. A törvényhozás legújabb állása szerint. Harmadik kötet.* Budapest: Athenaeum.
- BOROS Anita (2021a): A hulladékgazdálkodási (köz)szolgáltatás megszervezésének új hazai modellje. In ÁRVA Zsuzsanna – BARTA Attila (szerk.): *Évtizedek a magyar közigazgatás szolgálatában. Ünnepi tanulmányok Balázs István Professzor 65. születésnapjára.* Debrecen: Debreceni Egyetem, 389–411.
- BOROS Anita (2021b): Az illegális hulladék felszámolásának új magyar modellje. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas.* Budapest: Ludovika, 177–188.

- BOROS Anita (2021c): Szélgjegyzetek egy előzetes alkotmánybírósági normakontroll-eljárás megállapításaihoz. In PERES Zsuzsanna – PÁL Gábor (szerk): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére. Semper ad perfectum*. Budapest: Ludovika, 115–125.
- BOROS Anita et al. (2019): *Szakigazgatás I*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem.
- BOROS, Anita et al. (2021): Opinion of the Hungarian Population on the Reform of Beverage Packaging Deposit-Refund System. *Sustainability*, 13(11), 1–18. Online: <https://doi.org/10.3390/su13116373>
- CONCHA Győző (1905): *Politika II. Közigazgatástan*. Budapest: Grill.
- CZÉKMANN Zsolt et al. (2005): *Közigazgatási jog 3. Magyar közigazgatási jog. Különös rész*. Miskolc: Z-Press.
- CZÉKMANN Zsolt et al. (2008): *Közigazgatási jog 3. Magyar közigazgatási jog. Különös rész*. Miskolc: Z-Press.
- CsÁK, Csilla (2014a): „Aufsicht frei” – oder der Umfang der Verpflichtung zur Leistung der Information bei den grenzüberschreitenden Verbringungen von Abfällen. *Agrár- és Környezetjog*, 9(17), 5–38.
- CsÁK Csilla (2014b): A „szennyező fizet” elv értelmezése és alkalmazása a hulladékgazdálkodásban. *Miskolci Jogi Szemle*, 9(1), 16–32.
- CsÁK Csilla (2014c): A hulladékgazdálkodás elhatárolási kérdései a „szennyezett talajra” vonatkozó jogi szabályozás szemszögéből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, 28(32), 353–370.
- CsÁK, Csilla (2014d): Das Deckungssystem der Kostentragung der Abfallbewirtschaftung. *Agrár- és Környezetjog*, 9(16), 48–75.
- CsÁK, Csilla – MARINKÁS, György (2019a): The Legal Categorization of Fly Ash in EU and the Hungarian Law – Analysis of Related CJEU Case-law. *Geosciences And Engineering*, 7(10), 60–73.
- CsÁK Csilla – MARINKÁS György (2019b): A pernye jogi besorolása az Európai Unió és a magyar jog alapján: A kapcsolódó EuB joggyakorlat elemzése. *Jog, Állam, Politika*, 4(13), 125–137.
- CsÁK Csilla – MARINKÁS György (2019c): A KKE országok hulladékgazdálkodási szabályozása és azok konformitása az uniós joggal. *Miskolci Jogi Szemle*, 14(1–2), 5–18.
- CsÁK Csilla – OLAJOS István (2022): Hulladékgazdálkodás. In RAISZ Anikó (szerk.): *Környezetjog. Különös rész*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 135–149. Online: https://doi.org/10.53707/2021.ra.kornykul_ii1
- CSEH Gergely et al. (2014): *Közigazgatási jog 3. Magyar közigazgatási jog különös rész*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- CSEH Gergely et al. (2020): *Közigazgatási jog 3. Magyar közigazgatási jog különös rész*. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- EGYED István [é. n.]: *Közjogi alapismeretek*. [H. n.]: Fejér Vármegye Közönsége.
- FEIK Csaba (2020): Az illegális hulladékéelhelyezésről és megakadályozásának lehetőségeiről. *Új Magyar Közigazgatás*, 13(1), 39–46.
- FEIK Csaba (2021): Az illegális hulladékéelhelyezésről és megakadályozásának lehetőségeiről a jogszabály-módosítások fényében. *Új Magyar Közigazgatás*, 14(4), 77–80.
- FODOR László (1997): Hulladékszabályozás Magyarországon, a főbb kodifikációs tennivalók nemzetközi kitekintés tükrében. In SZILÁGYI Sándor (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Prugberger Tamás professzor 60. születésnapjára*. Miskolc: Novotni Alapítvány, 111–128.
- FODOR László (2001): Az elektromos és elektronikai termékek hulladékainak európai szabályozási koncepciója és a magyar jog. *Európa Fórum*, 11(2), 89–110.

- FODOR László (2012): Az Alaptörvény esete a szennyező hulladékokkal és az európai jog. *Magyar Jog*, 59(11), 641–652.
- FODOR László (2014): *Környezetjog*. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- FODOR László (2016): Jogállami és fenntartható is egyben? Néhány gondolat a hulladékmennyiség mérése kapcsán. *Közjavak*, 2(2), 29–33. Online: <https://doi.org/10.21867/KJK/2016.2.7>.
- FODOR László – GYURKÓ Brigitta (2019): A hulladékgazdálkodási közszolgáltatás egyes fogyasztóvédelmi kérdései. In HAJNAL Zsolt (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jogról másképpen: Előképek, közjogi és munkajogi vetületek*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 57–84.
- FÜLÖP Sándor (2018): Hulladékgazdálkodási jog. In BARANYAI GÁBOR – CSERNUS Dóra Ildikó (szerk.): *A fenntartható fejlődés és az állam feladatai*. Budapest: Dialóg Campus, 220–224.
- KARDOS András (2012): A hulladékgazdálkodás nemzetközi esetjoga. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, 24(30), 501–508.
- KMETY Károly (1897): *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest: Politzer Zsigmond.
- KMETY Károly (1902): *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest: Politzer Zsigmond és fia.
- KMETY Károly (1905): *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest: Politzer.
- KMETY Károly (1907): *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest: Politzer.
- KOI Gyula (2019): Bányászati igazgatás. In IMRE Miklós (szerk.): *Szakigazgatás I*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 206–223.
- MAGYARY Zoltán (1942): *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában a magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MAJTÉNYI Balázs (2009): Az egészséges környezethez való jog. In JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest: Századvég, 512–530.
- MÁRFFY Ede (1925): *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Budapest: Athenaeum.
- MÁRFFY Ede (1926): *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Budapest: Athenaeum.
- MÉHES Tamás (2017): Birtokpolitika – A földszerzés elmélete és gyakorlata. *Acta Humana*, 5(3), 47–69.
- MIKES Lili (2018): Az egészséges környezethez való jog. In KERÉKNÉ Jakó Nóra – MIKES Lili – SZABÓ Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest: Patrocinium, 113–118.
- PUMP Judit (2007): Jogi kérdések a hulladékkezelési közszolgáltatási díjhátralék adók módjára történő behajtása kapcsán. *Magyar Jog*, 54(2), 101–108.
- PUMP Judit (2011): A települési hulladékkezelés és a „magyar modell”. *Pro Futuro – A Jövő Nemzedékek Joga*, 1(1), 47–66. Online: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2011/1/5606>
- PUMP Judit (2012): *A jog hatása a fenntartható közszolgáltatásra a hulladékgazdálkodás és a vízgazdálkodás területén*. Budapest: [k.n.]. [Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar].
- PUMP Judit (2016): Hulladékkezelés közszolgáltatások szervezése. In HORVÁTH M. Tamás – BARTHA Ildikó (szerk.): *Közszolgáltatások megszervezése és politikái. Merre tartanak?* Budapest: Dialóg Campus, 115–192.
- RÉCSI Emil (1855): *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra. Negyedik kötet. Földművelési (!), ipar-, kereskedelmi és közlekedési ügyek; tökéletes betűsorozatos (!) tárgymutatóval az egész munka tartalmáról*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- RÓZSÁS Eszter (2014): *Közigazgatási jog. Különös rész II*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- SZAMEK Gabriella (2016): *Hulladékgazdálkodás, köztisztaság*. In HOFFMAN István (szerk.): *Kézikönyv az önkormányzati vagyongazdálkodásról*. Budapest: HVG-ORAC, 221–231.
- SZAMEK Gabriella (2017): Hulladékgazdálkodás és a sztrájk. *Themis*, 15(1), 137–157.

- SZILÁGYI Péter (2003): *Jogi alaptan*. Budapest: Osiris.
- TÉGLÁSNÉ Kovács Júlia – TÉGLÁSI András (2019): „Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit” A Nemzeti hitvallás környezet- és természetvédelmi tárgyú rendelkezései. In PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról Magyarországi Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest: Dialóg Campus, 165–183.
- TOMCSÁNYI Móric (1933): *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog: különös (szakigazgatási) rész*. Budapest: Fővárosi Nyomda.
- VERMES László (1998): *Hulladékgazdálkodás, hulladékhasznosítás*. Budapest: Mezőgazda.
- VINCE ÁDÁNY, Tamás – BALOGH-BÉKÉSI, Nóra – BALOGH, Zsolt – HAJAS, Barnabás (2015): Rights and Freedoms. In VARGA ZS., András – PATYI, András – SCHANDA, Balázs (szerk.): *The Basic (Fundamental) Law of Hungary: A Commentary of the New Hungarian Constitution*. Dublin: Clarus Press, 79–122.

Jogforrások

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról
 182/2022. (V. 24.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről
 94/2018. (V. 22.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája. HL C 326., 2012.10.26., 391–407.
- Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326., 2012. 10. 26., 13–390.
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) HL C 326., 2012. 10. 26., 47–390.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Closing the loop. An EU Action Plan for the Circular Economy 2.12.2015.* COM(2015) 614 final. [A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Az anyagkörforgás megvalósítása – a körforgásos gazdaságra vonatkozó uniós cselekvési terv]
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A New Circular Economy Action Plan. For a Cleaner and More Competitive Europe 11.3.2020.* COM(2020) 98 final. [A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv].
- Communication from the Commission The European Green Deal 11.12.2019.* COM(2019) 640 final. [A Bizottság közleménye az európai zöld megállapodás]
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A European Strategy for Plastics in a Circular Economy 16.1.2018.* COM(2018) 28 final. [A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – A műanyagok körforgásos gazdaságban betöltött szerepével kapcsolatos európai stratégia]
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – On a Monitoring Framework*

A hulladékgazdálkodási jog (hulladékjog) helye a honi jogrendszerben

for the Circular Economy 16.1.2018. COM(2018) 29 final. [A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – A körforgásos gazdaság nyomonkövetési keretrendszeréről]

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – On the Implementation of the Circular Economy Package: Options to Address the Interface between Chemical, Product and Waste Legislation 16.1.2018. COM(2018) 32 final. [A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – A körforgásos gazdaságról szóló csomag végrehajtásáról: a vegyi anyagokkal, a termékkel és a hulladékkal kapcsolatos jogszabályok közötti kapcsolódási pontok kezelésének lehetőségei]

Report from the Commission to the European Parliament and the Council – On the Impact of the Use of Oxo-Degradable Plastic, Including Oxo-Degradable Plastic Carrier Bags, on the Environment 16.1.2018. COM(2018) 35 final. [A Bizottság Jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak – Az oxidatív úton lebomló műanyagok, többek között az oxidatív úton lebomló műanyag hordtasakok használatának környezeti hatásáról]

Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council On Port Reception Facilities for the Delivery of Waste From Ships, Repealing Directive 2000/59/EC and amending Directive 2009/16/EC and Directive 2010/65/EU 16.1.2018. COM(2018) 33 final. [Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve a hajókról származó hulladékok leadására alkalmas kikötői fogadólétesítményekről, a 2000/59/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, valamint a 2009/16/EK irányelv és a 2010/65/EU irányelv módosításáról]

OECD (1972): *Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies* 26.5.1972. [A Tanács ajánlása a környezetvédelmi politikák nemzetközi gazdasági jellegére vonatkozó irányadó elvekről]

Council of the European Communities (1975): *Council Recommendation Regarding Cost Allocation and Action by Public Authorities on Environmental Matters* 3.3.1975. [A Tanács ajánlása a költségek felosztásáról és a hatóságok környezetvédelmi ügyekben történő fellépéséről].

Alkotmánybírósági határozatok

996/G/1990. AB határozat

64/1991. (XII. 17.) AB határozat

28/1994. (V. 20.) AB határozat

16/2015. (VI. 5.) AB határozat

3114/2016. (VI. 10.) AB határozat

3223/2017. (IX. 25.) AB határozat

13/2018 (IX.4.) AB határozat

Egyéb források

[T/2627 törvényjavaslat] Magyarország Alaptörvénye

[T/2627/84 módosító javaslat] Magyarország Alaptörvénye módosító javaslat

[T/2627/153 módosító javaslat] Magyarország Alaptörvénye módosító javaslat

[T/9400 törvényjavaslat] Magyarország Alaptörvényének harmadik módosítása

A német párttörvény reformja

HORVÁTH ANETT¹ – NAGY MILÁN²

A pártok alaptörvényi szinten történő szabályozása nagy előrelépésként értékelhető, hiszen Németországban még a két világháború között is volt rá példa, hogy az alkotmányjogi irodalomban a pártokat „extrakonstitucionálisnak”, vagyis alkotmányon kívülinek bélyegezték, illetve A Német Birodalom Alkotmánya (Die Verfassung des Deutschen Reichs), ismertebb nevén a weimari alkotmányban még csak említés szintjén kaptak helyet a pártok, miszerint „a hivatalnokok a közösség, s nem egy párt szolgálói”.

Kulcsszavak: német párttörvény, reform, adókedvezmény, ösztönző eszközök, a közvetett pártfinanszírozás komponensei

The Reform of German Party Law

The regulation of parties at the level of the Basic Law can be seen as a great step forward, since in Germany, even between the two world wars, there were examples of parties being labelled „extra-constitutional”, i.e. outside the constitution, in the constitutional literature. Additionally, in the Constitution of the German Reich (Die Verfassung des Deutschen Reichs), better known as the Weimar Constitution, parties were only mentioned in the statement „officials are servants of the community, not of a party”.

Keywords: German party law, reform, tax relief, incentive instruments, components of indirect party funding

A Párttörvény és előzménye

A politikai pártok kialakulásának idejét és működésük kezdeti időszakát, így a németországi politikai pártok 1848-tól számítható történetét is, a politikai gondolkodók és a jogalkotók elutasítása jellemezte.³ Németországban

1 PhD, adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék.

2 Közgazdász, közigazgatás-szervező, államtudományi doktor, az Aquinói Szent Tamás Közéleti Egyesület munkatársa.

3 SMUK 2018: 24.

a pártoktól való idegenkedés hátterében egyrészt a pártok felett állónak tartott „felsőbbégi” állam (*Obrigkeitsstaat*) iránti tisztelet és bizalom, másrészt a pártoknak az állam kormányozhatatlanná válását eredményező és ezáltal a totális állam létrejöttét lehetővé tevő, első világháborút követő rendkívüli szétaprózódásának emléke állhatott.⁴

A pártok az 1949-ben elfogadott Alaptörvény értelmében az alkotmányos rendszer részeivé váltak azáltal, hogy az Alaptörvény tartalmazza a pártokra vonatkozó legfontosabb szabályokat.⁵ Az Alaptörvény 21. cikke kimondja, hogy a pártok közreműködnek a nép akaratának kialakításában és kinyilvánításában; tartalmazza a pártalapítás szabadságát; előírja a pártok belső rendjének demokratikus alapelveknek való megfelelést; rendelkezik a pártok nyilvánosság előtti elszámolási kötelezettségéről, továbbá rögzíti, hogy a részletes szabályokat szövetségi törvény határozza meg.⁶

A pártok alaptörvényi szinten történő szabályozása nagy előrelépésként értékelhető, hiszen Németországban még a két világháború között is volt rá példa, hogy az alkotmányjogi irodalomban a pártokat „extrakonstitucionálisnak”, vagyis alkotmányon kívülinek bélyegezték,⁷ illetve A Német Birodalom Alkotmánya (*Die Verfassung des Deutschen Reichs*), ismertebb nevén a weimari alkotmányban még csak említés szintjén kaptak helyet a pártok, miszerint „a hivatalnokok a közösség, s nem egy párt szolgái”.⁸

A politikai pártokra vonatkozó részletes szabályozásra 1967-ig, a Párttörvény elfogadásáig kellett várni, amely időszakot két nagyobb egységre lehet osztani. 1958-ig a pártok közvetlen állami támogatásban nem részesültek. Ezen belül az 1945 és 1954 közötti periódus a nem ellenőrzött pénzáramlás időszakának, az 1954 és 1958 közötti szakasz az adományok adójog útján való protezsztálására tett kísérlet időszakának tekinthető.⁹ Az Alkotmánybíróság első pártfinanszírozással összefüggő, 1958. június 24-ei, úgynevezett első pártadomány-ítéletének (*1. Parteispenden-Urteil*)¹⁰ tárgya az ötvenes évek elején elfogadott, adókedvezményt biztosító törvény volt, amely a pártoknak adott adományok összegét leírni engedte az adóköteles jövedelemből.¹¹ Ebben az ítéletében az Alkotmánybíróság kimondta, hogy mivel a választások lebonyolítása közfeladat, és a pártok döntő szerepet játszanak ezen alkotmányos közfeladat végrehajtásában, nemcsak a választásokra, hanem a választásokon részt vevő politikai pártok számára is megengedett az állami források biztosítása. Továbbá alkotmányellenesnek ítélte – az esélyegyenlőség megsértésére hivatkozva – az adományok adókedvezményben való részesítését, mivel az a személyek jövedelme alapján teszi le-

4 CSALÓTZKY 2000: 3.

5 CSALÓTZKY 2000: 3.

6 *A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye* 21. cikk (1) bek. és (5) bek.

7 SMUK 2018: 24.

8 *A Német Birodalom Alkotmánya* 130. cikk; HALMAI 1993: 41.

9 ADAMS 2005: 5.

10 BVerfGE 8, 51.

11 SMUK 2018: 101.

hetővé a politikai akaratképzési folyamatra való befolyást,¹² ezáltal tehetősebb támogatókkal rendelkező pártok számára aránytalanul kedvezett.¹³ Az alkotmánybíróági határozat pártok támogatását megengedő rendelkezése eredményeként a Bundestag a költségvetésben forrásokat biztosított – a Párttörvény erre vonatkozó rendelkezése nélkül –, amelyek közvetlenül a pártok pénztárcájába áramoltak.¹⁴ Bár 1959-ben történt meg a pártfinanszírozási törvény (egyhangú) elfogadása, először (jogalap nélkül) került sor támogatások kifizetésére a pártok részére. A támogatás összege összesen 5 millió német márka (DM) volt, amelyből a parlamenti pártok¹⁵ a politikai szocializációs (oktatási) tevékenység előmozdítása érdekében a Bundestagban betöltött súlyuk szerint részesültek.¹⁶ A pártoknak nyújtott támogatás összege 1958 és 1966 között számottevően emelkedett, hiszen 1966-ban már 38 millió DM állt a pártok rendelkezésére.¹⁷ A kialakult gyakorlatot aggályosnak tartotta az SPD által vezetett Hessen tartomány kormánya, mivel a támogatásokat jogi alap nélkül, az Alaptörvény 21. cikk (3) bekezdésével ellentétesen nyújtották, és „az állami hivatalrendszerrel való függőség” kérdése is felmerült, ezért alkotmányos panaszt nyújtott be a kampányfinanszírozásra vonatkozóan Karlsruhe-ben.¹⁸ Az Alkotmánybíróság 1966. július 17-ei ügynevezett első Pártfinanszírozási ítéletében (*Parteienfinanzierung-Urteil I*)¹⁹ kimondta, hogy a pártok állami támogatása egy konkrét, alkotmányosan legitimáló ok esetén elfogadható, ugyanakkor – ellentétben az ügynevezett Pártadomány-ítéletben foglaltakkal – a pártok általános tevékenységeinek költségvetési forrásból való finanszírozása nem megengedett.²⁰ Ugyancsak nem megengedhető a pártok politikai szocializációs (oktatási) tevékenységének támogatása közpénzből, mivel az általános pártmunka és a politikai oktatási tevékenység közötti határ nem húzható meg egyértelműen. Mindezek okán kizárólag a „megfelelő választási kampány költségeinek” (*Wahlkampfkostenerstattung*) megtérítése engedélyezett.²¹ Továbbá az Alkotmánybíróság rendelkezett arról, hogy az 5%-os parlamenti küszöböt el nem érő pártoknak is biztosítani kell a kampánytámogatást, illetve előírta az állami támogatás felső határa meghatározásának szükségességét.²²

12 BVerfGE 8, 51.

13 NIETAN–WETTIG 2017.

14 BAUM 2016.

15 A parlamenti képvisellel nem rendelkező pártok számára nem járt állami támogatás.

16 EILERS 1994: 7.

17 1960-ban és 1961-ben 5 millió DM a politikai szocializációs (oktatási) tevékenység előmozdítására. 1962-ben 5 millió DM a politikai szocializációs (oktatási) tevékenységre és 15 millió DM a pártok feladataira az Alaptörvény 21. cikkének megfelelően. 1963-ban 20 millió DM a pártok feladataira az Alaptörvény 21. cikkének megfelelően. 1964-től 38 millió DM a pártok feladataira az Alaptörvény 21. cikkének megfelelően.

18 EILERS 1994: 7.

19 BVergGE 20, 56.

20 BVergGE 20, 56.

21 EILERS 1994: 8.

22 SMUK 2018: 102.

A Német Szövetségi Köztársaság parlamentjének alsóháza (Bundestag) – az SPD és az Unió közötti hosszú küzdelmek után – 1967. június 28-án elfogadta, és még ebben az évben hatályba is lépett, a pártok törvényi fogalmát,²³ szerepét és működési kereteit lefektető, valamint a választási kampányfinanszírozást egyértelmű jogi keretek közé szorító Párttörvényt.²⁴ A Párttörvény annak ellenére, hogy az alkotmánybírószági döntés ezt megkövetelte, támogatási és kampánykiadási összegkorlátozást nem tartalmazott. Viszont az Alkotmánybírószág úgynevezett első Pártfinanszírozási ítéletének megfelelően már csak a pártok megfelelő választási kampány megvalósításához szükséges költségek fedezésére szolgáló támogatásról rendelkezett,²⁵ azaz csak pártok részesülhettek állami támogatásban, és kizárólag a választási kampánytevékenységükkel összefüggő kiadásaik finanszírozása érdekében.²⁶ Ennek alapját a pártlistákra leadott összes érvényes szavazatok után járó 2,5 DM²⁷ jelentette, amely már – összhangban az Alkotmánybírószág döntésével – nem csupán a parlamenti pártoknak, hanem minden olyan pártnak járt, amely legalább 2,5%-os támogatottságot értett a választásokon. A finanszírozási küszöb 2,5%-os mértékét az Alkotmánybírószág úgynevezett Kampányköltség-ítéletében (*Wahlkampfkostenpauschale*)²⁸ túl magasnak, az egyenlő választójog elvét sértőnek találta, ezért azt leszállították 0,5%-ra.²⁹ A következő témához kötődő alkotmánybírószági döntés, az úgynevezett második Pártadomány-ítélet (*2. Parteispenden-Urteil*)³⁰ politikai pártok számára nyújtott hozzájárulások és adományok után járó adókedvezményeket érintette, illetve a szabályoknak az alapítványok bevonásával történő kijátszása ellen irányult.³¹

A pártok pénzügyi helyzete láthatóan romlott az 1970-es években. A drága választási kampányok és a folyamatosan bővülő pártapparátus költsége gyorsabban emelkedett, mint a bevételek. A pártok egyre nagyobb mértékben függtek az állami forrásoktól, és még inkább az adományoktól és kölcsönöktől. A pártok rossz pénzügyi helyzetének hatására, 1982-ben az akkori szövetségi elnök összehívott egy szakértői bizottságot, amelynek feladata volt javaslatokat készíteni a pártok pénzügyi helyzetének javítására.³² Mivel azonban az Alkotmánybírószág gyakorlata alapján a közvetlen

23 A pártok a polgárok egyesülései, amelyek tartósan vagy hosszabb időn keresztül a Szövetség vagy valamely szövetségi tartomány területén befolyást gyakorolnak a politikai akarat kialakulására, és együttműködnek a nép képviseletében a szövetségi képviselőházban vagy valamely tartomány törvényhozó testületében, amennyiben a tényleges körülmények összsképe, különösen szervezetük nagysága és szilárdsága, tagjaik száma és a nyilvánosság előtti fellépésük alapján kielégítő biztosítékot nyújtanak célkitűzéseik komolysága tekintetében. Valamely párt tagjai csak természetes személyek lehetnek.

24 CSALÓTZKY 2000: 4.

25 SMUK 2018: 102.

26 HALMAI 1993: 42.

27 A kampány költségértítésének első korrekciójára 1974-ben került sor. Ekkor szavazónként 3,50 DM, majd 1983-ban már 5 DM járt minden egyes szavazat után.

28 BVergGE 24, 300.

29 SMUK 2018: 102.

30 BVergGE 52, 63.

31 SMUK 2018: 102.

32 EILERS 1994: 10.

állami finanszírozást nem lehetett kiterjeszteni, ezért az adójog módosítása, egészen pontosan az adományok és hozzájárulások után járó adókedvezmény újbóli bevezetése kapott központi szerepet. A probléma ezzel a szabályozással az volt, hogy az alkotmánybíróság 1958-ban már alkotmányellenesnek nyilvánította, ezért a szakértői bizottság javaslata alapján, az alkotmánysértő rendelkezés ellensúlyozására, a kevés adományhoz jutó pártok számára bevezették az úgynevezett esélykiegyenlítő támogatást (*Chancengleichheit*),³³ illetve egy úgynevezett alaptámogatás (*Sockelvetrag*) bevezetésére is sor került, amelyet a pártok arra való tekintet nélkül kaptak, hogy tevékenységüket az egész Szövetség szintjén fejtették-e ki, vagy sem.³⁴ Továbbá felemelték az adományok nyilvánosságra hozatali összeghatárát (*Publizitätsgrenze*) 40 ezer német márkára, illetve a politikai pártok részére folyósított adományok után járó adókedvezményt 60 ezer német márkára, együtt adózó házastársak esetén 120 ezer német márkára. Összességében elmondható, hogy a jogalkotó célja a Párttörvény 1988. évi módosítása során a politikai pártok általános tevékenységének teljes vagy részbeni állami finanszírozása helyett különböző jogintézmények segítségével elérni a kampányfinanszírozás átláthatóságát, az esélyegyenlőség biztosítását, a „társadalmi beépültség fokával” arányos párttámogatást, illetve a tőkeerős gazdasági csoportosulások indokolatlan politikai befolyásának visszaszorítását.³⁵

Láthattuk tehát, hogy a Párttörvényt hatálybalépése óta többször, főként a pártfinanszírozásra, a pártok pénzügyi tevékenységére vonatkozó szakaszokat érintően módosították. Ugyanakkor a törvény legátfogóbb reformjára az Alkotmánybíróság úgynevezett második Pártfinanszírozás-ítéletét (*Parteienfinanzierung-Urteil II*)³⁶ követően került sor, amellyel lényegében megteremtődött a ma is hatályos pártfinanszírozási szabályozás.

A pártfinanszírozás reformja és okai

Bár a kampányfinanszírozás elfogadhatóan működött, a kipattanó botrányok és jelentős társadalmi igazságtalanságokra utaló egyéb jelek megalapozták a reform indokoltságát. Továbbá az Alkotmánybíróság 1991-ben és 1992-ben konkrét alkotmányértelmezési eljárás (*Organstreitigkeit*) keretében ismét áttekintette a pártfinanszírozásra vonatkozó rendelkezéseket.³⁷ Az Alkotmánybíróság 1992-ben hozott, immár hatodik alapítéletében³⁸ az Alkotmánnyal ellentétesnek nyilvánította a Párttörvény módosításának több elemét, és az adózó átlagpolgár lehetőségeihez szabta mind az adományok beszámíthatóságát az állami támogatás összege kiszámításakor, mind az adókedvezményre jogosító adomány felső határát, mind a támogatások nyilvánosságát. Az Al-

33 EILERS 1994: 10.

34 CSALÓTZKY 2000: 5.

35 CSALÓTZKY 2000: 4–5.

36 BVerfGE 85, 264.

37 CSALÓTZKY 2000: 5.

38 BVerfGE 85, 264.

kormánybíróság ítéletében kimondta, hogy alaptörvény-ellenes az állam által, az adókedvezményekből származó esélytorzulásra tekintettel, közvetlenül a kevés adományt kapó kis pártoknak fizetett úgynevezett esélykiegyenlítő támogatás, illetve a jogi személyek adományainak adókedvezménye.³⁹ Ugyancsak alaptörvény-ellenesnek minősítette az úgynevezett alptámogatás (*Sockelvetrag*) bevezetését. Az adományok nyilvánosságra hozatali összeghatárának (*Publizitätgrenze*), illetve a politikai pártok részére folyósított adományok után járó adókedvezmény felemelését ugyancsak alaptörvény-ellenesnek ítélte a testület.⁴⁰ Mindemellett az Alkotmánybíróság az ítéletében a korábbi gyakorlatától sok tekintetben lényegesen eltérő megállapításokat is leszőgezt, ami két korábbi ítélete alapelvén nyugszik. Az Alkotmánybíróság egyfelől 1958-ban a pártok állami forrásból történő támogatását megengedhetőnek ítélte,⁴¹ másfelől 1966-ban a pártok általános, mindenre kiterjedő állami finanszírozását alaptörvény-ellenesnek és a pártok államtól való függetlenségét sértőnek mondta.⁴² Ezen ítéleteket is figyelembe véve született meg a döntés, miszerint a pártok tevékenységüket részben tagdíjából és adományokból, részben pedig ezt kiegészítő, de az előbbieket mértékét el nem érő állami forrásokból fedezhetik.⁴³

Az Alkotmánybíróság 1992-ben hozott ítélete már nemcsak indokoltta, de szükségszerűvé is tette a pártfinanszírozás újraszabályozását. Ezért 1994-ben sor került a Párttörvény jelentős módosítására, amellyel új alapokra helyezték a pártok finanszírozására vonatkozó szabályozást. A korábbi felfogást, amely szerint az államnak a párt reális kampányköltségeit kell megtérítenie, felváltotta az a megközelítés, amely a törvényben meghatározott feladatok ellátása érdekében a párt folyamatos, választások közötti működésének állami támogatása mellett foglal állást.⁴⁴ Azért tekinthető rendkívül fontosnak ez a változás, mert annak ellenére, hogy a pártok választási kampánytevékenysége meghatározó, a választással kapcsolatos tevékenységnek, valamint a tágran értelmezett politikai tevékenységnek más részterületei is vannak.⁴⁵ A pártok életében a két választás közötti időszak lényegében „választási előkészületként” írható le, hiszen ez idő alatt is programjuk közvéleménnyel való megismertetésére, valamint népszerűségük és támogatottságuk növelésére törekszenek. Továbbá a választópolgárok oldaláról lényeges szempont, hogy a választások közötti időszakban a pártokon keresztül tudnak leginkább befolyást gyakorolni a népképviselői szervek döntéseire. E szempontok mind igazolják, hogy a pártoknak szabadon felhasználható állami támogatásban kell részesülniük alkotmányos funkcióik megfelelő teljesítéséhez. A pártok általános tevékenységének finanszírozása ugyanakkor csak részben

39 SÓLYOM 2004: 119.

40 CSALÓTZKY 2000: 5–6.

41 BVerfGE 8, 51.

42 BVerfGE 20, 56.; HALMAI 1993: 52.

43 BVerfGE 85, 264.

44 DEZSŐ 2006: 27.

45 Többek között ide sorolható a választási programok kialakítása, illetve a képviselőjelöltek kiválasztása.

történhet állami forrásból,⁴⁶ aminek az az oka, hogy a pártok a német jogfelfogás szerint alkotmányi szervek (*Verfassungsgorgane*), de nem állami szervek (*Staatsorgane*). Az állami részfinanszírozás biztosítja tehát, hogy a pártok megőrizzék társadalmi szervezet jellegüket, önállóságukat és szabadságukat, továbbá ösztönzi a pártokat a választópolgárokkal való kapcsolatépítésre és -fenntartásra, ezzel megakadályozva a pártok elidegenedését a néptől, elbürokratizálódását és „elkényelmesedését”.⁴⁷

Ahogy arra már korábban is kitértem, a jogalkotó elsődleges célja egy olyan transzparens kampányfinanszírozási rendszer megteremtése volt, amely egyidejűleg biztosítja az esélyegyenlőséget, valamint a „társadalmi beépültség fokával” arányos párttámogatást. Az esélyegyenlőség a pártok oldaláról az egyenlő indulási esélyt, a mindenkire egyformán érvényes „start-szabályokat”, a választópolgárok számára pedig a politikai vélemény, akarat nyilvánításának mindenki számára azonos lehetőségét jelenti. Az Alkotmánybíróság ítéletének értelmében az adott párt társadalmi súlyának, támogatottságának meg kell nyilvánulnia a költségvetési támogatás összegének megállapításánál. A hatályos pártfinanszírozási szabályozás alapján ezt az egyébként nehezen számszerűsíthető mértéket két komponens alapján határozzák meg: az egyik tényező a pártlistákra leadott összes érvényes szavazat, amely magába foglalja az európai parlamenti, a szövetségi és a tartományi választás eredményét; a másik összetevő a tagdíjakból és az adományokból befolyt összeg.⁴⁸ A pártok egész pénzügyi gazdálkodásának átláthatósága és ellenőrizhetősége érdekében a jogalkotó szigorította az adományok nyilvánosságra hozatali értékhatárát és finomította a pártok éves beszámolási kötelezettségét.⁴⁹

A pártfinanszírozási rendszer

A Német Szövetségi Köztársaságban állami támogatásra azok a pártok jogosultak, amelyek a legutóbbi európai parlamenti vagy szövetségi választáson a pártlistákra leadott összes érvényes szavazat legalább 0,5%-át, vagy az egyik legutóbbi tartományi választáson a pártlistákra leadott összes érvényes szavazat legalább 1%-át megszerezték.⁵⁰

Pártfinanszírozás közpénzből – a közvetlen pártfinanszírozás összetevői

Az állami szubvenció egyik formája a közvetlen támogatás, amelynek az inflációt követő összegét nem a költségvetésben, hanem a Párttörvényben határozzák meg, így annak módosítását szélesebb körű, külön erről szóló vita és konszenzus kell hogy

46 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (1) bek.

47 CSALÓTZKY 2000: 6–7.

48 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (1) bek.

49 CSALÓTZKY 2000: 7.

50 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (4) bek.

megelőzze.⁵¹ A pártoknak nyújtható állami támogatás maximális összegét (abszolút felső korlát, *absolute Obergrenze*)⁵² 1994-től állapítják meg. A pártfinanszírozást érintő másik fontos szabály, miszerint az állami támogatás mértéke nem haladhatja meg az adott párt egyéb bevételeit⁵³ (relatív felső korlát, *relative Obergrenze*)⁵⁴, pedig az 1992-ben hozott alkotmánybíróági ítéleten alapszik. Az állami támogatás éves összegének felső korlátja első alkalommal 230 millió DM volt, amely „megegyezett azon összes párttámogatás éves átlagával, amelyet a németországi pártok az 1989-től 1992-ig terjedő időszakban az akkor érvényes szabályozás szerint esélykiegyenlítés és választási kampányköltségtérítés címén együttvéve kaptak”.⁵⁵ Az idei, vagyis a 2019-es pénzügyi évben a pártfinanszírozásra fordítható költségvetési forrás maximális összegét 190 millió euróban állapították meg.⁵⁶

Ahogy arról már szó esett, a pártfinanszírozásra fordítható költségvetési összeg felosztása során egyrészt a pártlistákra leadott összes érvényes szavazatot, másrészt a tagdíjakból és az adományokból befolyt bevételt veszik alapul. A listás szavazatok számítása során egybeszámítják az európai parlamenti, a szövetségi parlamenti és a tartományi parlamenti választások során leadott érvényes szavazatokat. Közvetlen támogatásként a párt listájára (ahol nincs listája, ott a jelöltjére) leadott érvényes szavazatonként 0,83 euróra jogosult a párt az állami éves részfinanszírozás részeként. A kisebb pártok hátrányát kompenzálja, hogy az első 4 millió szavazatig minden párt 1 euró támogatást kap szavazatonként. Továbbá a közvetlen állami támogatás keretében minden természetes személytől származó 1 euró adomány (legfeljebb 3300 euró összegig adományozónként) vagy tagdíjbevétel után 0,45 euró állami hozzájárulást kap a párt.⁵⁷

Az állami szubvenciót kiegészítő adományok és hozzájárulások

A német szabályozás lehetővé tette, hogy a pártok tagdíjak⁵⁸ mellett – szigorú korlátozások alkalmazásával – adományokat⁵⁹ is elfogadjanak. Nem fogadhatnak el adományt parlamenti frakcióktól, közhasznú, jótékony vagy egyházi szervezetektől, pártalapít-

51 HORVÁTH 2014: 108.

52 Az abszolút felső korlát bevezetése egyrészt a közpénzek takarékos felhasználását szolgálja, másrészt a pártok „túlfinanszírozását” gátolja.

53 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (5) bek.

54 A párt azáltal is a választópolgároktól függ, hogy az állami támogatás nem lehet több, mint a párttagok által befizetett tagdíj, valamint a támogatások összege. Ezáltal közvetve az állami hozzájárulást is a választópolgár határozza meg: egyrészt szavazatával, amely után szavazatonkénti normatív összeg jár, másrészt adományaival, s végül az állami források elosztásánál a párt taglétszáma is számít.

55 CSALÓTZKY 2000: 8.

56 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (2) bek.

57 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (3) bek.

58 A Párttörvény 27. § (1) bek. alapján a tagdíjak azok a rendszeresen teljesített pénzbeli szolgáltatások, amelyeket a párt tagjai az Alapszabály rendelkezéseinek megfelelően folyósítanak.

59 A Párttörvény 27. § (1) bek. alapján adománynak tekintendők a párt tagjai által a tagdíjakon felül teljesített befizetések.

ványoktól, valamint olyan gazdasági társaságoktól, amelyben az állami részesedés meghaladja a 25%-ot. Ugyancsak tiltja a törvény 500 euró fölötti névtelen adomány, szakmai szervezeteken keresztül fizetett adomány, továbbá olyan hozzájárulás elfogadását, amelynek feltételezhető célja a párt (vagy egy tagja) tevékenységének közvetlen befolyásolása.⁶⁰ Megengedi ugyanakkor a törvény a választási gyűlésen, illetve rendezvényen történő gyűjtést. A pártok kampánytevékenységének állami támogatását a németek 1967-es, már említett párttvénye vezette be először, amely szerint minden szavazatért két és fél márkát kaptak a pártok. Ilyen esetben az adományozó személye nem mindig megállapítható, azonban az adományozásnak ez a formája erősíti a társadalommal való közvetlen kapcsolatot, ezért a Párttvény támogatja. Készpénzbeli adományt 1000 euró összeghatárig fogadhatnak el a pártok.⁶¹ A 10 ezer euró feletti adományokat nevesíteni kell az éves gazdálkodási beszámolóban. Az 50 ezer euró feletti, különösen nagy összegű adományok összegéről, illetve az adományozó nevééről azonnal értesíteni kell a Szövetségi Parlament (Bundestag) elnökét.⁶²

Adókedvezmény és egyéb, a választói hozzájárulást ösztönző eszközök – a közvetett pártfinanszírozás komponensei

A német pártfinanszírozási rendszerbe számos adókedvezmény és egyéb, a választói hozzájárulást ösztönző eszköz van beépítve. Ennek kialakulásához arra volt szükség, hogy a már többször idézett 1992-ben hozott alkotmánybíróági ítélet alapján az adójogon, illetve az adóztatáson alapuló közvetett állami támogatás intézménye is átalakuljon, és a változások leglényegesebb elemeként a korábban a jogi személyek által nyújtott támogatás után járó adókedvezményt felváltsa a természetes személyek által a pártoknak nyújtott adomány után érvényesíthető adókedvezmény.⁶³ Ennek értelmében 1992 óta kizárólag magánszemélyeknek teremt lehetőséget a szabályozás arra, hogy a pártnak nyújtott adomány 50%-át (legfeljebb 825 eurót) levonják az adójukból. Emellett a pártoknak nyújtott vagyoni hozzájárulások mentesek az ajándékozási és örökösödési adótól. Továbbá a pártok politikai tevékenységük körében mentesek a társasági adó alól, ugyanakkor gazdasági tevékenységük tekintetében nincsenek kiváltságaik.⁶⁴

Mindemellett a közvetett párttámogatás megvalósulhat a pártoknak biztosított ingyenes reklámidőn vagy a frakcióknak, illetve más, a pártokhoz kötődő intézmények (pártalapítványok, pártok ifjúsági szervezetei) számára nyújtott állami támogatásokon keresztül. Ellentétben a közvetlen támogatás pénzeszközeivel, ezeknek az eszközöknek a jelentős része a magánszféra részéről is érkezhet: egyházi, szakszervezeti, vállalati párhuzamos kampányok, illetve nyomdai tevékenység is segítheti a pártok

60 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 18. § (2) bek.

61 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 25. § (1) bek.

62 1989. évi XXXIII. tv. a pártok működéséről és gazdálkodásáról, 25. § (3) bek.

63 CSALÓTZKY 2000: 13.

64 DEZSŐ 2006: 30–31.

kampányát.⁶⁵ A közvetett pártfinanszírozás eme formáival ugyanakkor az a probléma, hogy a jogi szabályozás nem képes megfelelően szabályozni ezáltal a kialakult gyakorlat több átgondolásra, jogi szabályozás útján való rendezésre alkalmas elemet tartalmaz.⁶⁶

Irodalomjegyzék

- ADAMS, Karl-Heinz (2005): *Parteienfinanzierung in Deutschland*. Marburg: Tectum.
- BAUM, Andreas (2016): Bundesverfassungsgericht urteilt über die Parteienfinanzierung. *Deutschlandfunk Kultur*, 2016. július 19. Online: www.deutschlandfunkkultur.de/vor-50-jahren-bundesverfassungsgericht-urteilt-ueber-die.932.de.html?dram:article_id=360502
- CSALÓTZKY György (2000): *A választási kampányok finanszírozásának szabályozása és gyakorlata Németországban*. Budapest: Eötvös Károly Közpolitikai Intézet.
- DEZSŐ Márta et al. (2006): *A párt- és kampányfinanszírozás reformja*. Budapest: Eötvös Károly Közpolitikai Intézet.
- EILERS, Thomas (1994): *Parteienfinanzierung in der Bundesrepublik Deutschland, Niedersächsische Fachhochschule für Verwaltung und Rechtspflege*. Oldenburg.
- Entscheidungen der amtlichen Sammlung (BVerfGE). Online: www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Entscheidungen/Entscheidungen/Amtliche%20Sammlung%20BVerfGE.html
- HALMAI Gábor (1993): Párt, állam, jog. A magyar pártjog. *Politikatudományi Szemle*, 2(1), 39–59. Online: https://epa.oszk.hu/02500/02565/00003/pdf/EPA02565_poltud_szemle_1993_1_039-060.pdf
- HORVÁTH Anett (2014): A pártfinanszírozás története Európában – A brit és a német minta. *Pro Publico Bono*, 2(4), 105–109.
- NIETAN, Dietmar – WETTIG, Klaus (2017): 50 Jahre Parteiengesetz: Der Weg zu Fairness und Transparenz. *Vorwärts* 2017. június 28. Online: www.vorwaerts.de/artikel/50-jahre-parteiengesetz-weg-fairness-transparenz
- SMUK Péter (2018): *Magyar és európai pártjog*. Budapest: Gondolat.
- SÓLYOM László (2004): *Pártok és érdekszervezetek az alkotmányban*, Budapest: Rejtjel.

Jogi forrás

1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98900033.tv>

65 DEZSŐ 2006: 28.

66 A közvetett pártfinanszírozásnak az a megnyilvánulási formája is csupán gyanítható, hogy természetes vagy jogi személyek nem effektív pénzbeli, hanem más formájú, de végső soron a legtöbb esetben anyagi előnyt is eredményező módon támogatnak pártot. Többek között ide sorolható az aktuális piaci kamatnál jóval alacsonyabb kamatozású vagy rendkívül hosszú lejáratú kölcsön nyújtása, illetve járművek vagy tanácskozó helyiségek térítésmentes vagy csekély összeg ellenében való rendelkezésre bocsátása.

Recenzió Ninette Kelley *People Forced to Flee. History, Change and Challenge* könyvéről¹

KLENNER ZOLTÁN²

A kényszmigráció történetével átfogó módon foglalkozó nagyívű munka a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi egyezmény aláírásának 70. évfordulója alkalmából készült el, és a tavaly jelent meg az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) támogatásával. Az 540 oldal terjedelmű könyv az Egyezmény aláírásának 50. évfordulója alkalmából kiadott és magyarul is megjelent, Mark Cutts által szerkesztett *A világ menekülteinek helyzete. A humanitárius segítségnyújtás öt évtizede* című kiadvány folytatásának és kiegészítésének tekinthető. Míg a megelőző kötet áttekintette a 20. század második felében történt jelentősebb kényszervándorlást okozó eseményeit (menekültkérdés Európában a második világháború után, az afrikai gyarmati rendszer felszámolása, menekültek Dél-Ázsiában, kényszervándorlás a korábbi szovjet régióban, a fejlett ipari államok menekültügyi politikája), az új könyv nyomon követi a menekültügy történetét az ókortól kezdve egészen napjainkig, azaz a 2020-as évek elejéig. (Így az ukrajnai háború miatt bekövetkező, Európában a második világháború óta nem látott méretű menekülthullám kezelése még nem szerepel a könyvben.) Leírja, hogy a menekültek jogállásáról szóló 1951-es egyezmény hogyan nőtte ki a háború utáni Európát, és hogyan vált a menekültek védelmének globális, kötelező érvényű keretévé. A nemzetközi menekültügyi rezsim hatókörén túl áttekinti a belső menekültek problémáját, és a napjainkban egyre gyakrabban megjelenő, úgynevezett klímamenekültek kérdését. Megvizsgál továbbá olyan, a menedékjoggal összefüggő tárgyköröket, mint a kényszerű lakóhelyelhagyáshoz kapcsolódó humanitárius kihívások, valamint a menekültek számára nyújtott tartós megoldások, a menekültvédelem hosszú távú finanszírozásának kérdése. Nyomon követi továbbá a tömeges menekültválságot okozó, és súlyos emberi jogi visszaéléseket elkövető személyek, politikai és katonai vezetők büntetőjogi felelősségre vonása érdekében tett erőfeszítések bővülését.

Az 1951. évi genfi egyezmény létrejötte a második világháborút követő kényszervándorlásra, illetve a kommunista rendszerek megszilárdulására adott egyfajta „nyugati” válasz volt: kezdetben kifejezetten az európai menekültek helyzetének rendezésére hozták azt létre, és csak az 1951. január 1-jét megelőzően

1 Ninette Kelley: *People Forced to Flee. History, Change and Challenge*. Oxford, Oxford University Press, 2022.

2 Őrnagy, tanársegéd, Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar Bevándorlási Tanszék; doktori hallgató, Rendészettudományi Doktori Iskola.

üldözötté vált személyek helyzetét kívánta rendezni. A Szovjetuniói és csatlós államai nem is csatlakoztak hozzá. Az 1950-es évektől azonban a menekültválságok gócpontjai elsősorban Afrikára és Ázsiára helyeződtek át, ami összefügg a gyarmati rendszer felbomlásával, majd a kialakult, sokszor életképtelen államok egymás közötti és belső háborúskodásával. Bár a menekültvédelemmel foglalkozó és kifejezetten jogi természetű szakirodalom nagy mennyiségben áll rendelkezésre, illetve a menekültügy egyéb aspektusait is sokan vizsgálták, annak modern kori történetét átfogó módon bemutató mű hiánypótlónak tekinthető.

Az első fejezet viszonylag hosszan foglalkozik a „modern” menekültügy gyökereivel, a menedékjog korai történetével, amely valamilyen formában már az emberi történelem hajnalán, egymással egyébként kapcsolatban nem lévő kultúrákban megjelent. A menekültek befogadásáról szóló első írásos emlékek az időszámításunk előtti harmadik évezredből származnak, a 20. század elejéig azonban az üldözötteknek nyújtott segítség eseti jellegű volt és lokális kérdésként jelent meg. A nemzetközi védelmi erőfeszítések sikerének előfeltétele az országok közötti szervezett együttműködés fejlődése, amely csak lassan, a 20. század első felében jutott el odáig, hogy a menekültkérdést nemzetközi szinten megoldandó problémának tekintsék. A menekülés mozgatórugói azonban nem sokat változtak az évszázadok folyamán: háborúk, fegyveres konfliktusok, természeti és egyéb katasztrófák, éhezés, etnikai, faji, vallási hovatartozáson alapuló üldöztetés.

Jelentős számú írásos emlék maradt fenn az ókori Egyiptomból, Hellászból, a Római Birodalom fennállásának időszakából, valamint az ókori Izrael menedékvárosainak működésével kapcsolatban. A középkorban és a kora újkorban a menedékjogi narratíva legfőbb jellemzője a vallási üldöztetés elől való menekülés volt, ami később az 1951-es egyezményben is elismert alapjává vált a menedékjog biztosításának. Az 1648-as vesztfáliai békét követően a vallási konfliktusok enyhülni kezdtek Európában. A következő két évszázadban a forradalmi mozgalmak és a különböző uralkodók elleni harcok voltak a menekülthullámok kialakulásának legfőbb okai. Ebben az időszakban jelent meg az úgynevezett politikai menekült kategóriája és a velük foglalkozó állami bürokrácia, a belépést szabályozó intézkedések, illetve a befogadottak erőszakos visszaküldését tiltó első rendelkezések. Az 1848–49-es forradalmak leverése után a menekült kifejezés immáron jogi tartalommal feltöltelezve és még inkább politikai tartalommal átitatva jelenik meg. A 20. század elején a polgári zavargások, nemzeti felkelések majd az első világháború utáni határváltozások és kitelepítések után milliós tömegek hagyták el kényyszerűen korábbi lakóhelyüket. A fasizmus felemelkedése újabb menekülthullámot indított el: elsősorban a zsidó kényszermigránsok ügye került a nemzetközi szintéren terítékre, de a spanyol polgárháború miatt is mintegy háromszázezer ember hagyta el hazáját. A második világháború a modern kor legnagyobb kényszervándorlását okozta, becslések szerint a harcok európai befejezésekor a kontinensen legalább 30 millió menekült volt.

A második fejezet az 1951. évi egyezménnyel foglalkozik, illetve az azt követő regionális szerződésekkel, amelyek rögzítik a menekültek jogait, valamint megállapít-

ják az aláíró államok felelősségét. Az egymást követő nemzetközi jogi dokumentumok a lakóhelyüket kényszerből elhagyó tömegek részére biztosítanak jogi védelmet, az ehhez való hozzáférés a valóságban azonban erősen korlátozott. Ez tartós szakadékot hozott létre az elkötelezettség és a gyakorlat között. E fejezet tekinti át a klaszikus nemzetközi menekültügyi rezsimen túl a belső menekültek kérdését, továbbá a klímaváltozás és természeti katasztrófák miatti kényszervándorlás problémáját, amelyek ugyan az ősidőktől kezdődően befolyásolták az emberi mobilitást, de a lassan bekövetkező események hatásaira vonatkozóan csak becslések vannak. A politikai és szakmai diskurzusban evidenciaként jelenik meg, hogy az éghajlatváltozás konfliktusokat gerjeszt, és a jövőbeni kényszerű vándorlások egyik fő mozgatórugója lesz. Az élet fenntartásához szükséges természeti erőforrások csökkenése az ezekért folyó versenyt erősíti, ami az erőszak növekedéséhez, ezzel párhuzamosan pedig a biztonságos térségek felértékelődéséhez vezet. Az ökológiai problémák, természeti katasztrófák, vagy az ezzel szorosan összefüggő gazdasági hatások miatt földönfutóvá lett emberek befogadását a nemzetközi jog egyáltalán nem szabályozza.

A harmadik fejezet a menekültek részére nyújtható tartós megoldások kérdését tekinti át, amely az UNHCR egyik fő feladata (a jogvédelem mellett), és amelyre alapvetően háromféleképpen kerülhet sor: önkéntes hazatérés (*voluntary return*), helyi integráció (*local integration*) és áttelepítés/áthelyezés egy másik biztonságos országba (*resettlement/relocation*). Az idő múlásával sok millió menekült és országon belül lakóhelyét elhagyni kényszerült személy térhet haza biztonságban, vagy az állampolgárságot is megadva nekik fogadják be őket véglegesen egy új közösségbe. Sokaknak azonban ez nem adatik meg. A fejezet megvizsgálja a lehetséges megoldások kereteit, a történeti példákat, a levont tanulságokat és a fejlesztésre irányuló erőfeszítéseket. Az áttelepítés is lehet egyfajta megoldás, amely a gyakorlatban csak a menekültek kis hányadának teszi lehetővé az új életkezdést. A gyakorlatban inkább beilleszkedési potenciáljuk, semmint akut szükségleteik alapján választják ki őket. Ez nem egyszerű adomány a menekülteknek, hanem lehetőség, amely a befogadó társadalom érdekeit is szolgálhatja.

A fejezet további részei áttekintik azokat az eseményeket, amelyek az elmúlt évtizedekben nagyobb kényszermigrációs mozgásokat indítottak el, és amelyet időrendben a szíriai polgárháború és az afganisztáni háború zárnak. Tanulságként írja le a szerző, hogy gyakran a politika határozza meg, milyen támogatások valósulhatnak meg, amit az államok geopolitikai érdekei determinálnak, nem pedig a célcsoport valós szükségletei.

A negyedik fejezet a menekültté vált személyek életkilátásait javító intézkedésekről szól. Az ENSZ Közgyűlése által elfogadott *Út a méltósághoz 2030-ra* (The Road to Dignity by 2030) programja szerint a lakóhelyüket elhagyni kényszerülő személyek életének javítása és az emberi fejlődés előmozdítása olyan globális cél, amelyben az ENSZ valamennyi (jelenleg 193) tagállama egyetért. A fejezet értékeli az eddigi erőfeszítéseket és azokat a problémákat, amelyek gátolják valamely tartós megoldás elérését, és amelyek nagyban függenek attól, hogy milyen arányban vannak jelen

a menekültek a befogadó közösségben. Részletesen kitér a Covid–19-járvány hatásaira a menekültügy területén, amelyek (vagy amelyre való hivatkozás) jelentősen gátolta a menekültek befogadását és integrációját az elmúlt két évben. Minden nehézség ellenére megállapítható azonban, hogy az elmúlt években kifejezett fejlődés tapasztalható a legtöbb területen, a menekültintegrációra fordított összegek világszinten növekedtek.

Az ötödik, befejező rész a *Szakadékok áthidalása* címet viseli, és a finanszírozás kérdését járja körbe az állami és magánszektor szerepének elemzésével. Bár egyáltalán nem minden menekült élt nélkülözésben korábbi életében, később a döntő többségnek ez a sors jut. A menekültügyre fordított pénzügyi forrásoknak a humanitárius segítségnyújtáson túl olyan programokat is támogatnia kell, amelyek a saját lábra állást, a munkaerőpiacra való belépést vagy vállalkozóvá válást segítik elő. A kutatások alapján megállapítható, hogy az elmúlt években a legtöbb fejlett országban nőtt azon vállalkozások száma, amelyek lehetőséget látnak a menekültek foglalkoztatásában. A magánszektor kiegészíti, de nem helyettesíti a nélkülözhetetlen állami beavatkozásokat.

A fotókkal, térképekkel, statisztikai ábrákkal gazdagon illusztrált kiadvány ajánlható a migrációval bármilyen formában foglalkozó szakembereknek, illetve oktatási célra is kiválóan használható. Bár a könyv inkább általános történeti ismereteket nyújt a témában – elsősorban a finanszírozó ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szempontjai szerint és a Menekültügyi Főbiztosság szerepének kihangsúlyozásával –, a végjegyzetben szereplő összesen 1834 darab hivatkozás bőséges lehetőséget kínál az egyes rész kérdések iránt érdeklődő olvasó számára a források könnyebb fellelésében.

Könyvismertetés Lovászy László *Lángoló szirmok, Historiae fragmenta: száz esztendő, harminchárom történet* kötetéről¹

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN²

A *Lángoló szirmok* 33 történetből álló könyv, amely műfaját tekintve novellás-kötetnek tűnik, de ez csak látszólagos, mivel az egyes történetek után a szerző hiteles történelmi és tudományos adatokat összegző kiegészítésekkel és magyarázatokkal adja közre írásait. Az írások többnyire valós személyekről szóló történetek. Az elbeszélések izgalmasak, csavart és meglepetést is rejtenek, de nem detektívregény módjára; a 20. század történelméből ismert események kissé meglepően, moralitásunkat gyöngéden érzékenyítő módon villannak fel.

Lovászy László Gábor emberi jogi jogász, az ENSZ fogyatékos személyek jogaival foglalkozó szakértői bizottság (UNCRPD) tagja volt hosszú éveken keresztül, számos tudományos publikációja³ is e témakörben jelent meg, újabban bioetikai és biotechnológiai, illetve a robotizáció és az automatizáció témakörében is publikál a nemzetközi geopolitikai összefüggések mellett. Legutóbbi átfogó tudományos eredménye az *Európai körkép* (2020) című kiadvány Trócsányi Lászlóval közös társzerkesztői teljesítménye, de ami még ennél is fontosabb: „A hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem egyes kérdéseiről” szóló alfejezeteket 26 tagállam vonatkozásában mint önálló szerző is jegyzi. A *Lángoló szirmok* témavilága is mutatja, hogy Lovászy a kisebbségek és elnyomottak érdekének képviselőjeként szól hozzánk. A novellák a 20. században elnyomást szenvedő személyek, társadalmi csoportok sérelmeit meséli el, egészen megdöbbentő módon. A 33 történet koncepciózusan épül egymásra, de mégsem egymás folytatásaként, inkább témakörök szerint csoportosítva. Találkozhatunk a magyar múltira vonatkozó kitekintésekkel, technikai és medicánális fejlődésről szóló történetekkel, novellákkal ismert politikusokról, emberi történetekkel és emberi felismerésekkel, megvilágosodásokkal és vallomásokkal. A novellák között több is katarzist vált ki.

A kötet különlegessége, hogy népszerű politikusok is feltűnnek megdöbbentő emberi történetekbe ágyazva. A 20. század történelmi eseményei többnyire valamilyen tankönyvi verzió szerint rögzültek bennünk. Lovászy László

1 Lovászy László: *Lángoló szirmok. Historiae fragmenta: száz esztendő, harminchárom történet*. Budapest: Orfeusz, 2022.

2 Habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, e-mail: jap@sze.hu

3 Lovászy László (2018): Az ENSZ fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezménye. *Szociálpolitikai Szemle*, 4(1–2), 174–178.

Lovászy László (2019): Fogyatékoság és technológia. *Szociálpolitikai Szemle*, 5(2), 55–60.

ezeket az eseményeket közlőről, a főszereplőket hétköznapibb, emberibb minőségükben mutatja be. Lenin, Churchill, Kennedy életrajzából jól ismert elemek kerülnek elő „a mi lett volna, ha így történt volna” keretbe helyezetten. Ezzel összhangot mutat, hogy a kötet mottójának a következőt választotta a szerző: „Vagy így volt ... vagy így is lehetett (volna).” Elmondhatom, hogy a választott jelmondat nagyon kifejező. Lovászy könyve bizonyos tekintetben történelemkönyv, bizonyos tekintetben fikció. Különleges ötlet egy különleges korban egy tehetséges emberi jogi szakértőtől.

Bizonyos novellák tehát uchróniának is tekinthetők, bizonyos tárcák pedig csupán tovább gondolják a történelmi faktumokat. Egyik kedvenc novellám az *Én vagyok az élet* címet viseli, amely a nácik ellen szervezkedő fiatal lány, Sophie Scholl kivégzéséről szól. A valós eseményeket feldolgozó írás finom eszközökkel ábrázolja az önfeláldozás erényét. A történet vége pedig egészen katartikus. A kivégzés pillanata előtt a megalázott, megkínzott fiatal Krisztus önként vállalt halálával áll párhuzamban, Krisztus bűnösöket megváltó, engesztelő tettét is felidézve az olvasóban. Sophie Scholl mártíromságával Lovászy kiválóan érzékenyít. A kötet egyik legerősebb mondata is itt hangzik el: „Sophie Magdalena, az én Fehér Rózsám... Ne Félj!”

Minden novella egy, a tényeket feltáró háttéranyaggal egészül ki, ahol az író elmondja a történelmi tényeket, indokolt esetben konkrét statisztikai adatokat is közölve. A novellák első olvasatra mintha nem meghatározott szempont szerint követnék egymást, de ez nem így van. A történetek koncepciózusan is kapcsolódnak egymáshoz, jól elkülöníthető módon lehet találkozni az európai, az ázsiai és az amerikai kultúra témaköreiből vett történetekkel. Ha egyetlen fő vonalat próbálnék említeni, az az elnyomottak, a kizsároltak, a kirekesztettek Lovászy László által történő képviselése lenne. Írásaiban ott lappang a történelmi bűntények felismerése, a hatalmaságok – állam vagy domináns populáció – által elnyomottak rehabilitálása. Lovászy nem ítél, nem kiált bűnöst, és nem követel egyénhez kötött vagy kollektív büntetést sem, vagy a manapság uralkodó cancel kultúrát sem javasolja; felmutat és ezzel készlet gondolkodásra, hogy ismét a szörnyűségek ne történjenek meg. A 20. század a „homo homini lupus est” százada, a megtörténtekeket pedig nem érdemes a szőnyeg alá seperni, az ellene felszólalókat, küzdőket pedig meg kell jegyezni, és megörökíteni a múltat a későbbi korosztályoknak.

A kötet három nagy egységre tagolódik; mindegyik egységből kiemelek egyet. *A perpetuum mobile* Einstein zsenijének állít emléket, a könyv második tárcája. Azért emelem ki, mert a relativitáselmélet megfogalmazóját egészen emberi oldalról mutatja az író. Azt sejteti, hogy elgondolását talán nem magányosan, hanem első feleségével, Mileva Marić-tyal közösen hívta életre. Lovászy azt sejteti, hogy a hagyományos női szerep a tehetséges asszonyt nem hagyta tudományosan kibontakozni. Az már bizonyos, hogy Einstein a még el sem nyert Nobel-díj összegét előre felajánlotta első feleségének írásban, aki ekkorra már elvált tőle. Vajon hányan gondoltuk volna, hogy Einsteinnek a múzsánál is több kellett a relativitáselmülethez? Az újdonságnak tudós asszonyként nagyon megörültem, de el is szomorodtam, hiszen Milena Marić neve fel sem merül a relativitáselmülellettel összefüggésben a laikusok körében.

Én vagyok az Élet, Én vagyok az Igazság, Én vagyok az Út. E három, erős keresztény vallási utalást tartalmazó írásról is emlétek néhány mondatot. A kivégzés előtt álló hősnőről, a tömegek pusztítását kiöltő diktátorról és végül a tömegeket, a magzatokat gyilkoló orvostól szóló novellákban megjelenik Krisztus, láthatatlanul, egy-egy újszövetségi etikai maximát kimondva. A megfogalmazott erkölcsi tartalom erős hatással van az olvasóra. A rettegőnek gyámolítással, a diktátornak ítélettel, a bűnbánó orvosnak az engesztelés reményével helyezi a morális fejlődés ívét érzékeltetve a kötetbe Lovászy, mintegy az egész 20. század feloldozó-megbocsátó üzeneteként. A három novella egymástól arányos távolságban található, és a megszámlálhatatlan abortuszt végző Bernard N. Nathanson orvos meghasonulásáról szóló történettel zárul. A bűnei bocsánatáért könyörgő, tragikus sorsú ember képe talán az egész 20. század emberét szimbolizálja.

A kötet utolsó írása a könyv címét is adó novella, amely a könyvben egy korábbi holokauszttemát feldolgozó történetnek bizonyos tekintetben a folytatása. Az első írásban, az *Édes otthon* címűben egy hajón tragikusan menekülő zsidó családot látunk, aztán később ennek a családnak a leszármazottaival találkozunk a *Lángoló szirmok* tárcában. (Ha valaki másodszor olvassa el a novelláskötetet, meg fogja találni a kapcsot a legelső történettel is: az időt, pontosabban szólva az órát. Az óráknak további szimbolikus, más, látszólag össze nem tartozó történettel való kapcsolódásban is jelentőségük van, hiszen például az izraeli elnökkel találkozó Churchillnél, vagy a Holdra szállásnál ugyanúgy szerepük van.) A holokausztot túlélő gyermeket a korábbi borzalmakhoz hasonló tragédia éri utol, a terrorizmus áldozata lesz, mégpedig egy Izrael államban elkövetett – egyébként megtörtént – merénylet következtében. A szörnyűségek tehát nem tűntek el az idővel, az agresszió mindig jelen lesz. Fontosnak tartom kiemelni, hogy Lovászy elbeszélése nem csupán a zsidósággal történetek miatti szomorúságot váltja ki az olvasóban, hanem az erőszak elleni erős tiltakozást is.

Összegzésképpen elmondhatom, hogy a kötet azon túl, hogy kiváló olvasmány, elgondolkodtató, és történelmi, politikátörténeti ismeretekkel is gazdagítja olvasóját. A *Lángoló szirmok* erős érzelmi töltéssel rendelkezik, a harminchárom történet mindegyike tartalmaz etikus tanulságot, morális üzenetet, kiváltja a gyengébbekkel szembeni együttérzésünket, felébreszti a segíteni akarást.

Tartalom

TANULMÁNYOK

EGEDY GERGELY: *Scruton: joguralmat vagy demokráciát?* 5

LENKOVICS BARNABÁS: *A család értéke – általános
értékválság idején* 19

UJHÁZI LÓRÁND – JANCSÓ ANDRÁS: *A modern
gazdaságpolitika katolikus kritikája* 39

ÚBOŠ SZIGETI: *A 30 éves szlovák Alkotmánybíróság
hatáskörei és szervezete* 61

IVÁN DÁNIEL: *A hulladékgazdálkodási jog
(hulladékjog) helye a honi jogrendszerben* 75

HORVÁTH ANETT – NAGY MILÁN: *A német párttörvény
reformja* 91

RECENZIÓK

KLENNER ZOLTÁN: *Recenzió Ninette Kelley
People Forced to Flee. History, Change
and Challenge könyvéről* 101

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: *Könyvismertetés
Lovászy László Lángoló szirmok, Historiae
fragmenta: száz esztendő, harminchárom
történet kötetéről* 105